

Volumen 3.

Št. 1

Maj 1994

PSIHOLOŠKA OBZORJA

HORIZONS OF PSYCHOLOGY

Volume 3.

No. 1

May 1994

433746

PSIHOLOŠKA OBZORJA

HORIZONS OF PSYCHOLOGY

Zdenko Lapajne
ALI BO TREBA PREHODA IZ SEBI
5

Janek Musek
Eva Bahovec, Gabi Čarčarović, Vojta Čadež, Bojana Dekleva, Janek Musek, Ojzta Grad Tekavčič, Ludvik ...
13

Teoretski
Hektor Jogan
OD JAZA K SEBI
29

Asja Nina Kovačev
SEMIIOLOGIJA GESTE - NJENI TEMELJI IN NJENE
PERSPEKTIVE
39

Katarina Kompan
JEZIK, PSIHOLOGIJA IN EPISTEMOLOŠKI PROBLEMI
OPAZLJIVEGA IN NEOPAZLJIVEGA
55

Maja Rus Makovec
DEJAVNIKI, KI VPLIVAJO NA PROCES ZDRAVLJENJA
SINDROMA ODVISNOSTI OD ALKOHOLA
63

Peter Praper
NARCISISTIČNE IN BORDERLINE MOTNJE OSEBNOSTI
81

Zlatka Rakovec Felser
PSIHOSOCIALNA OBREMENJENOST KRONIČNEGA
TELESNEGA BOLNIKA - PRIMERI
93

Valerija Vendramin
RAZVOJ JEZIKA, IDEOLOGIJA IN SOLA
101

Prevodi

Slavica ...
... PARTNERSKI ODNOS - ZNAČILNOSTI IN ...
113

LJUBLJANA
1994

999605196

PSIHOLOŠKA OBZORJA
HORIZONS OF PSYCHOLOGY

ISSN 1318-1874

Izdaja Društvo psihologov Slovenije in DZS d. d.

Uredniški svet:

Živana Bele-Potočnik, Marko Polič, Andrej Žižmond

Uredniški odbor:

Eva Bahovec, Gabi Čačinovič Vogrinčič, Slavica Česnik, Bojan Dekleva, Nace Gerič
Onja Grad Tekavčič, Ludvik Horvat, Miro Kline, Janez Mayer, Polona Matjan,
Janek Musek, Vid Pogačnik, Peter Praper, Mirjana Ule, Peter Umek, Sonja Žorga

Glavni urednik: Janek Musek

Odgovorni urednik: Peter Praper

Lektorica: Vilma Kavšček

Grafična ureditev: Vili Vrhovec

Računalniški prelom: Trajanus

Tisk: Tiskarna Ljubljana

Naslov uredništva:

Društvo psihologov Slovenije
Prušnikova 74, 61210 LJUBLJANA-ŠENTVID
tel. (061) 51086

Revija izhaja s finančno podporo Ministrstva za šolstvo in šport in s finančno podporo
Ministrstva za znanost in tehnologijo

Revija izhaja štirikrat na leto

Naklada: 800 izvodov

LJUBLJANA
1994

Raziskovalni članki

Zdenko Lapajne
**ALI BO TREBA SLOVENCE PREUSMERITI V PRVI ETAPI
 PREHODA IZ SOCIALIZMA V KAPITALIZEM?** 5

Janek Musek
OSEBNOST IN VREDNOTNE USMERITVE 13

Teoretski, pregledni in strokovni članki

Hektor Jogan
OD JAZA K SEBI 29

Asja Nina Kovačev
**SEMILOGIJA GESTE – NJENI TEMELJI IN NJENE
 PERSPEKTIVE** 39

Katarina Kompan
**JEZIK, PSIHOLOGIJA IN EPISTEMOLOŠKI PROBLEMI
 OPAZLJIVEGA IN NEOPAZLJIVEGA** 55

Maja Rus Makovec
**DEJAVNIKI, KI VPLIVAJO NA PROCES ZDRAVLJENJA
 SINDROMA ODVISNOSTI OD ALKOHOLA** 65

Peter Praper
NARCISISTIČNE IN BORDERLINE MOTNJE OSEBNOSTI 81

Zlatka Rakovec Felser
**PSIHOSOCIALNA OBREMENJENOST KRONIČNEGA
 TELESNEGA BOLNIKA – PROCESI SPOPRIJEMANJA** 93

Valerija Vendramin
RAZVOJ JEZIKA, IDEOLOGIJA IN ŠOLA 101

Prevodi

Slavica Česnik
**NARCISISTIČNI PARTNERSKI ODNOS – ZNAČILNOSTI IN
 PSIHOTERAPEVTSKE MOŽNOSTI** 113

Polona Matjan
NEKATERE ZNAČILNOSTI ODRASLIH PACIENTOV Z
NARCISISTIČNIMI MOTNJAMI OSEBNOSTI

123

Ocene, prikazi in komentarij

Zalka Drglin
ŠOLARKE V OGLEDALU (Walkerdine, V. (1990). Schoolgirl Fic-
tions. London, New York, Verso. 216 strani).

129

Informacije

Glavni urednik: Janež Musek
Odgovorni strokovni članki:
Lektorica: Vilma Kavšek
Grafična ureditev: Vili Vrtovec
Računalniški prelom: Trajanc
Tisk: Tiskarna Ljubljana

Hektor Jogan
OD JAZA K SEBI

Aja Nina Kovarčev
SEMIOLOGA GESTE - NIENI TEMELJ IN NIENE
PERSPEKTIVE

Društvo psihologov Slovenije
Prušnikova 74, SI-1000 LJUBLJANA, SLOVENIJA
58015 (160) tel.

Katarina Kompan
JEZIK, PSIHLOGUA IN EPISTEMOLOŠKI PROBLEMI
OPAZLIVEGA IN NEOPAZLIVEGA

Maja Rus Makovec
DEJAVNIKI, KI VPLIVAJO NA PROCES ZDRAVLJENJA
SINDROMA ODVISNOSTI OD ALKOHOLA

Peter Praper
NARCISISTIČNE IN BORDERLINE MOTNJE OSEBNOSTI

Zlata Rakovec Felzer
PSIHOSOCIALNA OBREMENJENOST KRONIČNEGA
TELURNEGA BOLNIKA S PSIHOPATIJAMI

Valerija Vendramin
RAZVOJ JEZIKA, IDEOLOGUA IN ŠOLA

Previdi

Slavica Česnik
NARCISISTIČNI PARTNERSKI ODNOS - ZNAČILNOSTI IN
PSIHOTERAPEVTSKE MOŽNOSTI

113

ALI BO TREBA SLOVENCE PREUSMERITI V PRVI ETAPI PREHODA IZ SOCIALIZMA V KAPITALIZEM?

Zdenko Lapajne*

KLJUČNE BESEDE: poklicni interesi, Hollandova teorija izbire poklicne poti, Iskanje poklicne poti (SDS), medkulturne raziskave, srednja šola, ZDA, Slovenija

KEYWORDS: vocational interests, Holland's career choice theory, Self-Directed Search (SDS), cross-cultural studies, secondary education, USA, Slovenia

POVZETEK

Zdi se, da množični tisk pogosto zagovarja zamisel, naj se osebna struktura prebivalstva prilagodi prehodu iz socialističnega v tržno gospodarstvo. Formulacije tega hlastanja po novem človeku so včasih podobne kot v poznih štiridesetih letih. Standardizacija slovenske priredbe Hollandovega (1985a) vprašalnika Iskanje poklicne poti (SDS) v reprezentativnem vzorcu dijakov drugega letnika slovenskih srednjih šol (253 fantov in 275 deklet) omogoča nekatere zanimive mednarodne primerjave. Porazdelitve slovenskih dijakov po prvih dveh črkah Hollandove šifre primerjamo s približno primerljivimi podatki o ameriških srednješolcih in delovni sili v sedemdesetih letih. Če upoštevamo metodološke omejitve, so porazdelitve v obeh vzorcih precej podobne. Razlike med porazdelitvami fantov in deklet so pomembne za poklicno svetovanje v obeh državah. Hollandovo načelo asimetrične porazdelitve tipov velja v obeh državah, čeprav so lahko nekateri podtipi v eni državi redki, v drugi pa precej pogostejši in obratno. Nekatere razlike lahko pojasnimo z dejstvom, da se zdi šesterokotnik RIASEC skladnejši s slovenskimi podatki kot domnevni RIASEC. Slovenski dijaki v tej starosti in s temi poklicnimi izkušnjami težko razlikujejo postavke, ki naj bi merile konvencionalni (C) in podjetniški (E) tip. Slovenski dijaki si želijo podjetniških poklicev in zaposlitev ter se jim zdi, da so zanje primerni, celo pogostejše kot ameriški; ti pa verjetno razpolagajo z bolj realističnimi podatki o omejitvah in poklicnih zahtevah takšnih dejavnosti.

* Zasebni raziskovalec, Brodarjev trg 12, SI-61110 Ljubljana

SHOULD BE SLOVENIANS RE-ORIENTATED IN THE FIRST PHASE OF TRANSITION FROM SOCIALISM TO CAPITALISM?

ABSTRACT

Popular press often supports idea that population personality structure should be adapted to the transition from socialist to market economy. This cry for the new man is sometimes similarly verbalized as in the late forties. Standardization of the Slovene version of Holland's (1985a) Self-Directed Search questionnaire (SDS) in a representative sample of Slovene high-school sophomores (253 boys and 275 girls) enables some interesting cross-cultural comparisons. Distributions of Slovene students by the first two letters of Holland's code are compared to roughly comparable data about American students and labour force in the seventies. Taking methodological limitations into account, distributions in both samples are quite similar. Differences between male and female distributions are important for career counselling in both countries. Holland's principle of asymmetric distribution of types can be noticed in both countries, although some subtypes can be rare in one country, but quite frequent in the other. Some differences can be explained with the fact, that RIASCE hexagon seems more appropriate for Slovene data than the hypothetical RIASEC. Items supposed to measure Conventional and Enterprising type are hard to distinguish by students in the Slovene sample at this age and level of career experience. Slovene students aspire to Enterprising occupations and feel to be competent for them even more often than American, who probably have more realistic information on limitations and professional standards.

Uvodniki zadnjih let mi včasih zvenijo podobno kot v prvih letih po drugi svetovni vojni: oblast in novinarji niso zadovoljni z ljudstvom. Novega človeka nam je treba, nam trobijo današnji inženirji človeških duš. Podjetij menda ne znamo voditi, menedžerjev, cenilcev in konzultantov nam tako manjka, da bo treba ponje v tujino; ne s svojim ne s tujim denarjem ne znamo igrati na borzi ali v igri Catch the Cash, ki ji je po nekaterih ocenah nasedlo kar 120 tisoč prebivalcev. Brezposelnost narašča in že se pojavljajo glasovi, da se je na nek razpis prijavilo nekaj ducatov kandidatov, vendar nobeden ni bil pravi+. Brezposelni se ne potrudijo dovolj, nam dopovedujejo zaposleni; uradni podatki o registrirani brezposelnosti so dvomljivi, saj bojda ne upoštevajo, da moj na zavodu za zaposlovanja prijavljeni sosed namesto hišnika za plačilo vsak teden pokosi travo okrog bloka. Pozimi bo najbrž kidal sneg. Če bo. Leta 1948 je grupno vodstvo LŠM rudarsko-metalurškega oddelka ljubljanske univerze vabilo mladino v svetlo bodočnost z brošuro Študij rudarstva in metalurgije - naša bodočnost. Današnje mladijo mamijo borzna poročila, rdeči BMW-ji, lično oblikovane zgibanke uglednih MBA programov, oglasi GEA Collega in prvi marljivi lovci na talente (angl. headhunters) z manj znanih tujih univerz, ki v okviru promocijskih dejavnosti in oblikovanja imidža namesto nekdanjih steklenih biserov domorodskim poglavarjem podelijo tudi kak častni doktorat enake vrednosti in veljave.

Postavlja se torej vprašanje, ali z osebnostno strukturo prebivalcev Slovenije morda nekaj ni v redu in se bomo morali temeljito preusmeriti, če bomo hoteli preživeti v kapitalizmu. Da smo preživeli že fevdalizem in socializem, je zgodovinsko dejstvo.

Ta prispevek nikakor ne bo tako ambiciozen, kot nakazuje satirični uvod. Ob standardizaciji slovenske priredbe Hollandovega (1985a) vprašalnika SDS (Self-Directed Search - kar smo poslovenili v Iskanje poklicne poti) smo prišli do nekaterih zanimivih mednarodnih primerjav. Podatke o porazdelitvi vzorca dijakov drugih letnikov slovenskih srednjih šol po Hollandovi tipologiji bom primerjal s kolikor je mogoče primerljivimi podatki o ameriških srednješolcih in delovni sili v sedemdesetih letih tega stoletja. Bralec najbrž ne potrebuje posebnih opozoril, v kolikšni meri so takšne primerjave metodološko sporne, vendar bo članek na primernih mestih vendarle poudaril metodološke omejitve. Primerjavo objavljam predvsem kot zanimivost in v premislek.

INŠTRUMENT

Vprašalnik SDS je v soglasju z založnikom ameriškega izvirnika razvila in slovenskim razmeram prilagodila delovna skupina pri Produktivnosti. Podrobnejši opis najde zainteresirani bralec v priročniku (Niklanovi, Lapajne, Hruševar-Bobek in Boben, 1993). Vprašalnik temelji na Hollandovi (1985) teoriji poklicne izbire in razvoja. Teorija domneva, da je mogoče osebnosti in delovna okolja presojati glede na podobnost šestim temeljnimi tipom, ki jih označimo s kraticami RIASEC in prikazemo z modelom šesterokotnika. Pomen kratic pojasni legenda v tabeli 1. Vprašalnik sprašuje testiranca o dosedanjih poklicnih željah, o dejavnostih, ki bi jih rad opravljal, o možnostih, ki jih ima po svojem mnenju, o poklicih, ki ga zanimajo ali privlačijo, ter o ocenah samega sebe glede na določene lastnosti. Testiranec sam točkuye odgovore in pride do treh tipov, ki so v njegovem profilu najbolj izraziti. Če označi te tri tipe z ustreznimi črkami, pride do trimestne Hollandove šifre. Iskalo poklicev vsebuje nekaj več kot tisoč poklicev, zaposlitev in značilnih del, ki so urejena po Hollandovih šifrah. Poklicno odločeni testiranec lahko tako dobi potrditev svoje poklicne želje ali pa si razširi seznam poklicev, ki so mu blizu. Pri interpretaciji profila moramo upoštevati še številna načela, ki jih podrobneje opisuje priročnik. Med njimi bi posebej poudaril načelo osmih točk, po katerem posameznika praviloma dokaj dobro opiše več Hollandovih šifer, ki jih dobimo s permutacijami osnovne, če razlike med dosežki na posameznih lestvicah niso večje od 8 točk. Pri interpretaciji in svetovanju upoštevamo tudi različne indekse diferenciranosti in konsistentnosti profila ter skladnosti med profilom posameznika in profilom določenega poklica. Uporabili smo delovni prevod vprašalnika v slovenščino, ki je bil neodvisno preveden nazaj v angleščino. Delovna verzija je bila za analizo postavk nekoliko razširjena; v tem članku uporabljam dosežke samo tistih postavk, ki smo jih po analizi vključili v končno obliko.

VZOREC

Vprašalnik je reševalo 253 fantov in 275 deklet, ki so bili spomladi 1992 dijaki drugih letnikov srednjih šol. Anketiran je bil vsak 57. celotni oddelek srednjih šol v Sloveniji. Postopek vzorčenja podrobneje opisuje priročnik (str. 58-59). Glede mednarodne primerljivosti naj pripomnim, da v izvirnem priročniku ne najdemo podatkov o povsem primerljivi skupini, temveč le za starostno bolj heterogeno skupino srednješolcev. Zaradi tega je ta članek mogoče imeti za pilotsko raziskavo, ki bo

potešila našo radovednost, dokler ne bo na voljo rezultatov testiranja večjih reprezentativnih vzorcev tudi drugih starostnih skupin.

METODA

Zaradi razmeroma majhnega vzorca in preglednosti primerjave uporabljamo le prvi dve črki trimestrne Hollandove šifre (podtip). Tudi če zanemarimo omenjeno pravilo osmih točk, lahko posameznik doseže enako število točk na različnih lestvicah in ga enako dobro opišeta dve šifri ali celo več. V našem vzorcu je to razmeroma pogosto: le 73,3% vzorca opiše ena sama trimestrna šifra, kar 25,8% vzorca enako dobro opišeta dve šifri in približno 1,0% oseb opiše več šifer: tri (0,4%), štiri (0,4%) in enega testiranca (0,2%) celo šest šifer! V priročniku izvirnega SDS ne zvmemo, kako so v takšnih primerih Holland in sodelavci pripravili tabele s porazdelitvami šifer po pogostosti; zato lahko opišemo le, kako smo pripravili podatke v tabeli 1. Šifro, ki sama opiše posameznika, smo šteli s celotno utežjo, preostale šifre pa s polovično utežjo. Če posameznika opišeta več kot dve šifri, upoštevamo samo prvi dve v zaporedju RIASEC.

Ameriški podatki prihajajo iz dveh virov. Porazdelitev za srednješolce so dobili s testiranjem v prvi polovici sedemdesetih let (objava 1975) s starejšimi verzijami vprašalnika. Porazdelitve za zaposlene niso rezultat testiranja, temveč sekundarne analize podatkov popisa prebivalcev leta 1970. Gottfredson, Holland in Ogava (1982) so pripravili za objavo obsežen slovar Hollandovih šifer poklicev, ki prevaja poklicne nazive iz DOT (Dictionary of Occupational Titles) v Hollandove šifre. Pri tem so uporabili poleg znanih empiričnih porazdelitev interesnih vprašanih tudi izvedenske ocene. Delovno verzijo tega slovarja so uporabili za prevod šifre dela, ki ga je prebivalec opravljal ob popisu, v Hollandovo šifro. Prvi stolpec za zaposlene v tabeli opisuje vse zaposlene (ne glede na raven izobrazbe), drugi stolpec (z oznako IZ. 3-6) pa le tiste z izobrazbo, ki približno ustreza najmanj naši poklicni šoli. V besedilu bomo govorili o ;strokovnjakih+ v najširšem pomenu besede. Slednji stolpec laže primerjamo s porazdelitvijo srednješolcev, medtem ko je prvi splošna informacija o interesni strukturi zaposlenih v ZDA. Najbrž ni treba posebej poudarjati, da je mednarodna primerljivost podatkov majava iz več razlogov:

- zaradi različnih časovnih obdobj (1970 v ZDA in 1992 v Sloveniji),
- domneve, da najpogostejši predstavniki dobro opisujejo interesni profil celotne poklicne skupine,
- zaradi razlik v ekonomski strukturi obeh družb, ki ju primerjamo.

Vendar je kljub omejitvam primerjava vabljava, saj v literaturi le redko naletimo na porazdelitve interesnih profilov celotnega prebivalstva.

INTERPRETACIJA

Prikaz glavnih ugotovitev smo uredili po Hollandovih tipih ter po spolu.

R - REALISTIČNI TIP

Pri **moških** dajejo zaposlitve z izrazitim realističnim interesom kruh kar 59,5% vseh zaposlenih v ZDA, ker pa jih je veliko na najnižjih ravneh izobrazbe, je takih zaposlitev pri strokovnjakih malo manj: 50,8%. Največ zaposlitev strokovnjakov opišejo dvomestne šifre RI, RC in RE. Pri srednješolcih v obeh državah je to pogost

tip, vendar ne tako zelo kot pri zaposlenih: 40,0% v ZDA in 43,9% pri nas. Pri ameriških srednješolcih sta približno enako pogosti šifri RI in RS, medtem ko pri naših močno prevladuje RE.

Pri **ženskah** dajejo pretežno realistične zaposlitve kruh 27,4% vseh zaposlenim in 17,9% bolj izobraženim, vendar ustrezne interese zelo redko srečamo pri srednješolkah: le 0,6% v ZDA in 2,8% pri nas.

I - RAZISKOVALNI TIP

Pri obeh spolih so izrazito raziskovalne zaposlitve v ZDA seveda razmeroma redke, saj njihovo število omejujejo visoke izobrazbene in poklicne zahteve. Pri moških je Holland s sodelavci v to skupino razvrstil 7,1% vseh zaposlenih in 8,7% strokovnjakov. Pri srednješolcih v ZDA je takšnih bistveno več: 22,7% (prevladujejo IR in IS), pri nas pa skoraj pol manj: 12,6%. Pri tem jih je nekoliko več kot v ZDA v bolj podjetni skupini IE (3,4% proti 2,1%). Redkost izrazitih raziskovalnih tipov pri naših srednješolcih lahko zbuja določeno skrb.

Pri **ženskah** je v ZDA izrazito raziskovalnih zaposlitev precej manj: 1,8% med vsemi zaposlenimi in 2,0% med strokovnjakinjami. Takšnih srednješolk je precej več v obeh državah, vendar manj kot med fanti: 7,9% v ZDA in 6,0 pri nas.

A - UMETNIŠKI TIP

Izrazito umetniških zaposlitev je tudi v ZDA razmeroma malo pri obeh spolih. Pri **moških** jih je Holland naštel 1,4% med vsemi zaposlenimi in 1,8% med strokovnjaki, medtem ko so precej pogostejši pri srednješolcih: 8,2% v ZDA in 10,2% pri nas.

Pri **ženskah** v ZDA sodi v ta tip 1,0% vseh zaposlenih in 1,3% strokovnjakinj, medtem ko je pri srednješolkah še pogostejši kot pri srednješolcih: 12,7% v ZDA in kar 17,0% pri nas. V obeh državah je najpogostejši podtip AS.

Očitno razmeroma številni posamezniki ne morejo angažirati umetniških interesov v poklicnem življenju, vendar to ne povzroča pogostejših družbenih sporov zaradi visokih zahtev za uspešno poklicno delo v umetnosti in zaradi številnih možnosti kompenzacije z dejavnostmi v prostem času.

S - SOCIALNI TIP

Pri **moških** so izrazito socialne zaposlitve v ZDA razmeroma redke: 5,8% vseh zaposlenih in 7,0% strokovnjakov. Takšni interesi so med ameriškiimi srednješolci precej pogostejši (20,1%) kot med slovenskimi (8,8%).

Pri **ženskah** je takšnih zaposlitev v ZDA bistveno več: 21,1% vseh zaposlenih in 24,1% strokovnjakinj, pri čemer je najpogostejša dvomestna šifra SA. V obeh državah pa je srednješolk socialnega tipa še veliko veliko več: 66,6% v ZDA in 57,5% pri nas. Med njimi je pri nas nekoliko pogostejši podtip SE, redkejši pa SC.

E - PODJETNIŠKI TIP

V priručniku (str. 72-78) smo opozorili na težave naših respondentov pri razlikovanju domnevnih lestvic E in C ter na težave delovne skupine pri prevajanju poklicnih nazivov s podjetniškega področja. Tako je v našem vzorcu multivariatno skaliranje pokazalo bolj na šesterokotnik RIASCE kot pa na RIASEC, kakor domneva Hollandova teorija.

Podjetniške zaposlitve dajejo kruh številnim **moškim** v ZDA: 20,3% vsem zaposlenim in 24,7% strokovnjakom. Presenetljivo je, da je izrazit podjetniški interes bistveno redkejši pri ameriških srednješolcih (le 6,1%) kot pri naših (kar 24,5%)! Podrobnejši pregled pa kaže, da je tako pri nas kot v ZDA redek podtip ES (ki hrani

največ Američanov podjetniškega tipa), precej pogostejši pa podtip ER, ki v ZDA teže najde službo (10,9% naših srednješolcev in le 0,6% zaposlitev v ZDA).

Pri **ženskah** je v ZDA manj kot pri moških pretežno podjetniških zaposlitev, vendar še vedno precej: 11,2% vseh zaposlenih in 12,7% strokovnjakinj. Tudi ameriški strokovnjaki za psihologijo poklicnega razvoja se pritožujejo nad tem, da je izrazit podjetniški interes zelo redek pri srednješolkah (le 1,2%) - predvsem na račun pogostejših socialnih in konvencionalnih tipov. Najbrž bi bili zadovoljnejši z našimi srednješolkami, saj smo jih v tem tipu našli kar 12,6%!

C - KONVENCIONALNI TIP

Izrazito konvencionalnih (pretežno pisarniških) zaposlitev za **moške** v ZDA ni veliko: 5,7% vseh in 6,9% med strokovnjaki. Med ameriški srednješolci je tak tip zelo redek (2,9%) - še redkejši pa je pri nas (le 0,2%).

Pri **ženskah** je konvencionalnih služb v ZDA bistveno več: 37,1% vseh in 42,1% strokovnjakinj (med njimi jih je največ za podtip CS). Ameriške srednješolke v konvencionalni skupini so redkejšje (11,0%), vendar bistveno pogostejše kot pri nas, kjer smo jih našli le 4,0%. Možno je, da na to vpliva tudi računalniška podpora računalniškega poslovanja v zadnjem četrtletju.

SKLEP

Ob vseh omenjenih metodoloških omejitvah preseneča dokajšnja podobnost porazdelitev srednješolcev v Sloveniji in ZDA. Zdi se tudi, da so mlade Slovenke v mislih na poklicno življenje že osvojile nekatere trdnjave, ki se v ZDA feministkam še skušajo upirati (kot sta npr. medicina ali pravo). Vendar so v obeh državah razlike med porazdelitvama fantov in deklet velike ter za prakso poklicnega usmerjanja bistvene. Poklicno bistveno manj opredeljena ameriška High School z izbirnimi predmeti, zlasti v primerjavi z našimi zgodaj strokovno usmerjenimi srednjimi strokovnimi šolami, verjetno tudi nekoliko vpliva na porazdelitev interesnih profilov dijakov.

Posameznih tipoloških skupin v populaciji nikakor ne srečamo enako pogosto. Holland (1985a, str. 14) v tej zvezi govori o ;načelu asimetrične porazdelitve tipov+. Pojav je v enaki meri značilen tudi za naše podatke.

Očitne so znatne razlike med deleži tipoloških skupin pri zaposlenih ter pri mladini. Seveda podobno velja tudi pri študentih in odraslih, ki jih posebej ne omenjamo zato, ker še nimamo slovenskih podatkov za vse starostne skupine. Razmeroma številni ljudje se v življenju znajdejo v zaposlitvah, ki ne ustrezajo povsem posameznikovim dominantnim interesom, vrednotam, zmožnostim in drugim osebnostnim lastnostim. Pri svetovanju posamezniku z aktualnim poklicnim problemom ne moremo pričakovati, da bi prišlo do korenitih sprememb osebnostne strukture zaposlenih, še zlasti ne v obdobju absolutnega primanjkljaja kakršnihkoli delovnih mest; zato pa nam smotrna uporaba Hollandove teorije lahko pomaga zvišati populacijsko stopnjo kongruence med profili zaposlitev in posameznikov. Po Hollandovi teoriji lahko v tem primeru pričakujemo višje uspehe pri delu, višjo stopnjo zadovoljstva z delom ter manj fluktuacij; posredno torej tudi višje makroekonomske kazalce, kot je npr. narodni dohodek na prebivalca. Vsekakor prikaz imanentnega konflikta med osebnostno strukturo posameznika in ponudbo na trgu delovne sile ne daje nikakršne opore poskusom administrativnega ;preusmerjanja+ kandidatke za vz-

gojiteljsko šolo med zidarje in kovinarje v socrealističnem usmerjenem duhu, ki je še močno prisoten med varuhi naših šolskih stavb.

Da, kapitalizem tudi "preusmerja" - vendar predvsem na dva načina:

- tako da redke lastnosti, ki jih na trgu delovne sile iščejo številni zaposlovalci (npr. odlične vodje knjigovodstva s Hollandovo šifro CRE) bolje plačuje kot "preštevilne" pripadnice in pripadnike tipov (kot so npr. psihologi s šifro SIA);
- tako da v primeru večje ponudbe ustrezne delovne sile podjetniki izbirajo za zaposlitev (oz. napredovanje) tiste kandidate, za katere pričakujejo, da bodo prispevali k njihovim poslovnim ciljem v večji meri kot konkurenti.

Tržni način gledanja se širi tudi med neprofitne dejavnosti, kot sta šolstvo in posredovanje zaposlitve. Ne le da si dijaki prizadevajo najti šolo, program, izbirne predmete in zaposlitev, ki bodo optimizirali njihov poklicni razvoj v zanje osebno zaželeni smeri - tudi šolska vodstva in delodajalci si med dijaki in kandidati prizadevajo poiskati takšne, ki bodo lažje prispevali k njihovim sprva izobrazbenim, kasneje pa tudi poslovnim ciljem.

Naj se vrnem k satirično zastavljenemu uvodu: če nas res čakajo časi podjetništva, potem podatki v tem članku ne dajejo razloga, da bi se pisci uvodnikov pritoževali nad mladino: naši srednješolci in srednješolke v primerjavi z ameriškimi nikakor ne kažejo pomanjkanja podjetniških interesov. Ravno nasprotno.

Pred leti so nam hrvaški kolegi kot primer tesnega sodelovanja med združenim delom in podružbljeno službo poklicnega usmerjanja ponosno pokazali razmeroma kvaliteten informativni film o izobraževalnih in zaposlitvenih možnostih v naftnem koncernu INA. Po ogledu sem kolegici rekel: Mladino smo pridobili. Samo še nafto moramo odkriti!

Zgodovina se ponavlja: naša mladina si - sodeč po pikah na potrpežljivem papirju - želi podjetniških zaposlitev in se jim čuti kos celo pogosteje kot ameriška; ta pa se morda pri tem nekoliko bolj realistično zaveda omejitev in profesionalnih standardov.

Samo še kapital manjka!

LITERATURA

Boben, D., Hruševar-Bobek, B., Lapajne, Z. in Niklanovič, S. (1992): Slovene adaptation of Holland's Self-Directed Search. Radenci: Posvetovanje psihologov Slovenije.

Department of Labor (1977). Dictionary of Occupational Titles. (4th ed.) Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

Gottfredson, Holland in Ogava (1982). Dictionary of Holland occupational codes. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

Holland, J.L. (1985). Making Vocational Choices: A Theory of Vocational Personalities and Work Environments. Englewood Cliffs, NJ.: Prentice-Hall.

Holland, J.L. (1985a). The Self-Directed Search Professional Manual-1985 Edition. Odessa, FL.: Psychological Assessment Resources.

Holland, J.L. (1987). 1978 Manual Supplement for the Self-Directed Search. Odessa, FL.: Psychological Assessment Resources.

Niklanovič, S., Lapajne, Z., Hruševar-Bobek, B. in Boben, D. (1993). SDS: Iskanje poklicne poti (po dr. Johnu L. Hollandu). Priročnik. Ljubljana: Produktivnost - Center za psihodiagnostična sredstva.

Študij rudarstva in metalurgije - naša bodočnost (1948). Uredilo in pripravilo grupno vodstvo LŠM rudarsko-metalurškega oddelka ljubljanske univerze. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Tabela 1: Pogostost prvih dveh črk Hollandove šifre (v %) pri zaposlenih v ZDA leta 1970, pri srednješolcih v ZDA in pri dijakih drugih letnikov srednjih šol v Sloveniji leta 1992

Šifra	MOŠKI				ŽENSKÉ			
	Zaposleni ZDA 1970		Srednješolci		Zaposlene ZDA 1970		Srednješolke	
	VSI 1-6	IZ. 3-6	ZDA N=2169	SLO N=253	VSE 1-6	IZ. 3-6	ZDA N=2447	SLO N=275
RI	30,9	27,6	13,4	8,9	12,2	9,1	0,2	0,4
RA	0,3	0,4	5,1	3,0	0,1	0,2	-	0,4
RS	11,5	4,4	13,9	6,7	7,1	4,8	0,3	1,3
RE	5,7	6,3	5,8	24,5	6,1	2,3	<0,1	0,7
RC	11,1	12,1	1,8	0,8	1,9	1,5	-	-
IR	3,4	4,1	9,3	4,1	0,6	0,7	0,4	0,4
IA	0,5	0,6	2,8	1,0	0,1	0,1	1,5	0,9
IS	1,3	1,6	7,9	4,1	0,7	0,8	5,6	3,1
IE	0,2	0,3	2,1	3,4	<0,1	0,1	0,1	1,4
IC	1,7	2,1	0,6	-	0,3	0,3	0,3	0,2
AR	-	-	1,4	1,6	-	-	0,2	0,5
AI	0,8	1,0	1,8	3,0	0,5	0,6	1,3	1,4
AS	0,4	0,5	4,1	4,6	0,4	0,5	10,3	13,1
AE	0,2	0,3	0,9	1,0	0,1	0,2	0,4	2,0
AC	-	-	-	-	-	-	0,5	-
SR	0,6	0,8	4,7	2,2	4,8	5,5	0,9	0,5
SI	0,9	1,0	4,4	2,4	4,1	4,7	12,5	9,8
SA	2,5	3,0	3,1	1,6	10,4	11,9	24,3	19,4
SE	1,3	1,6	6,4	2,4	0,9	1,0	11,2	20,2
SC	0,5	0,6	1,5	0,2	0,9	1,0	17,7	7,6
ER	0,6	0,7	1,1	10,9	0,1	0,1	<0,1	0,2
EI	-	-	0,7	4,7	-	-	0,1	1,3
EA	0,6	0,8	0,5	2,0	<0,1	0,1	<0,1	2,4
ES	16,2	19,7	3,1	5,7	9,7	11,0	0,7	7,8
EC	2,9	3,5	0,7	1,2	1,3	1,5	0,2	0,9
CR	0,5	0,6	0,6	-	6,2	7,0	0,1	-
CI	0,9	1,1	0,4	-	5,2	6,0	0,2	0,9
CA	-	-	0,1	-	-	-	0,8	0,2
CS	1,3	1,5	1,0	0,2	19,9	22,5	9,4	2,0
CE	3,0	3,7	0,8	-	5,8	6,6	0,5	0,9
SKUPAJ	100	100	100	100	100	100	100	100

Vir za ZDA: Holland (1985a, str. 14, 16 in 77). Pri tabeli B-21 na str. 77 smo na podlagi prejšnjih tabel popravili očitni tiskarski napaki pri AE in AI.

Legenda: R = realistični, I = raziskovalni, A = umetniški,
S = socialni, E = podjetniški, C = konvencionalni

OSEBNOSTNE POTEZE IN VREDNOTNE USMERITVE

Janek Musek*

KLJUČNE BESEDE

Vrednote, vrednotna usmeritev, vrednotni tip, osebnost, poteze, izvirne poteze, primarni faktorji

KEY WORDS

Values, value orientation, value type, personality, traits, source traits, primary factors

POVZETEK

V pričujoči raziskavi smo ugotavljali odnos med osebnostnimi potezami in ocenjevanjem različnih vrednot, vrednotnih tipov in kategorij. V splošnem kažejo rezultati nizke do zmerne korelacije med obema nizoma spremenljivk. Znatno število teh korelacij odkriva statistično pomembne zveze med osebnostnimi potezami in drugimi osebnostnimi spremenljivkami (starostjo, spolom, izobrazbo) na eni strani ter vrednotami na drugi strani. Med osebnostnimi potezami, ki najbolj korelirajo z ocenami vrednot, so primarni faktorji afekcija, dominantnost, surgentnost, moč nadjaza, občutljivost in samozadostnost. Rezultati raziskave se ujemajo s prejšnjimi podatki, ki kažejo le zelo zmerno povezanost vrednot z osebnostnimi potezami, kar po vsej verjetnosti pomeni, da izvirata oba niza spremenljivk iz relativno neodvisnih osebnostnih področij.

PERSONALITY TRAITS AND VALUE ORIENTATIONS

ABSTRACT

The relationships between personality traits and ratings of different values, value categories and types were examined in the present study. The overall results showed in the rule low or modest correlations between two sets of variables. A considerable number of these correlations revealed significant connections between personality traits and other personal variables (age, gender, education). Among the personality traits showing the highest correlations with the ratings of different values and value categories were primary factors affectia, dominance, surgency, super-ego strength,

* Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Aškrčeva 2, Ljubljana

premsia, and self-sufficiency. The results are in accord with the previous findings indicating only modest connections between individual value orientations and personality traits. Both sets of variables being investigated in the present study obviously belong to the rather independent areas of individual's personality.

UVOD

Vloga vrednot v osebnostnem delovanju je bila in je še vedno predmet razprav. Nekateri avtorji so postavili vrednote in vrednotno usmerjenost posameznikov prav v ospredje - ali morda bolje - na vrh osebnosti. Nedvomno velja to za Sprangerjevo pojmovanje osebnosti: usmerjenost k temeljnim duhovnim vrednotam naj bi bila podlaga za razvrščanje osebnosti in s tem za tipologijo osebnosti. Na drugi strani so drugi raziskovalci dvomili v osebnostni in vedenjski pomen vrednot; bolj pomembni naj bi bili nagoni, potrebe in druga gibal in tudi same vrednote naj bi bile predvsem odraz delovanja teh globljih in ne vedno zavestno nadzorovanih silnic. Mnogi so opozarjali na dejstvo, da imajo vrednote in ideali bolj deklarativni kot dejavni učinek: v življenju se tako pogosto obnašamo drugače kot nam velevalo (tudi lastne) izpričane vrednote, da lahko resno pomislimo na to, da vrednote niso odločilni faktor v našem vedenju in v osebnosti. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da je navsezadnje od nas in od naših odločitev odvisno, kako bomo v dani situaciji ravnali - v skladu z vrednotami, ali pa tudi ne.

Povedati pa je treba, da je odnos vrednot do drugih osebnostnih faktorjev vse premalo raziskan. Poglejmo npr. osebnostno strukturo, torej sistem značilnosti in potez, ki karakterizirajo posameznika: ta nam da seveda največ informacij o osebnosti in o vedenju, ne glede na to, da je sama tudi izraz delujočih gibal in silnic. Vprašati se moramo, koliko so osebnostne dimenzije in poteze povezane s temi silnicami, med katerimi bi lahko v grobem razlikovali potrebe in motive na eni strani in vrednote ter ideale na drugi. Raziskovalni rezultati nam za prve precej zanesljivo pokažejo, da niso prav zelo visoko povezani z najpomembnejšimi osebnostnimi potezami. In kaj lahko rečemo za vrednote?

Ko govorimo o osebnostnih potezah, mislimo navadno predvsem na načine in značilnosti obnašanja. Težko pa bi zanikali dejstvo, da se mnoge osebnostne poteze izražajo tudi v stališčih, prepričanjih in seveda tudi v vrednotah. Vsekakor bi bilo zanimivo videti, kakšne so povezave med pomembnimi potezami in vrednotno usmerjenostjo. Empiričnih raziskav, ki bi nam odkrile te povezave, je pravzaprav presenetljivo malo, tudi v svetovni psihološki literaturi. Kar nekaj takšnih raziskav pa je bilo izvedenih pri nas (Hrovat, Vinkler & Musek, 1986; Musek, 1988, 1991; Pogačnik, 1986, 1987). V teh raziskavah se je pokazalo, kako osebnostna struktura - osebnostne lastnosti posameznikov - vpliva na oceno in rang pomembnosti individualnih vrednot. To smer raziskovanja pa bi bilo treba dopolniti in razširiti tudi na vprašanje, kako se osebnostna struktura povezuje s širšimi vrednotnimi kategorijami, npr. z vrednotnimi usmeritvami. Tu ne gre le za posamezne vrednote, ampak za sklope medsebojno povezanih vrednot, ki tvorijo obsežnejše kategorije vrednotnih usmeritev. V psihološki literaturi najdemo kar nekaj pomembnih klasifikacij takšnih kategorij - tako teoretskih kot empirično raziskovalnih (Allport, Vernon & Lindzey, 1951; Bond, 1988; Hofstede, 1980; Hui & Triandis, 1986; Ingarden, 1975; Kluckhohn, 1951; Montgomery & Johansson, 1986; Morris, 1956; Musek, 1991, 1992b; Petrovič, 1973; Rokeach, 1973; Schwartz, 1990a,b; Schwartz & Bilsky, 1987, 1990; Spranger, 1930; Veber, 1924).

V predhodnih raziskavah smo skušali kar se da jasno identificirati glavne kategorije vrednotnih usmeritev (Mohorič, Brenk & Musek, 1986; Musek, 1981, 1988, 1991, 1992a). Tokrat pa želimo ugotoviti, kako se te kategorije vrednotnih usmeritev povezujejo z osebnostno strukturo. Odgovoriti želimo na vprašanje, kako so kategorije vrednotnih usmeritev odvisne od kategorij osebnostne strukture - od primarnih potez in dimenzij osebnosti, pa tudi od drugih vidikov osebnosti kot so spol, starost, izobrazba in študijska usmeritev.

METODA

Subjekti in raziskovalni načrt

V našo raziskavo je bilo vključenih 198 oseb obeh spolov v starostnem razponu 17 do 46 let. Raziskavo smo načrtovali kot korelacijsko in multivariantno raziskovanje. Vanjo smo vključili niz spremenljivk, ki se nanašajo na vrednote in jih zajema uporabljena lestvica vrednot, poleg tega pa smo upoštevali tudi nekaj drugih spremenljivk: spol, starost, izobrazbo, inteligentnost in osebnostne poteze.

Merski pripomočki

Za merjenje vrednot smo uporabili lestvico, ki zajema 54 različnih vrednot. Posebej smo obravnavali podlestvico 31 vrednot: to so tiste iz celotnega vzorca 54 vrednot, ki v največji meri reprezentirajo glavne kategorije vrednotnih usmeritev. Pomembnost vrednot, ki jih vsebuje lestvica, se ocenjuje z vrednotmi od 1 do 100. Osebnostne poteze smo merili s Cattellovim vprašalnikom 16PF, ki meri 16 primarnih (izvornih) potez, med katerimi je tudi inteligentnost (faktor B).

Postopek

Udeleženci so najprej ocenili pomen vrednot na ocenjevalni lestvici od 1 do 100 (za orientacijo so imeli standardno vrednoto, ki je bila vnaprej ocenjena s 50). Nato so izpolnili še osebnostni vprašalnik. Njihovi rezultati so bili tabelirani in korelirani, tako da smo dobili korelacije med uporabljenimi spremenljivkami. Te smo vnesli v ustrezne korelacijske matrike, ki smo jih nato analizirali z multivariantnimi metodami.

REZULTATI IN DISKUSIJA

S faktorsko analizo 31 vrednot, kolikor jih vključuje uporabljena lestvica vrednot (glej tudi Musek, 1992), smo izločili 9 latentnih dimenzij - faktorjev, ki jih lahko interpretiramo kot reprezentante dominantnih vrednotnih usmeritev pri posameznikih. Gre v bistvu za 9 vrednotnih usmeritev srednjega obsega, ki sem jih obširno opisal že na drugem mestu, v tabeli 1 so zato samo okvirno predstavljene. V nadaljnjih tabelarnih prikazih se bodo te usmeritve pojavljale z ustreznimi okrajšanji, ki so prav tako razvidna iz table 1.

Tabela 1: Devet vrednotnih usmeritev.

Oznaka vrednotne orientacije	Značilne vrednote
1 trad TRADICIONALNA MORALNA ORIENTACIJA (TRADICIONALNA MORALNOST)	družinska sreča, zvestoba, poštenost, dobrota, delavnost
2 stat STATUSNA ORIENTACIJA (STATUS)	politični uspeh, ugled, udobno življenje, denar
3 demo DEMOKRATSKO-SOCIETALNA ORIENTACIJA (DEMOKRATIZEM)	mir, enakost, svoboda
4 kult DUHOVNO-KULTURNA ORIENTACIJA (KULTURNOST)	kultura, ustvarjanje, lepota
5 aktu SAMOAKTUALIZACIJSKA ORIENTACIJA (SAMOURESNIČEVANJE)	narava, samoizpopolnjevanje, znanje
6 reli RELIGIOZNA ORIENTACIJA (RELIGIOZNOST)	vera v boga
7 hedo HEDONSKA ORIENTACIJA (HEDONIZEM)	vznemirljivo življenje, zabava, privlačnost, spolnost (lepota, denar)
8 patr ORIENTACIJA K PATRIOTIZMU (PATRIOTIZEM)	ljubezen do domovine (patriotizem)
9 inte SPOZNAVNA ORIENTACIJA (INTELEKTUALNOST)	modrost, resnica

Devet faktorjev, ki tvorijo podlago vrednotnim usmeritvam, pojasnjuje okrog 68 odstotkov celotne variance v korelacijski matriki 31 vrednot. Opisani faktorji so bili izločeni na podlagi Kaiserjevega kriterija lastnih vrednosti, upoštevali smo torej faktorje z lastno vrednostjo nad 1. Omeniti je treba, da se zdijo glede na lastne vrednosti dobljenih faktorjev upoštevanja vredne tudi nekatere druge solucije, npr. štirifaktorska, trifaktorska in seveda tudi dvofaktorska. V poštevek prideta zlasti štirifaktorska in dvofaktorska solucija. Pri prvi lahko dobljene faktorske dimenzije tolmačimo kot

vrednotne tipe (moralni, potenčni, izpolnitveni in hedonski vrednotni tip). Če pa bi ostali le pri dveh najsplošnejših faktorskih dimenzijah, lahko govorimo o dveh generalnih vrednotnih makrokategorijah, kategoriji apolonskih in kategoriji dionizičnih vrednot. Obe ravni vrednotnih orientacij smo obširneje opisali v na drugih mestih (Musek, 1992). Te kategorije bi lahko tolmačili kot splošnejše vrednotne usmeritve, ki v določenem smislu lahko vključujejo tudi devet vrednotnih usmeritev, ki jih obravnavamo v pričujoči raziskavi.

Tabela 2 nam prikazuje korelacije med devetimi primarnimi (temelnjimi) vrednotnimi orientacijami ter izvornimi potezami osebnosti in nekaterimi drugimi pomembnimi vidiki osebnosti kot spolom, študijsko usmeritvijo, starostjo in izobrazbo.

Tabela 2.: Korelacije med osebnostnimi značilnostmi in vrednotnimi usmeritvami.

osebne značilnosti	Vrednotne usmeritve								
	1 trad	2 stat	3 demo	4 kult	5 aktu	6 reli	7 hedo	8 patr	9 inte
študijska usmeritev	-.31	.01	.13	.50	.07	-.15	-.22	-.09	-.15
spol	.18	.07	-.07	-.24	.14	.32	.25	-.05	.14
starost	-.19	-.20	-.15	-.33	.13	-.02	-.11	-.43	.01
izobrazba	-.13	-.05	.04	-.05	-.03	.18	.10	.06	.06
izobrazba matere	.21	-.32	-.19	.07	.04	.19	.03	-.05	.10
izobrazba očeta	.23	-.35	-.18	.12	-.01	.18	.29	-.06	-.04
a (sizija-afekcija)	.16	.18	-.03	.12	.23	.22	.06	-.12	.17
b (inteligentnost)	-.04	-.11	-.10	-.04	-.15	.02	.17	.25	.09
c (moč jaza)	.15	-.01	-.04	.08	.05	-.05	-.12	.04	-.01
e (dominantnost)	.04	.15	.25	.19	-.14	.07	.10	.18	.05
f (surgentnost)	-.09	.03	.06	.08	.04	.28	.20	-.10	-.01
g (moč nadjaza)	.14	.07	-.12	.00	.01	-.09	.02	-.24	-.08
h (plahost - drznost)	.13	.09	.11	.07	-.07	.18	.16	.01	-.10
i (mask. - femininost)	-.23	-.14	-.07	.22	-.04	-.18	.03	-.02	-.04
l (nezaupnost)	-.14	.15	-.12	.06	-.09	.01	-.22	.12	-.06
m (bohemstvo)	-.08	.05	.02	.10	.01	.03	-.17	-.13	-.21
n (rafiniranost)	-.02	.02	-.15	.02	-.05	-.02	-.20	-.14	-.07
o (občutja krivde)	-.08	.01	-.04	-.09	-.11	.01	.12	-.15	.16
q1 (kons. - liberalnost)	-.21	.08	.08	.06	-.10	.04	.07	.17	-.15
q2 (samozadostnost)	-.22	-.06	.03	-.23	-.22	-.15	-.03	.15	.04
q3 (samokontrola)	.11	-.07	-.17	-.02	-.09	.14	-.11	-.19	-.09
q4 (nagonska napetost)	.04	.11	-.12	-.05	.03	.15	.01	-.23	.11

Poglejmo sedaj natančneje, kako se posamezne vrednotne kategorije povezujejo z osebnostnimi značilnostmi.

1. Usmerjenost k tradicionalni moralnosti (usmerjenost k tradicionalnim moralnim in etičnim idealom ter vrednotam). Vrednotna usmerjenost k tradicionalnim etičnim in moralnim idealom (tradicionalna moralnost) pomembno korelira z izvornimi potezami harije, "trdega realizma" (-I), s konservativnostjo (-Q1) in skupinsko orientacijo (-Q2). Usmerjenost k moralnosti je dalje višja pri moških in pri mlajših osebah ter pri tehniško usmerjenih študentih. Glede izobrazbe je zanimivo, da ta vrednotna usmerjenost ne korelira pomembno z lastno izobrazbo (korelacija je celo negativna, a ni signifikantna), pač pa je videti, kot da višja izobrazba

staršev vpliva na pozitivnejši odnos do etičnih idealov. Podatki celo kažejo, da je promoralna vrednotna usmerjenost tem višja, čim višja je izobrazba staršev in čim nižja je hkrati izobrazba same osebe! Kot da bi višja izobrazba staršev posameznika ne nek način bolj obvezovala k upoštevanju moralnih načel. Seveda pa moramo biti v tolmačenjih previdni, saj so korelacije v bistvu nizke in še te utegnejo biti pogojene tudi z značilnostmi vzorca. Nekoliko preseneča dejstvo, da ta orientacija ni sig-nifikantno povezana z izvorno potezo moči nadjaza (G): korelacija je pozitivna, a ne dosega statistične pomembnosti. Podobno tendenco k pozitivni povezanost najdemo še pri potezah afekcije (A), emocionalne stabilnosti (moči jaza, C), tendenca k nega-tivni korelaciji pa je prisotna pri potezi nezaupnosti (-L). Rezultati skupne faktor-ske analize osebnostnih potez in vrednotnih usmeritev potrjujejo gornje podatke (tabela 3). Analiza je izločila 11 "transverzalnih" faktorjev. Deseti faktor, ki visoko nasiča usmerjenost k moralnosti in to v negativni smeri, korelira s premsijo, občutljivostjo (I), nezaupnostjo (L), liberalnostjo (Q1) in samozadostnostjo (Q2). Če upoštevamo predznake, vidimo, da se torej pozitivna usmerjenost k moralnosti povezuje s harijo, zaupljivostjo, konservativnostjo in skupinsko pripadnostjo. Ne preseneča, da tudi zvite in prodorne, "sofisticirane" osebe (N) ne cenijo posebno običajnih moralnih idealov - morda zato, ker znajo uvideti njihovo "drugo" stran.

Podatki so morda zanimivi tudi zato, ker nam pomagajo bolje razumeti samo nar-avo vrednotne usmerjenosti k moralnosti. Po vsej verjetnosti gre predvsem za us-merjenost k vrednotam in idealom, ki tvorijo "železno" osnovo konvencionalne, tradicionalne, "folklorne" moralnosti: družinska harmonija, zvestoba, poštenost, do-brota in delavnost so dobri reprezentatni teh vrednot. Očitno je, da relativno nižje ocenjujejo te vrednote prav tiste osebe, ki niso odločni realisti (I), ki so nekonserva-tivne in nekonvencionalne (Q1 in Q2) in osebe, ki nimajo zaupljivega ter naivnega odnosa do realnosti (L in N). Bolj jih cenijo nesentimentalni realisti (-H), konserva-tivni (-Q1), zaupljivi in preprosti ljudje (-L in -N). Vendar to seveda ne pomeni, da prvi ocenjujejo te vrednote negativno in drugi pozitivno. To bi bilo popolnoma zmotno mišljenje. Eni in drugi jih postavljajo na osebni rang lestvici vrednot dovolj visoko; omenjene vrednote so med najbolj visoko "uvrščeni" in prioriternimi. Res pa je, da jih prvi ocenjujejo bistveno manj pozitivno kot drugi.

Ze ti prvi podatki nam dajo slutiti, da zveze med glavnimi potezami in vrednotni-mi usmeritvami niso ravno visoke; tudi tiste, ki so nedvomno statistično sig-nifikantne, so le zmerne. To pa seveda ne pomeni, da lahko te zveze zanemarimo. Verjetno predstavljajo prav osebnostne poteze - ne edini, gotovo pa pomemben del psihološke dispozicije, ki odloča o tem, h katerim vrednotam in idealom se bo posameznik usmeril.

2. Usmerjenost k statusu in reputaciji. Usmerjenost k reputaciji kaže malo pomembnih korelacij z osebnostnimi potezami. To je kar malo presenetljivo, saj bi npr. pričakovali, da bo ta usmerjenost korelirala denimo z dominantnostjo (E), s tek-movalnostjo in občutkom superiornosti protenzičnih oseb (L), s harijo (-I). Pri omenjenih potezah se sicer kažejo tendence v pričakovani smeri, vendar korelacije ne dosegajo statističnega kriterija pomembnosti. Še bolj se signifikantnosti približu-je korelacija s potezo afekcije (A); tudi to je pričakovana povezava, saj "afektičnim" osebam laska, če uživajo renome, še bolj pa so jim blizu hedonske komponente us-meritve k reputaciji.

Spol in študijska usmerjenost prav tako ne kažeta bistvenih povezav z vrednoten-jem reputacije. Enako velja za izobrazbo. Ponovno pa opazamo zanimivo korelacijo z izobraženostjo staršev. Čim nižja je, tem više vrednoti posameznik reputacijske vrednote. Je temu razlog to, da osebe z večjo izobrazbo (in višjim socioekonomskim

statusom) ne cenijo statusnih vrednot tako visoko zato, ker že tako v večji meri uživajo statusne dobrine? V tem primeru bi seveda logično pričakovali, da bo izobrazba osebe same korelirala z reputacijsko usmerjenostjo. Kot vidimo, pa ni tako. Bolj verjetne se zdijo torej druge domneve. Morda je višja izobrazba staršev v večji meri povezana z neavtoritarno vzgojo, ta pa vodi k negativnejši ali kritičnejši presoji reputacijskih vrednot pri otrocih.

Iz table 3 je razvidno, da je usmerjenost k reputaciji visoko nasičena s skupnim faktorjem 11. Med osebnostnimi potezami so s tem faktorjem najbolj nasičene poteze nezaposelnosti (L), afekcije (A) in parmije (H). To se v glavnem ujema s sliko korelacij in potrjuje domnevo, da so vrednote ugleda in uspešnosti pri srcu družabnim afektikom, tekmovalno in nezaupno nastrojenim protenzničnim ter smelim parmičnim osebam.

3. Usmerjenost k demokratičnosti in svobodi (usmerjenost k demokratičnim in societalnimi vrednotam). Usmerjenost k demokratičnosti korelira pozitivno z dominantnostjo (E), kaže pa se tudi negativna korelacijska tendenca s samokontrolo (Q3). Med drugimi dejavniki korelira negativno z usmerjenostjo k demokratičnosti še izobrazba staršev. Tudi rezultati skupne faktorjske analize (tabela 3) se ujemajo s temi podatki.

Tabela 3: Faktorska analiza 16 izvornih potez in 9 vrednotnih usmeritev (nasičenja z 11 skupnimi latentnimi dimenzijami).

	Skupne faktorjske dimenzije potez in usmeritev										
	Faktor01	Faktor02	Faktor03	Faktor04	Faktor05	Faktor06	Faktor07	Faktor08	Faktor09	Faktor10	Faktor11
a	.533043	-.220733	.072894	.221958	-.081266	-.192605	-.361601	-.084705	.269252	-.116067	.318485
b	.021611	-.103770	.158846	-.052639	-.589850	-.220551	.341477	-.250927	.106072	-.064830	-.202151
c	.075436	.644214	.381889	-.025209	-.127093	.128387	-.117399	-.081206	.160941	-.183262	-.021622
e	.228194	.107772	.069442	-.287789	-.234324	-.069003	.310576	.536322	.007934	-.157672	.196134
f	.761101	.121447	.054380	.128261	-.045707	-.236442	-.055764	.164307	-.021754	.076505	.002753
g	-.454067	-.126660	-.130742	.095465	.544514	-.110207	.145845	-.151630	-.223309	-.178107	.176363
h	.434786	.452243	-.050750	.133570	.115252	-.375015	.118162	.097737	-.078717	-.071916	.257934
i	-.249291	-.079798	.481251	.382502	.000346	-.225719	-.003257	-.201486	.056870	.503831	-.051454
l	-.062730	-.174585	-.281852	.305816	-.154133	.303615	.139208	-.252333	-.171143	.397791	.383872
m	-.009436	-.099603	.806482	.077032	.065333	.133284	.052565	.057745	-.255035	.052711	.075166
n	-.023219	-.335224	.008196	.076277	.079200	.519459	.192435	-.103235	-.366376	-.222928	-.110786
o	-.085669	-.840251	.085514	-.008040	.066370	-.103350	.112927	-.070845	.107451	.101720	.047411
q1	.174689	-.245375	.136732	.132450	-.349395	.054319	-.007062	.159166	-.411079	.355034	.101462
q2	-.523104	-.030669	.294221	-.417061	-.129957	-.056969	.361657	.044163	.106326	.233273	-.038814
q3	.131371	.425433	.064981	-.120909	.280853	.193021	.249770	-.421984	.003473	-.106246	-.176425
q4	.197186	-.741535	.234628	-.088396	.044672	.156056	-.154098	-.089590	.120766	-.117908	.032712
trad	-.045521	.050295	-.020453	.105028	.007840	-.047515	-.044514	-.065344	.025056	-.813499	.087767
stat	.041386	-.035880	.060985	-.103622	.014709	.046654	.005647	.045128	-.000833	-.077469	.859993
demo	-.004262	.051895	.004763	-.054579	.077309	-.013256	-.001343	.822296	.029447	.062883	-.050124
kult	.025973	.072246	.095664	.829970	.021437	.039700	.016561	.050995	.030913	.026907	-.081969
aktu	-.009165	.022727	-.005666	-.022895	.013460	-.002908	-.825843	-.032325	-.034509	-.048706	.032340
reli	.653299	-.071064	-.055145	-.168212	.041414	.096769	.162086	-.089147	-.036067	.007987	-.015378
hedo	.092724	-.156382	-.100396	-.021977	-.061572	-.809580	.054412	.017492	-.113241	-.094828	-.108035
patr	-.165846	.159330	-.188759	.005934	-.797563	-.018537	-.017740	.048836	-.064362	.008617	.113604
inte	.008429	-.177764	-.151127	.058976	-.060586	.065762	.070106	.055202	.830530	-.023453	-.004106

Usmerjenost k demokratičnosti je visoko nasičena s tretjim faktorjem, z njim pa je pozitivno nasičena tudi dominantnost in negativno samokontrola. Ti podatki so na prvi pogled videti nepričakovani. Je verjetno, da prav dominantne osebe najvišje cenijo demokratične vrednote kot so mir, svoboda in enakost? To ni več tako neverjetno, če pomislimo na glavne lastnosti dominantnih oseb. Te osebe sicer rade prevzamejo vodilno vlogo in skušajo uveljaviti svoje poglede. To pa nikako ne pomeni nedemokratičnosti. Ravno nasprotno, dominantnim osebam gre predvsem za to, da ne trpijo nobenega nad seboj in zato nekam "naravno" nagibajo k vzpostavljanju enakopravnosti. Ne gre jim za avtoriteto hierarhičnega položaja, ampak za naravno avtoriteto, ki se lahko razvija le, če so odnosi med ljudmi demokratični. In če jim že

ni toliko za mir, jim je veliko do svobode in enakosti. Med največjimi borci za demokracijo bomo našli razmeroma veliko ljudi, ki bi nedvomno dosegli visoko vrednost na lestvici dominantnosti. Zanimivo je, da tudi eksperimentalne raziskave v socialni psihologiji kažejo, da se oblikujejo najbolj demokratični odnosi prav v skupinah, ki jih sestavljajo dominantne osebe!

4. Usmerjenost h kulturi (usmerjenost k duhovnim in kulturnim vrednotam).

Usmerjenost h kulturi korelira s skupinsko usmeritvijo (-Q2), premsijo (I) in dominantnostjo (E). Ta usmerjenost je močnejše izražena pri socialnih poklicih, ženskah, pri mlajših osebah in zanimivo je, da ne korelira z izobrazbo.

Četrty izmed faktorjev skupnega prostora potez in vrednot, ki visoko nasiča kulturno usmerjenost, korelira še s skupinsko usmeritvijo, premsijo, nezaupnostjo in dominantnostjo. Med osebnostnimi potezami sta torej zlasti skupinska usmeritev in mehka, občutljiva in zaščitena osebnostna struktura povezani z vrednotno usmerjenosti h kulturnim idealom; povezava teh potez se ujema tudi z drugimi korelacijami, npr. s spolom in s študijsko usmeritvijo (ki pa se spet povezuje s spolom: ženske prevladujejo na družbenih in humanističnih oddelkih fakultet in univerz).

Najbrž ni presenetljivo, da se občutljivim, vzgojno "zaščitenim" premsičnim osebam (I) zdijo pomembne kulturne, estetske in ustvarjalne vrednote; premsične osebe imajo često prefinjen okus in se ponašajo s kultiviranostjo. Skupinsko orientirani posamezniki (-Q2) se pogosto ravnaajo po drugih, so konvencionalni v smislu konformnosti in pod vplivom mode; njihov tip družabnosti se najbrž sklada s konvencionalnim izražanjem interesa za kulturo. Zanimivo je, da dajejo višji rang kulturnim vrednotam tudi dominantne osebe. Dejstvo je, da najdemo med vrhunskimi kulturniki in ustvarjalci dovolj dominantnih oseb in sploh morda sodi upoštevanje kulturnih vrednot k slogu "kvišku" stremečih dominantnih posameznikov.

5. Usmerjenost k (samo)uresničenosti. Usmerjenost h uresničevanju (dajanje višjega ranga vrednotam "narava", "samoizpopolnjevanje" in "znanje") korelira s potezama sizije (-A; predznak minus zato, ker moramo upoštevati, da je ta faktor vrednotne usmerjenosti izražen z negativnimi saturacijami - glej tabelo 3) in pa samozadostnosti (Q2). Videti je torej, da so omenjene vrednote bolj v čislih pri introvertnih osebah; narava zavzema pri njih mesto, ki ga ima družabnost pri bolj ekstravertnih, znanje in samouresničevanje pa se tudi bolj ujemata z življenjskim slogom introvertnejših oseb.

Faktorske točke te usmerjenosti so visoko nasičene s skupnim faktorjem (faktor 5) v isti smeri kot poteze sizije, samozadostnosti, inteligentnosti in dominantnosti. Ti podatki dopolnjujejo zgoraj opisano podobo korelacijskih zvez s tem, da kažejo na morebitno povezanost tudi pri inteligentnosti (B) in dominantnosti (E), kar ni presenetljivo. Pri inteligentnejših osebah bi pričakovali nekaj več usmerjanja k vrednoti kot je "znanje"; podoben odnos do samouresničevanja in samooblikovanja bi pričakovali od dominantnih oseb, ki so zahtevne v vseh pogledih (tako do sebe kot do drugih).

6. Usmerjenost k religioznosti (usmerjenost k religioznim vrednotam). Usmerjenost k religioznim vrednotam kaže razmeroma veliko povezav z različnimi vidiki osebnosti. Usmerjenost k religioznim vrednotam je višja pri ženskah (ta podatek se ujema tudi z ugotovitvami drugih raziskav po svetu); zanimivo je tudi dejstvo, da je vsaj kar zadeva naš vzorec - ki pa morda ni reprezentativen za splošno populacijo - izobrazba nekoliko negativno povezana z religiozno usmerjenostjo. Tudi ta podatek ni presenetljiv, saj so bolj izobraženi ljudje v povprečju bolj kritični do tradicionalnih verskih vrednot. To je precej splošen pojav in najbrž ni šele "od včeraj": Jezus Kristus morda ni slučajno iskal svojih ožjih sodelavcev raje med ribiči in pastirji kot

med izobraženci. Sicer pa korelira usmerjenost k religioznim vrednotam zlasti z introvertnimi potezami: sizijo (-A; pozitivna korelacija s faktorjem religioznosti, ki je definiran z negativnimi nasičenji, dejansko pomeni korelacijo z nasprotnim polom poteze!), desurgentnostjo (-F), plašnostjo (-H). Pozitivna pa je korelacija s premsijo (I). Tudi v tem primeru podatke koristno dopolnjujejo izidi skupne faktorске analize potez in vrednotnih usmeritev: z religiozno usmerjenostjo sovpadajo zlasti desurgentnost, sizija, samozadostnost, moč nadjaza (G) in plašnost (-H). Introvertne, resnobne (desurgentne), plašne, občutljive, moralno vestne in samosvoje osebe torej više cenijo religiozne vrednote. Tudi v tem primeru nam postane ugotovljena zveza razumljiva, če odnos pogledamo v "obrnjeni" smeri: religiozno usmerjene osebe so v povprečju bolj introvertne (-A), prej resne in molčeče (-F) kot zgovorne in živahne (+F), prej moralno stroge (+G) kot moralno elastične (-G), prej rezervirane (-H) kot družbeno eksponirane in avanturistične (+H), prej občutljive, blage in sentimentalne (+I) kot trdi realisti (-I), prej samostojne in samosvoje (+Q2) kot skupinsko naravnane (-Q2).

7. Usmerjenost k hedonizmu (usmerjenost k hedonističnim vrednotam). Usmerjenost k hedonskim vrednotam se prav tako povezuje z večjim številom osebnostnih vidikov. Višja je pri moških kot pa ženskah. To je precej značilna ugotovitev, saj jo najdemo kot rezultat različnih raziskav, tudi medkulturnih. Seveda pa zveza ni visoka in napak bi bilo misliti, da so vsi moški hedonisti in vse ženske nehedonistične. Glede na to povezavo se tudi ni čuditi, da je hedonske usmerjenosti več pri študentih tehničnih usmeritev kot pri študentih družboslovnih smeri. Zanimiva je tudi korelacija hedonistične usmerjenosti z izobrazbo očeta: ali bomo bolj častili hedonske vrednote je torej do neke mere odvisno od tega, kako visoko izobrazbo ima naš oče! Dejstvo je, da zaradi družbenih norm radi podcenjujemo in prikrivamo svojo privrženost hedonskim "načelom"; je morda višja izobrazba očeta dejavnik, ki lahko povzroči, da upamo z manj zadržki ocenjevati hedonske vrednote?

Med osebnostnimi potezami je usmerjenost k hedonizmu višja pri naravnih, neizumetničenih in naivnejših osebah (-N), pri zaupljivih (-L) in surgentnih osebah (F). Podobno sliko dobimo, če pogledamo nasičenja 5. faktorja skupne faktorске analize vrednot in potez (tabela 21): v isti smeri kot hedonistična usmeritev so nasičene poteze parmije (-H), surgentnosti (-F), občutljivosti (-I) ter inteligentnosti (-B), v nasprotni smeri pa sta nasičeni potezi rafiniranosti (N) in sumničavosti (L). Če upoštevamo predznake nasičenosti pravilno, moramo torej potrditi, da najdemo hedonsko usmerjenost pri naravnih in nesofisticiranih osebah (-N), pri zaupljivih (-L), pri avanturistično smelih (H) in surgentnih osebah (F). Lahko bi morda govorili o dveh medsebojno ločenih tipih hedonizma. Prvi, recimo mu "prostodušni tip" se povezuje z naravnim, zaupljivim in nekomplikiranim temperamentom, drugi, "družabni" tip pa z avanturističnim in surgentnim. Bolj zagonetna je videti povezava hedonistične usmeritve s premsijo (I) ter inteligentnostjo. Vendar bi se dala razložiti. Občutljive, premsične osebe so pogosto zelo protektivno in hkrati prizanesljivo vzgojene; njihova kapricioznost in razvajenost se kar ujemata s hedonističnimi težnjami. Pri inteligentnosti gre morda za drugačne psihološke mehanizme. Inteligentnejši posamezniki so bolj kritični in so verjetno zato prej sposobni uvideti dejansko in nepotlačeno vlogo hedonskih izkušenj v našem življenju.

8. Usmerjenost k patriotizmu in redu. Patriotske vrednote in spoštovanje zakonov (spet gre za dimenzijo, ki je opredeljena z negativnimi nasičenji) se povezujejo z nižjo inteligentnostjo (-B), višjo vestnostjo in moralnostjo (G), konservativnostjo (-Q1), samokontrolo (Q3) in motivacijsko napetostjo (Q4). S tem se ujemajo podatki skupne faktorске analize. Z visokim vrednotenjem patriotizma sovpadajo nižja in-

teligentnost (-I), močan nadjaz (G), konservativnost (-Q1) in samokontrola (Q3). Čeprav zveni negativna korelacija z inteligentnostjo nekam žaljivo za naš patriotski čut, moramo to povezavo razumeti. Inteligentnejše osebe so navadno bolj kritične do vseh tradicionalnih vrednot (zato se inteligentnost včasih rahlo povezuje z liberalnostjo); to že samo po sebi pomeni, da te vrednote zdrsnjejo za kako stopničko nižje pri teh osebah. Nikakor pa to seveda ne pomeni, da inteligentne osebe ocenjujejo patriotske vrednote negativno! Nasprotno, tudi one ocenjujejo te vrednote pozitivno vendar v povprečju nekoliko manj pozitivno kot manj inteligentne osebe.

Drugače pa se patriotska usmerjenost kar izrazito povečuje s starostjo. Zdi se, kot da se z leti večja naš domovinski čut (kar spet seveda ne pomeni, da ta čut ni prisoten že pri mladih). Ni pa opaziti bistvenih razlik glede na spol ali izobrazbo.

9. Usmerjenost k spoznavanju (usmerjenost k spoznavnim vrednotam). Spoznavne vrednote so v korelaciji z avtijo (M), tendenco k povezanosti pa najdemo tudi pri introvertnosti (siziji, -A) in morda pri liberalnosti (Q1). Skupna faktorska analiza potrjuje predvsem zvezo spoznavnih vrednot z liberalnostjo (Q1), rafiniranostjo (N), sizijo (-A) in bohemstvom, avtijo (M). Med drugimi osebnostnimi vidiki je rahla tendenca povezovanja s spolom in sicer je ocenjevanje spoznavnih vrednot nekaj višje pri ženskah. Med dobljenimi korelacijami je verjetno najbolj pričakovana zveza med spoznavno usmerjenostjo in osebnostno potezo Q1, ki označuje osebe, naklonjene novostim, spremembam in eksperimentiranju. Težnja po spoznavanju se pač ujema z radovednostjo, željo po novih idejah in spoznanjih. Nekaj podobnega bi morda veljalo tudi za osebe z visokim faktorjem N, rafinirane, prodrone in prevejane osebe, ki ne verjamejo v stvari na prvi pogled. Tudi rahla povezanost spoznavne usmerjenosti z introvertnostjo ni nerazumljiva; vprašanje pa je, ali je introvertni temperament sam po sebi tisti, ki posameznika nekako bolj usmeri k spoznavnim vrednotam, ali pa introvertni slog življenja (npr. več razmišljanja in branja) preprosto pogosteje sooča posameznika s spoznavnimi izkušnjami. Tudi fantazijsko vodene avtične osebe (M), ki nimajo posluha za vsakdanje praktične stvari, se lahko na svoj "bohemski" način zanimajo za kognitivne ideale.

Za zaključek lahko ponovno poudarimo, da praktično vse dimenzije vrednotne usmerjenosti korelirajo z osebnostnimi potezami. Osebnostna struktura posameznikov je gotovo eden izmed izvorov razlik v vrednotni usmerjenosti. Vendar je treba hkrati ugotoviti, da so zveze razmeroma nizke; tudi najvišje korelacije ne presegajo nivoja zmernosti. Vpliva osebnosti ne vrednotno usmerjenost torej ne smemo precenjevati (in tudi obratnega vpliva ne). Tega ni tako težko razumeti. Vrednotna usmerjenost je nedvomno odvisna tudi od drugih dejavnikov, npr. od motivacije, interesov, od osebnih izkušenj, od kulturnih, subkulturnih in skupinskih vplivov, od vzgojnih vplivov in tudi od čisto situacijskih vplivov.

Če obrnemo izhodišče, bi lahko rekli podobno: pomembne osebnostne lastnosti so tudi po večini povezane z večjim številom vrednotnih usmeritev. So pa le tudi izjeme in to ena zelo pomembna: čustvena stabilnost (integriranost - anksioznost, nenevrotizem - nevrotizem) se pomembno ne povezuje z nobeno izmed glavnih vrednotnih usmeritev! To se lepo vidi iz tabele 3, ki prikazuje nasičenja s skupnimi faktorskimi dimenzijami potez in vrednotnih usmeritev. Prvi izmed izločenih faktorjev je očitno identičen s Cattellovim sekundarnim faktorjem invije - eksvije (ta pa z Eysenckovo temeljno dimenzijo introvertnosti - ekstravertnosti). Videli smo, da je ta faktor, h kateremu prispevajo zlasti poteze surgentnosti (F), afekcije (A), skupinske naravnosti (-Q2) in parmije (H), povezan z religiozno usmerjenostjo. Drugi izločeni faktor, h kateremu prispevajo poteze depresivnosti (občutja krivde, O), nagnosti (Q4), moči jaza (C), parmije (H) in samokontrole (Q3), je

prav gotovo primerljiv s sekundarnim Cattellovim faktorjem anksioznosti - integriranosti oziroma Eysenckovim nevroticizmom. Videti je, da je naša vrednotna usmerjenost v bistvu neodvisna od emocionalne stabilnosti; čustvena prilagojenost je v nekem smislu "nevtralna" do vrednot in idealov. Tudi naslednja, tretja skupna dimenzija, ki nasiča potezi avtijo (M), premsično občutljivost (I) in moč jaza (C), ne kaže bistvenih korelacij z vrednotnimi usmeritvami. Dimenzija je sicer zanimiva, saj ločuje domišljijško vodene in imaginativne osebe od praktičnih realistov, nima pa vpliva na vrednotno usmerjenost. Pri ostalih dimenzijah skupnega osebnostno vrednotnega "prostora" najdemo zanimivo podobo: vsaka od njih je trdno zasidrana z eno izmed vodilnih vrednotnih usmeritev, ki jim asistirajo nekatere osebnostne poteze. Vse te dimenzije smo že razčlenili, ko smo obravnavali korelacije osebnostnih potez s posameznimi vrednotnimi usmeritvami.

OSEBNOSTNA STRUKTURA, VREDNOTNI TIPI IN VREDNOTNE MAKROKATEGORIJE

Podobno kot smo ugotavljali korelacije med osebnostnimi lastnostmi ter vrednotnimi orientacijami srednjega obsega, lahko ugotovimo tudi zveze med osebnostnimi lastnostmi in generalnimi vrednotnimi usmeritvami. Pri tem si bomo posebej pogledali rezultate, ki veljajo za štiri vrednotne tipe, moralne in societalne vrednote (na tabeli 4 je ta tip okrajšan z oznako moral), potenčne vrednote (poten), izpolnitvene vrednote (izpol) in hedonske vrednote (hedon), prav tako pa tudi za obe najgeneralnejši vrednotni usmeritvi, apolonsko (apol) in dionizično (dion). Pri interpretaciji korelacij, ki jih kaže tabela 4, moramo upoštevati, da sta dimenziji potenčnih in dionizičnih vrednot podana z negativnim predznakom. Pozitivne korelacije te dimenzije z osebnostnimi spremenljivkami torej v bistvu pomenijo negativen odnos med osebnostno potezo in oceno pomembnosti dionizičnih vrednot.

Rezultati, razvidni iz tabele 4, kažejo, da med generalnimi vrednotnimi usmeritvami in osebnostnimi značilnostmi ni prav visokih korelacij. Je pa nekaj pomembnih. Spol in izobrazba ne korelirata bistveno s splošnimi vrednotnimi usmeritvami. Pomembnosti se le približuje korelacija med spolom in potenčno usmerjenostjo; ta je torej nekoliko višja pri moških osebah. Glede starosti je drugače. Pomembna je npr. negativna povezanost starosti z dionizičnimi vrednotami. Pri mlajših osebah kotirajo dionizične vrednote više kot pri starejših. Ta podatek se ujema z našo hipotezo, da obstajajo razvojne spremembe v vrednotni usmerjenosti pri odraslih osebah. Dionizične vrednote s starostjo izgubljajo pomen, apolonske pa ga - vsaj relativno - pridobivajo. Korelacije med starostjo in vrednotnimi tipi samo potrjujejo gornje ugotovitve. Starost pomembno negativno korelira s potenčnimi in hedonskimi vrednotami, prav te pa so glavna sestavina dionizične vrednotne kategorije. Po drugi strani pa starost pozitivno korelira z vrednotami izpolnitve, kar je ponovno v skladu z razvojnimi trendi vrednotnega sistema.

Pri samih primarnih potezah osebnosti (tudi tokrat smo jih merili s Cattellovim vprašalnikom 16PF) prav tako ugotovimo kar nekaj zanimivih povezav, ki pa po pravilu niso ravno visoke. Poteza A (sizija - afekcija) negativno korelira z vrednotami izpolnitve in pozitivno z dionizičnimi ter statusnimi vrednotami (upoštevaj negativne predznake!). Družabne, afektivne osebe so bolj pogosto ljubitelji čutnih, materialnih in drugih dobrin, medtem ko resnih, introvertnih "sizikov" te očitno ne privlačijo posebno. Pač pa se morda bolj ukvarjajo s problemi osebnostne rasti in samouresničevanja.

Tabela 4: Korelacije med osebnostnimi značilnostmi in potezami ter faktorskimi točkami, ki reprezentirajo vrednotne tipe in makrokategorije.

osebnostne poteze	vrednotne usmeritve					
	moral	poten (-)	izpol	hedon	apol	dion (-)
SPOL	.02	.13	-.06	.09	.02	.04
STAROST	.02	.34	.27	-.27	.15	.46
IZOBRAZBA	-.03	.06	-.05	.05	-.02	-.02
A	.03	-.16	-.19	.12	-.07	-.21
B	.04	.16	-.13	.09	.00	.06
C	-.07	-.06	.15	-.06	.00	.00
E	-.07	-.06	.11	.21	.04	-.17
F	-.02	-.12	-.12	.24	-.05	-.25
G	.23	-.12	-.11	-.24	.06	.06
H	.00	-.00	.02	.03	.02	-.02
I	.02	.26	.06	-.20	.04	.33
L	-.06	-.21	-.08	-.01	-.12	-.16
M	-.20	-.01	.31	-.18	-.03	.12
N	-.14	-.08	-.15	.05	-.19	-.11
O	.08	.01	.01	.02	.08	-.00
Q1	-.07	.11	.17	.12	.08	.01
Q2	-.11	.12	.24	-.05	.04	.14
Q3	.16	-.09	.07	-.20	.12	.06
Q4	.06	-.08	-.29	.09	-.10	-.14

Zanimivo je, da imajo potenčne vrednote nekaj višjo ceno pri manj inteligentnih osebah (B). Drugih bistvenih povezav med inteligentnostjo in vrednotnimi usmeritvami ni opaziti. Moč jaza (C) je nekoliko povezana z izpolnitvenimi vrednotami: v povprečju se te vrednote zdijo pomembnejše osebam z močnim jazom. Dominantnost (E) in surgentnost (živahnost, zgovornost - F) se pozitivno povezuje s hedonsko usmeritvijo. Surgentne osebe so tudi bolj dionizično usmerjene, kot resnobni trezni in molčeči desurgentni ljudje. Te korelacije niso presenetljive, pričakovali bi namreč, da se dominantne osebe ne bodo izogibale hedonskim dobrinam, presenetljivo je kvečjemu to, da dominantnost ne korelira više s potenčnimi vrednotami. Morda je razlog v tem, da se dominantnim osebam uživanje ugleda in moči zdi tako samoumevno in morda tudi v tolikšni meri uresničeno, da ga na svojih vrednotnih lestvicah ne postavljajo tako visoko, kot bi sicer pričakovali.

Pri osebah z močnim nadjazom (+G) bi pričakovali, da bodo visoko cenili moralne vrednote, nizko pa hedonske in rezultati so tudi tako pokazali. Popolnoma enak vzorec se pojavlja tudi pri samokontroliranih in urejenih osebah (+Q3). Zanimivo je, da občutljive, feminine "premsične" osebe (+I) nizko ocenjujejo potenčne, hedonske in dionizične vrednote, očitno pa so te pri srcu realističnim, maskulinim haričnim osebam (-I). "Moškemu" tipu obnašanja se dejansko pripisuje več statusnih in hedonskih prvin, kar navsezadnje potrjujejo ne le naše raziskave, ampak celo rezultati medkulturnih primerjav (Bond, 1988). Odnos med spoloma, spolno identiteto in vlogo ter vrednotenjem je zanimiv in o njem bomo še podrobneje razpravljali.

Sumničave, nezaupne protenzične osebe (+L) pa dionizične in potenčne vrednote ocenjujejo kot bolj pomembne. Tekmovalno nastrojenim "protenzikom" bi vsekakor pripisali, da niso ravnodušni do statusa, moči in veljave v družbi. Pri njihovi dionizičnosti gre očitno bolj za statusno uveljavljanje kot za hedonizem.

Zelo zanimiv vzorec povezav z vrednotno orientacijo dobimo pri avtiji, pri imaginativnih, domišljijsko bogatih osebah z bohemsko mentaliteto (M). Oni relativno visoko ocenjujejo pomembnost izpolnitvenih vrednot, ne cenijo pa posebno niti moralnih, niti hedonskih! Oblikovanje lastne rasti in življenjska izpolnitev jim verjetno pomenita več kot dolžnosti ali pa uživanje. Naravni, preprosti značaj (-N) se očitno nekoliko bolj ogreva za apolonske vrednote, kot sofisticirane, prodorne in rafinirane osebe (+N). Pri liberalnih (+Q1) in samozadostnih (+Q2) osebah pa je opaziti težnjo k višjemu ocenjevanju izpolnitvenih vrednot. Zanimivo je, da so te relativno nizko ocenjene pri napetih, ergično nesproščenih osebah (+Q4). Odnosmed osebnost-no strukturo in vrednotnimi orientacijami širšega obsega lahko povzamemo še enkrat, tokrat z drugega "konca", tako kot kaže tabela 4. Apolonske vrednote so cenjene pri naravnih, preprostih osebah, v povprečju tudi nekoliko bolj pri starejših, sicer pa ni videti izrazitih povezav. Dionizične vrednote pa negativno korelirajo s starostjo in premsijo (občutljivostjo, femininostjo) ter pozitivno s surgentnostjo, družabno afekcijo, dominantnostjo in nezaupnostjo. Moralni vrednotni tip pozitivno korelira z vestnostjo (močjo nadjaza) in samokontrolo, negativno pa z avtijo. Potenčne vrednote so pozitivno povezane z nezaupnostjo, negativno pa s starostjo ter premsijo. Izpolnitvene vrednote pozitivno korelirajo s starostjo, avtijo, samozadostnostjo in močjo jaza ter negativno z ergično napetostjo, rafiniranostjo in afekcijo. Hedonske vrednote pozitivno korelirajo z dominantnostjo in surgentnostjo, negativno pa s starostjo, močjo nadjaza, samokontrolo in avtijo.

OSEBNOSTNE POTEZE IN POSAMEZNE (SPECIFIČNE) VREDNOTE

Bolj mikroskopski pogled na odnos med osebnostnimi potezami in ocenjevanjem vrednot dobimo, če pogledamo korelacije med potezami in ocenami vseh posameznih vrednot (tabela 5). Na tabeli 5 so prikazane vse pomembne korelacije. Iz nje vidimo, da se pri vseh osebnostnih spremenljivkah pojavljajo pomembne, čeprav razmeroma nizke povezave z ocenami vrednot. Opaziti je, da je pri nekaterih spremenljivkah več tovrstnih povezav, pri nekaterih pa le malo. Spol npr. korelira le z ocenami vrednot šport, moč (ti ocenjujejo v povprečju više moški), privlačnost in upanje (ti sta bolj cenjeni pri ženskah). Pač pa je kar veliko signifikantnih povezav posameznih vrednot s starostjo, kar se ujema z ugotovitvami, do katerih smo prišli ob večjih vrednotnih kategorijah - s starostjo narašča pomen apolonskih in upada pomen dionizičnih vrednot. Med osebnostnimi potezami, ki najbolj vplivajo na ocenjevanje vrednot so afekcija (A), dominantnost (E), moč nadjaza (G), občutljivost ali premsija (I), protenzija (L), avtija (M) in samozadostnost (Q2).

El-Khouri, G.W., Vernon, P.G. & Lindzey, G. Study of values. *Personality and Individual Differences*, 1951, 2, 1-11.

Good, M.H. Finding universal dimensions of individual variation in multicultural societies of values: The Rokeach and Chinese Value Surveys. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1988, 55, 6, 1009-1015.

Tabela 5: Korelacije med posameznimi vrednotami in osebnostnimi spremenljivkami (prikazane so samo statistično pomembne korelacije)

posamezne vrednote	osebnostne spremenljivke											
	SPOL	STA	ROST	A	B	C	E	F	G	H	I	L
poštenost									.16			
družabnost			-.31	.22				.28				
otroci												-.17
narava			.24	-.22								-.20
znanje												
dobrota									.17			
delavnost									.17			
dolgo živ.							.19					
ugled			-.41	.20				.33			-.28	.20
razumevanje s partnerjem			-.18									
svoboda								.24		-.15		-.15
morala				.19								
sloga												
poklic			-.30	.14							-.15	.17
šport	-.15				-.14						-.18	
vera			.29					-.14				-.15
udobno živ.			-.33				.22	.20			-.21	.16
patriotizem			-.22		-.14						-.14	.17
zakoni			-.17				-.18		.22			
altruizem												
lepota												
mir												
ustvarjanje							.17					
zvestoba			-.24	.18								
kultura					-.21							
spolnost							.18					-.17
moč	-.18		-.35	.17			.22	.14				-.36
denar			-.26				.25					-.31
napredek			.16									
samoizpop.						.16	.20				.19	
zdravje												-.17
prosti čas			-.24									
nac. enakopr.											-.17	
privlačnost	.15		-.17					.17				
vznemir. živ.			-.20					.22				-.18
varnost						-.16						-.17
druž. sreča				.15								
počitek												
pravica												
dobra hrana			-.26						.22			-.24
prijateljstvo			-.33	.19				.15				
modrost			.22									
enakost												
narodni ponos			-.38	.24			.15					-.21
slava			-.38	.18	-.14		.14	.22				-.33
prosto gibanje						.21	.19					-.25
zabava			-.38					.25				-.26
upanje	.22							.14				
ljubezen											.18	
resnica			.27	-.17								
red												
umetnost							.15		-.15			.14
polit. uspeh			-.24									-.19
prekašanje			-.34	.23			.22					-.44

rezultati medkulturnih primerjav (Bond, 1988). Odnos med spoloma, spolno identiteto in vlogo ter vrednotenjem je zanimiv in o njem bodo še podrobneje razpravljali.

OSEBNOST IN VREDNOTE - SMER VPLIVANJA

Na koncu pregleda povezav med osebnostnimi potezami (dimenzijami) in vrednotnimi usmeritvami, se moramo še enkrat vprašati, čemu naj pripišemo ugotovljene korelacije. So izid vplivanja osebnostnih potez na vrednote, obratnega vplivanja vrednot na osebnostne poteze, ali pa so rezultat nekega tretjega dejavnika, ki vpliva tako na poteze, kot na vrednote?

Tudi če gre za neposredne vplive, se moramo zavedati, da niso ravno zelo veliki, saj se tudi najvišje dobljene korelacije gibljejo v zmernih vrednostih. Tako pri vrednotah, kakor pri osebnostnih potezah gre za relativno stabilne osebnostne značilnosti. To velja še posebej za osebnostne poteze, ki vključujejo temperament, značaj in sposobnosti. Zato bi morda upravičeno sklepali, da gre neposredni vpliv - če že obstaja - prej v smeri od potez k vrednotam, kakor pa obratno. Zdi se npr. razumljivo, da bodo osebe, ki nagibajo k ubogljivosti, vestnosti in marljivosti (visok G primarni faktor po Cattellu), morda zaradi svojega konformnega temperamenta in značaja visoko cenile moralne vrednote.

Ponekod se zdi, kot da je tip vrednotne orientacije nekako že vtisnjen v osebnostno potezo, je v njeni "naravi". Se ne zdi povsem logično, da imajo v primerjavi z introvertnimi ekstravertne osebe (+A, +F, +H, -Q2) raje vse, kar diši po zunanjih užitkih, družbi in zabavi in da bodo zato tudi bolj cenile hedonske vrednote?

Lahko pa bi razmišljali tudi drugače. Tisto, kar dejansko giblje osebnost, so motivi in vrednote sodijo vsaj delno tudi mednje. V osebnostnih potezah bi potemtakem lahko videli predvsem sloge, načine, s katerimi zadovoljujemo svoje potrebe in izpolnjujemo cilje, ideale ter vrednote. V tem smislu je prav možno, da tudi motivi in vrednote lahko vplivajo na poteze. Pri osebah, kjer je motivacija k uveljavljanju zelo močna je vsekakor pričakovati, da se bodo v povprečju bolj razvile poteze dominantnosti. Prav skupni motivi so lahko dejavnik, ki vpliva tako na poteze, kot na vrednote. Podobno vlogo posrednega dejavnika lahko prevzamejo tudi druge osebnostne značilnosti, npr. sposobnosti, specifične izkušnje idr.

Nazadnje moramo pomisliti, da vrednote in vrednotne usmeritve posameznika pomenijo razmeroma trajno in dosledno osebnostno značilnost, so torej tudi neke vrste osebnostna poteza. Zato ni čudno, da so se v psihologiji pojavili poskusi, da bi osebnostno strukturo posameznika razložili z vidika njegovih temeljnih vrednotenj. Med vsemi temi poskusi je verjetno Sprangerjev še vedno najbolj znan in najbolj temeljit (Spranger, 1930). Vrednote in vrednotne usmeritve pomenijo razmeroma samostojno, vendar pa pomembno področje osebnosti in teoretično je povsem utemeljeno, če to področje vzamemo za izhodišče oziroma temelj pojmovanja osebnosti. To velja še zlasti, če menimo, da so vrednotna in duhovna razsežja osebnosti posebno pomembna. In ker so prav ta razsežja (glej tudi Musek, 1993) za človeka značilna, je najbrž takšno pojmovanje osebnosti upravičeno.

LITERATURA

Allport, G.W., Vernon, P.G. & Lindzey, G. Study of values. Boston, Houghton-Mifflin, 1951.

Bond, M.H. Finding universal dimensions of individual variation in multicultural studies of values: The Rokeach and Chinese Value Surveys. Journal of Personality and Social Psychology, 1988, 55, 6, 1009-1015.

- Cattell, R.B. Sixteen Personality Factor Questionnaire. Manual for Forms A & B. University of Illinois, 1957.
- Hofstede, G. Culture's consequences: International differences in work-related values. Beverly-Hills, Sage, 1980.
- Hrovat, I., Vinkler, B. & Musek, J. Mesto kontrole ojačenja, izvirne poteze osebnosti in vrednote. *Anthropos*, 1986, 1-2, 72-77.
- Hui, C.H., & Triandis, H. Individualism-collectivism: A study of cross-cultural researchers. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1986, 17, 222-248.
- Ingarden, R. Doživljaj, umetniško delo i vrednost. Beograd, Nolit, 1975.
- Cluckhohn, C. Values and value orientations in the theory of action. In: Parsons, T. & Shils, E. (Eds.) *Toward a general theory of action*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1951.
- Mohorič, I., Brenk, K. & Musek, J. Vrednote, življenjski cilji in odločitve in zadovoljenost temeljnih potreb. *Anthropos*, 1986, 1-2, 66-71.
- Montgomery, H. & Johansson, U.-S. On the classification of life-values. *Goeteborg gical Reports*, 1986, 7, 16.
- Morris, C. *Varieties of human values*. Chicago, University of Chicago Press, 1956.
- Musek, J. The dimensions of values. Report on Alps-Adria Psychology Symposium 1987, Klagenfurt, Universitaetsverlag Carinthia, 1988, 19-21.
- Musek, J. Spol, spolne vloge in vrednote. *Anthropos*, 1989, 3-4, 124-137.
- Musek, J. Vrednote kot predmet psihološkega proučevanja. *Anthropos*, 1991, 1-3, 233-256.
- Musek, J. Dimensions of personality and value orientations. V zborniku: Department of Psychology - 40 Years. University of Ljubljana, Faculty of Philosophy, Department of Psychology, Ljubljana, April 1992, 11-27.
- Musek, J. Osebnost in vrednote. Ljubljana, Educy, 1993.
- Petrovič, M. Vrednostne orientacije delinkvenata. Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 1973.
- Pogačnik, V. Jaz, struktura osebnosti in vrednote. *Anthropos*, 1986, 1-2, 58-65.
- Pogačnik, V. LV. Lestvica individualnih vrednot. Ljubljana, Zavod za produktivnost dela, 1987.
- Rokeach, M. *The nature of human values*. New York, The Free Press, 1973.
- Schwartz, S.H. Individual and cultural dimensions of human values: Alternatives to individualism-collectivism. *Proceedings of the International Conference on Individualism and Collectivism: Psychocultural perspectives from East and West*. Seoul, Korean Psychological Association, 1990a, pp. 40.
- Schwartz, S.H. & Bilsky, W. Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1987, 53, 3, 550-562.
- Schwartz, S. H., & Bilsky, W. Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1990, 58, 878-891.
- Spranger, E. *Lebensformen*. Halle, Max Niemeyer, 1930.
- Veber, F. *Očrt psihologije*. Ljubljana, 1924.

OD JAZA K SEBI (RAZVOJ PSIHOANALIZE V ZADNJEM DESETLETJU NA TEORETIČNEM IN KLINIČNEM PODROČJU)

Hektor Jogan*

Naslov mojega predavanja lahko izpade protisloven in morda nepravilen na nivoju teoretičnih konceptov, ker težko združujemo ali primerjamo koncept jaza (Ego) in sebe (Self) v razvoju psihoanalitične teorije, kolikor spadata pogosto v čisto drugačno in oddaljeno konceptualno področje. Mislim pa na vsak način, da se čutim lahko upravičenega govoriti o jazu (Ego) in sebi (Self), ker lahko ta prehod od jaza do sebe predstavlja metaforično strokovno in osebno razvojno pot, ki sem jo osebno, s tolikimi kolegi psihoanalitiki svoje generacije, prehodil in svoji psihoanalitični formaciji ob neprestanem soočanju s psihičnim trpljenjem. Iz čisto praktičnih razlogov sem shematično pripisal ta razvoj psihoanalize zadnjemu desetletju, ko je novejši pristop do psihične patologije postal bolj viden in izrazit, čeprav so zametki tega pristopa, teoretičnega in kliničnega, mnogo starejši in težko opredeljeni v času, kakor se pač zgodi na vsakem področju znanosti in v vsakem razvoju človeške miselnosti.

Če izhajam iz lastne osebne izkušnje, kot uvod v zastavljeno tematiko, se zavedam, da se je danes pristop do dela s pacienti precej spremenil od pristopa, ki sem ga imel deset ali petnajst let od tega. In to verjetno ne samo zaradi razvoja v psihoanalitični teoriji in praksi, ampak tudi zaradi osebnega življenjskega spreminjanja in zorenja. Preden bi pokazal nekaj kliničnih primerov, ki najbolje opišejo ta teoretični in klinični razvoj psihoanalize, bi v strnjeni obliki podal nekaj teoretičnih elementov, ki predstavljajo razvojne etape psihoanalitičnega mišljenja.

Kot ponavadi, moramo začeti pri Freudu, in sicer izhajam iz njegovega dela "Jaz in ono" (Ego in Id - 1922), ko Freud preoblikuje prejšnje topične teorije (nezavedno - prizavedno - zavedno), dinamične in ekonomične koncepcije psihičnega delovanja, v nov koncept človeške psihe, in sicer v koncept psihe kot strukture (id, ego, superego). V tej novi zgradbi človeške psihe postaja odločilna ideja, da je ego tista bistvena komponenta te strukture, ki lahko opredeljuje posamezno osebo v psihološkem in patološkem smislu. Ego je diferencirana in odrasla komponenta ida, ki

* Privatna psihoanalitična praksa - Trst

se razvija pod vplivom principa ugodja in principa realnosti, je usedlina objektov in organizator obrambnih mehanizmov. Po poznejših teoretičnih dodatkih Hartmanove šole in šole psihologije ega bi imel ego tudi delno svojo avtonomno razvojno pot, ločeno od ida in svobodno od konfliktov. Mnogo psihoanalitičnih šol se ne strinja s to teorizacijo. Ego se lahko spremeni pod vplivom terapevtskega procesa, s tem da se njegova funkcija razširi in osvobodi nasproti notranjim (id - superego) in zunanjam (princip realnosti) vplivom, da se dokoplje do boljšega in bolj zadovoljivega ravnovesja in da postane bolj trden. Znane so nam naloge in konflikti ega na tej poti. Izrazi kot "ego - služabnik dveh gospodarjev" (id - superega), ego kot posrednik principa ugodja in principa realnosti, nam nakazujejo jasno to nehvaležno delo ega, ki bi se moral razviti s pomočjo terapevtskega procesa v vedno večjo utrditev svojega prostora v primerjavi s intrapsihičnimi strukturami, ki ga omejujejo: moral bi se rešiti rigidnosti superega in si pridobiti širša območja ida. "Kjer je bil id, tam bi se moral uresničiti ego" (Freud).

Jaz (ego) postane v tej teoriji glavni in privilegirani sodelavec in sogovornik psihoanalitika v terapevtskem procesu, ker je prav ego odgovoren, da najde nove sinteze in ravnovesja v primerjavi s prejšnjimi, bolj funkcionalne in ekonomične prilagoditve v primerjavi s preteklimi, naprednejšo in bolj odraslo zrelost v primerjavi z bolj primitivnim in infantilnim nivojem delovanja. To pa spada vse v pristojnosti "jaza" (ega), ker je jaz kot funkcija jedro zavednega in skupek aktivnih in avtonomnih (Hartmann) psihičnih funkcij, kot so npr. (percepcija) zaznavanje, pozornost, spomin, miselni procesi, organizator obrambnih mehanizmov in posrednik med različnimi notranjimi psihičnimi instancami in zunanjo realnostjo.

V to teoretično perspektivo spadajo operativni koncepti kot "terapevtsko - delovno zavezništvo (terapevtska delovna aliansa)" ali pa zavezništvo z zdravimi aspekti pacienta, zato da bi izboljšali človeško psiho kot neko strukturo, ki organizira določene funkcije pod pritiskom nagonov (instinktov), ki predstavljajo za Freuda edino motivacijsko in energetske moč. Ta teoretični model so razne poznejše psihoanalitične šole kritično predelale, ga obogatile in posodobile. Kritika klasičnemu Freudovemu (strukturalnemu) modelu sloni principiarno na treh točkah:

1. Ta model naj bi bil neprimeren in neustrezen, da bi lahko z njim operirali pri zdravljenju hudih psihičnih patologij, pri katerih so prisotni hudi problemi v zelo primitivnih, primarnih in antičnih fazah psihološkega razvoja individuuma. Freudov model bi bil primeren za bolj zrele faze psihološkega razvoja tj. ojdipovega ali pred ojdipovega nivoja, ko je "jaz" (ego) že precej dobro formiran in strukturiran.

2. Freudov model pojmuje psiho kot organizacijo, ki deluje na mehanicističnih, ekonomskih in energetskih principih, ki se izraža v svojih sistemih in intrapsihičnih mehanizmih, kjer pa je malo prisoten relacijski aspekt z objekti, ki naj bi bil eden izmed bistvenih elementov psihičnega življenja in njegovega razvoja.

3. Danes se močno pojavlja dvom, prav zaradi novih spoznanj o človeški psihi, o trditvi, ali so nagoni (instinkti) edina motivacijska sila psihičnega življenja.

Če se zaustavimo za trenutek na terapevtskem procesu, smo tega v sklopu Freudove teorije pojmovali predvsem kot intrapsihično spremembo, čeprav je bila v ozadju relacijska dinamika s konceptom "transfer - kontratransfer", ki je potekala na podlagi uvida (introspektivnega procesa). Uvid naj bi vedno bolj razširil afektivno (čustveno) in kognitivno spoznavanje neznanih aspektov (nezavednih, prizavednih) psihične notranjosti, s tem, da bi jih osvobodil obrambnih mehanizmov in da bi jih lahko tako dal na razpolago zavednemu jazu (egu), ki jih lahko uporabi in organizira na bolj primeren način. Jaz naj bi tako postal bolj "gospodar na svojem domu" (Freud) in bi lahko bolj zavedno, odgovorno in aktivno usmerjal usodo.

Rad bi podčrtal, da v Freudovi strukturalni teoriji in tudi poznejši teoriji zadobi pojem jaza pomen strukture, funkcije in organizacije, in je torej kot tak, ko se mu približamo, ga opazujemo, ga proučujemo, z njm interagiramo, močno objektiviziran, čeprav bi jezikovno bil ta pojem bolj upravičeno deležen neke subjektivnosti ali subjektivizacije.

Sedaj prehajam na sintetično opredelitev sebe (selfa). V italijanščini se je uveljavila samostalniška oblika "il Se", po angleškem modelu, čeprav je to v italijanščini jezikovno nepravilno. Če se spet sklicujemo na Freuda, je Freud uporabljal izraz "Selbst" brez neke specifične opredelitve zelo pogosto v zamenjavi z "Ich". Morda je imel včasih "Selbst" pri Freudu nekak prizvok narcisistične investicije. V poznejši psihoanalitični teoriji je koncept "selfa" pridobil vedno večjo specifičnost, čeprav je bil pogosto obremenjen s precejšno mero dvoumnosti in kompleksnosti. Naj navedem samo nekatera imena avtorjev, ki so dali zelo važen doprinos k študiju "selfa": Hartmann in njegova šola, Edith Jacobson, Winnicott, Kohut in njegova šola "Self psychology", Masud Khan in v Italiji Gaddini. V bistvu "self" zadobi postopoma v psihoanalitičnem mišljenju dva različna pomena, ki se včasih križata in prepletata, včasih pa jasno razhajata.

Prvi pomen, ki se mi zdi v mojem izvajanju pomembnejši na klinično - terapevtskem nivoju, je povezan z dimenzijo "doživljanja sebe" ali "psihične predstave sebe" ali "izkušnje sebe", kar pomeni neko zelo subjektivno izkustveno eksistenčno bitnost. To ni psihična instanca ali struktura ali funkcija ali organizacija kot je jaz, ampak je skupek psihičnih predstav, ki se nanašajo na svojo osebo, ko ta postane potencialni ali že učinkoviti objekt svoje subjektivne izkušnje. Ta možnost psihične predstave sebe, ki prehaja v vedno večje samozavedanje, se pričinja v določenem momentu našega otroštva in potem se razvija skozi naše življenje. V tem smislu "self" ni oseba, ni psiha, ampak je predstava vseh naših tendenc in značilnosti in torej predvsem, kako te naše značilnosti subjektivno in introspektivno ujamemo. Iz tega sledi, da spadajo v "self" aspekti ida, ega, superega, ego-ideala, zavedni, prizavedni, nezavedni aspekti; usmeritve, tendence, impulzi, vrednote, zmožnosti, potencialnosti, omejitve, konflikti in napake posamezne osebe.

V tem konceptu subjektivne in izkustveno eksistenčne dimenzije "selfa" zadobi posebno važnost razvojna možnost "selfa" v **odnosu z objektom** ali bolje "s psihično predstavo objekta", bodisi v genetičnem procesu separacije, separativnosti in individuacije nasproti objektu na eni strani in na možnost identifikacije z objektom na drugi strani, do dosežka osebne ločene identitete, ki pa je zmožna zrelejših odnosov in zrelejših odvisnosti od objekta.

Drugi pomen **selfa** je precej različen od prvega, je že zopet objektiviziran koncept v primerjavi s prejšnim subjektivnim konceptom, in se približuje Freudovemu konceptu jaza, v smislu, da postaja **predhodnik jaza**. Ni več izkustveni avtorefleksiven pojem, ampak je objektiviziran pojem; tudi ta koncept postaja struktura. V posamezni osebi zadobi ta pojem pomen psihične vsebine (ki vključuje predstave selfa in objekta) in ki dobi časovno kontinuiteto, **postane neka notranja struktura**, ki je **trajna, specifična in vgrajena** v psihično notranjost osebe in ki lahko občasno postane objekt osebne izkušnje.

V sklopu tega bolj objektiviziranega koncepta selfa kot psihične strukture dobi vedno večji pomen v psihoanalitični teoriji koncept kohezije selfa (ali integracije selfa) kot element kontinuitete ali integracije osebnosti. Ta pojem postane posebno pomemben, ko se soočamo s težkimi psihopatološkimi situacijami, pri katerih so dezintegracija, uničenje in razcep (splitting) konstantne grožnje stabilni in trajni integraciji strukture selfa, ki naj bi deloval fiziološko in v ravnovesju.

Kot ekstremni primer nam prav hude psihopatološke situacije pokažejo, da je zelo močna motivacijska sila v zorenju psihe prav ta integracijska težnja selfa kot organizacijski princip psihičnih struktur, vedno bolj kompleksnih in zrelih, kjer so pogosto nagonske težnje, predvsem v patoloških izrazih, v funkciji in podrejene motivacijski sili integracije in kohezije selfa (Kohut).

V tem kontekstu mi pride na misel, kot primer zdravega ali patološkega razvoja Winnicottov koncept "true or false self" (resnični ali lažni self), ko avtor poudarja možnost fizioloških ali patoloških identifikacij z objektom. Fiziološke identifikacije naj bi se normalno spojile z naravno konstitucijo selfa, medtem ko se patološke identifikacije z objektom ne morejo spojiti z naravnimi značilnostmi selfa, kar privede do lažnega selfa (false self), ki ustvarja neugodje in psihično trpljenje.

Čeprav moramo upoštevati različna teoretična izhodišča, se mi zdi, da lahko potegnemo neko povezovalno nit med Winnicottovimi koncepti "good enough mother" ali "mati kot okolje", kot bistveni element zdravega selfa pri otroku, in Kohutovim konceptom "self - objekta" kot važen element pri graditvi selfa do bolj zrelih in integriranih pozicij.

Po tem kratkem teoretičnem ekskurzu v raziskavo jaza in sebe v psihoanalizi, bi se zaustavil na praktičnih, kliničnih posledicah, ker ti dve različni teoriji pogojujeta terapevtski proces med pacientom in psihoanalitikom. Kot sem omenil na začetku, se je v zadnjih 15 letih teoretična in klinična usmeritev v psihoanalizi premaknila od analize ega do analize selfa (predvsem v smislu subjektivne izkušnje), in to bodisi za pacienta kot za psihoanalitika. Kar zadeva pacienta, dajemo danes dosti več prostora osebnim, izkustvenim doživetjem, predvsem čustvenim, ki imajo neko privatno predstavo in ki se izražajo v situaciji "hic et nunc" v analitičnem odnosu in v transferju. Psihoanalitiku pa pripada v njegovem kontratransfernem doživljanju večja emocionalna in čustvena angažiranost s svojim eksistenčnim selfom, zato da lahko bližje sledi, integrira in deli svoje doživljanje s pacientom v terapevtskem procesu.

Ob tej tematiki bom obširno citiral kolega in prijatelja Bologninja (1991), ki se je v svojih delih zelo poglobljeno posvetil tej problematiki.

V tradicionalnem modelu se je terapevtski proces pretežno razvijal med egom pacienta in egom psihoanalitika. Obadva opazujeta, razmišljata in obravnavata razne psihične vsebine, ki se pojavljajo na psihoanalitskem scenariju z določeno emocionalno in čustveno razdaljo, kjer se komunikacija stalno prevaja v zavedno izražanje in kjer sloni komunikacija pretežno na besedni predstavi (Wortdarstellungen), ima relativno šibko evokativno moč do predstave stvari (Dingdarstellungen - Bolognini). Pacient in psihoanalitik prideta samo do določenega intimnega kontakta, delita pa neko določeno površinsko prostorno dimenzijo. Psihoanalitik deluje na neki poziciji oddaljenosti, s svojo teorijo in tehniko; obvešča, razlaga in izraža pacientu s pomočjo interpretacij, kaj se dogaja v njem. Tukaj naj uporabim Bologninijevo metaforo in sicer: v tej situaciji je, kot da bi se pacient in psihoanalitik znašla pred zemljevidom nekega mesta, zato da bi skušala spoznati to mesto; skušata se orientirati, spoznati razne točke, prostore in kraje tega mesta na zemljevidu, ampak v resnici nista tam skupaj tako, da bi spoznala mesto v skupni, direktni izkušnji. Ker je teža dela predvsem na egu, imata pacient in psihoanalitik pretežno vidni kontakt z notranjim svetom, kjer je malo možnosti za emocionalni, čustveni in izkustveni pristop. V tem psihičnem pristopu psihoanalitik tvega zelo pogosto, da pretirava z interpretacijami, ki izpadejo pogosto kot učene, eksplikativne in zaključene enote in ki lahko ovirajo kompleksni proces ralacije, ki naj vodi v bolj primerno spremembo osebnih značilnosti pacienta.

V kontaktu selfa med pacientom in psihoanalitikom dopustimo, da pride v terapevtskem procesu do bolj prostega doživljanja čustev, fantazij in predstav in nas-

plošno fizičnih in psihičnih občutkov. Terapevtski odnos postane bolj občuten, doživet, intimen, globok in bolj bogat v doživljanju in v izmenjavi. Doživljamo dosti več stvari na nivoju predstav stvari, ki lahko dosežejo predstave na verbalni komunikaciji. Psihoanalitik in pacient se bolj sproščeno sprehajata po svojih nezavednih in prizavednih področjih, izražata protislovne in ambivalentne tendence, proste "racionalne" kontrole svoje vsebine, prepustita se eksperimentiranju in spoznavanju v različne smeri, v iskanje določene formule, že pripravljene in samozadostne. V tem procesu je večja vzajemna strpnost do ekspanzije selfa, je določena vzdržnost do prehitro definiranih pomenov in do enostranskih in definitivnih odločitev (interpretacij). V tej dimenziji se pojavlja koncept psihičnega življenja in življenja nasploh kot zelo kompleksen pojav, kjer so pomeni zelo pogosto pogojeni od mnogih, pogosto protislovnih faktorjev.

V srečanju pacient - psihoanalitik se lahko prepletajo zelo številne in različne kombinacije dominantnih interakcij: ego pacienta - ego psihoanalitika; ego pacienta - self psihoanalitika; self pacienta - ego psihoanalitika; ego/self pacienta - ego/self psihoanalitika.

Zaželena je predvsem zadnja varianta, kar se uresniči v psihoanalizi z dobrim in pozitivnim potekom. Druge variante pridejo do izraza v manj ugodnih pogojih, ko zaradi osebnih karakteristik, težav, omejitev, problemov in konfliktov enega izmed komponent dvojice pacient - psihoanalitik, terapevtski odnos deluje bolj na enem izmed nakazanih modelov. Lahko pa zatrdimo, da tudi v psihoanalizi z dobrim potekom pretežno deluje eden izmed omenjenih odnosov, in sicer v določenem momentu, času, ali fazi evolucije terapevtskega procesa.

Po teh teoretičnih uvodnih mislih se mi zdi primerno, da ilustriram problem ega in selfa v terapevtskem odnosu s pacientom s kakšnim kliničnim primerom, zato da bo izvajanje bolj živo in zanimivo.

Kot primer odnosa ego psihoanalitika - ego pacienta predstavljam kratek kliničen odsek, ki sem ga povzel iz Bologninijevega dela (1991), ki zelo nazorno osvetli to situacijo.

Psihoanalitik (ko zaključí seanso): "Torej je jasno, da nam vaš lapsus dokazuje, da ste hoteli preskočiti včerajšno seanso, čeprav se tega niste zavedali."

Pacient: "Res je vaše izvajanje je zelo prepričljivo, ampak jaz tako ne čutim."

Psihoanalitik (z znanstvenim prizvokom): "Na vsak način do lapsusa je prišlo, in torej ga morava upoštevati, ko skušava razumeti, kaj se je pravzaprav zgodilo."

Pacient (ki je že koncentriran na to nalogo spoznavanja in razumevanja): "Seveda, ta vaša opazka je zelo koristna in jo bova morala upoštevati".

Tu imamo tipičen primer psihoanalitičnega dela z jazom. Psihoanalitik je močno zasidran na svoji egoični znanstveno tehnični poziciji, raziskuje s svojimi tehničnimi inštrumenti nezavedni pomen nekega simptomatičnega izraza, kot je lapsus, in posreduje svoj miselni postopek jazu pacienta. Pacient, ki se temu postopku nekoliko upira, ker je njegov self iz te operacije izključen ("vaše izvajanje je prepričljivo, a jaz tega ne čutim"), se prepusti egoičnemu nivoju odnosa ("seveda, to vašo opazko bova morala upoštevati").

Kot drugi primer sem vam hotel posredovati eno izmed prvih pacientk, ki sem jo psihoanalitsko obravnaval že pred mnogimi leti. Zdaj kritično razmišljam o svojem takratnem načinu dela. Ko sem prebiral zapiske, sem se zavedal, da bi se danes precej drugače približal psihoanalitskemu delu s to pacientko. Pacientka je bila mlada, 25 -letna ženska, ki me je zaprosila za psihoanalizo, ker je trpela za hudo agorafobično simptomatiko. Agorafobija se je pojavila nekaj let prej: povod za to patologijo naj bi bila poroka. Pacientka je izhajala iz družinskega okolja, ki je socialno in kul-

turno pripadalo nižjemu, bolj skromnemu sloju. Sama se je pri študiju ustavila na šoloobveznem nivoju, višjo šolo je poskušala, a je to kmalu opustila. Njena dejavnost se je ustalila na hišnem gospodinjstvu. Njen mož, ki je bil precej starejši od nje, je izhajal iz dobro stoječe, kulturno bogate meščanske družine, imel je univerzitetno izobrazbo in je uspešno opravljal kvalificirano strokovno delo. Poroka je predstavljala za pacientko kulturni, socialni, ekonomski in osebni emancipativni skok, kateremu ni bila kos. Bila je pod pritiskom ambicije, da bi se dokopala do nove identitete, in sicer da bi postala "gospa" (v vseh pomenih), toda njena narava in prejšnja kultura se nista vsklajali z novo identiteto. Konflikt med prejšnjo in novo je zašel v paralitični simptom agorafobije, ki je prisilil pacientko, da se je vedno bolj omejevala v svojem gibanju, da se je zapirala v hišo, in da se je lahko oddaljevala od svojega doma samo v spremstvu zaupnih oseb, ki so imele kontrafobično funkcijo. Od vsega začetka sem imel vtis, da je bil v njej močno prisoten zelo bogat in močan čustven aspekt, ki je mejil na divjost. V odnosu z mano se je kazala in izražala kot žival v kletki. Ta zelo bogata in intenzivna čustveno - nagonska dimenzija je bila pod kontrolo fobične zavrtosti. Ego ni utegnil drugače integrirati teh njenih primitivnih elementov z novo identiteto odrasle "gospe", in je zato obrambno zaviral fobično vse te elemente z zelo drastičnimi ukrepi.

Pacientkina mati je bila zelo krhka, labilna in anksiozna oseba, ni bila zmožna upravljati svojihemocij. Oče je bil tudi zelo anksiozen in napet, kompenziral je svojo krhkost z obsesivnimi mehanizmi. Pacientka se ni nikoli počutila varno, emocionalno sprejeta od svojih staršev. Doraščala je prepuščena sama sebi, ker so bili starši preveč zaposleni s svojimi problemi, konflikti in s svojo krhkostjo.

Predstavljam vam samo prvi del psihoanalize te pacientke, ker je precej pomembna za problem odnosa ego - self s psihoanalitikom. To prvo fazo je karakterizirala intenzivna erotizacija do mene. Ta erotizacija se je izražala direktno ali preko sanj, je predstavljala bolj zrele **ojdipske komponente** in seveda tudi intenzivne, bolj primitivne, preojdipske komponente, kjer je pacientka iskala emocionalni kontakt, skoraj na telesnem nivoju, s trdnim in zaupnim objektom, ki bi lahko odprl pot novemu objektnemu odnosu.

Ko danes pregledujem takratni terapevtski proces, se zavedam, da sem s svojim pristopom in svojimi interpretacijami vztrajal predvsem na bolj zrelih, ojdipskih aspektih transferne dinamike, medtem ko sem z dobrohotno oddaljenostjo obravnaval bolj otroške in nezrele komponente odnosa. Na ta način sem se navezoval na komponente zrelega jaza pacientke, in sem zanemarjal bolj otroške aspekte pacientke, ki so bili bolj osebni in so bili povezani z izkustvenim doživljanjem selfa. Danes mi je razumljivo, da je pacientka doživljala zorenje do bolj zrelih pozicij ne kot neki dosežek, ampak kot veliko izgubo bolj osebnega in avtentičnega selfa, kot se je že dogajalo v agorafobičnem simptomu. Nedvoumno sem bil tudi jaz odgovoren, s svojimi pritiski, za tak terapevtski proces. Šele danes se zavedam, da sem jaz ponavljal v odnosu s pacientko isti proces, ki sem ga doživel v osebni analizi, kjer sem doživljal podobne pritiske; potem ko sem izrazil v svoji analizi bolj otroške in primitivne potrebe in pričakovanja, se bil prisiljen se odpovedati tem potrebam, ker so bile bolj važne bolj zrele pozicije, do katerih naj bi se dokopal. Na ta način sem moral izbrisati nešteto potreb, pomankanj in konfliktov, ker niso dobili odgovora v funkciji neke nove integracije. Te potrebe in konflikti so se mi oglasili pozneje v življenju (vsaka vsebina potisnjena v pozabo se prej ali slej oglasi). A takrat smo mislili in delali na tak način - z zelo izrazitimi omejitvami do nas psihoanalitikov in, kot posledica, tudi do naših pacientov. Nihče izmed nas se ni zavedal, v kakšni omejenosti smo delovali. Če se vrnem na agorafobično pacientko, bi bil danes dosti

manj ustaljen na egoični ojdipski poziciji v odnosu z njo, ampak bi bil bolj občutljiv in dovzeten do bolj otroških, naravnih, "divjih" elementov pacientke. Dal bi večjo pozornost in bi bolj eksistenčno ovrednotil te bolj osebne in avtentične aspekte osebe. Bi bil morda ta pristop terapevtsko bolj učinkovit? Morda bi bil, a tudi če tega ne bi bilo, bi se danes čutil bližji direktnemu doživljanju pacientke in svojemu osebnemu, kar bi že pomenilo, da bi to izkušnjo recipročno doživljala v odnosu in to bi imelo že zelo velik pomen.

Še danes prehajam na bolj recen cent kliničen primer, kjer si utira pot v terapevtskem odnosu self ob dimenziji ega.

Kot prvi primer vam predstavljam seanso pacientke, ki je v psihoanalizi že precej let in ki je začela s terapijo v trenutku zelo intenzivne depresije, ko se je rušila njena zakonska zveza, ki se je pretežno odigravala na sado - mazohistični bazi. Moji pacientki je pripadala pretežno mazohistična vloga.

Seansa ima ta potek: pacientka je preskočila prejšnjo seanso zaradi močne emocionalne motnje, ki jo je takrat pretresala; v seansi mi je posredovala emocionalno motnjo: že nekaj časa je čutila, najprej v zatišju, potem vedno bolj izrazito, zelo močno sovraštvo in zamerljivost do svoje matere in do neke prijateljice, ki sta bili čustveno povezani kot objekta. Ta čustva so jo zelo razburjala, ker pacientka ni utegnila razumeti intenzivnosti teh negativnih občutkov.

Tu smo v prisotnosti egoičnega doživljanja in odnosa pacientke. Ego pacientke zazna neko čustvo - sovraštvo in zamerljivost - vedno bolj močno, ki popolnoma preplavi ego, ki se skuša z oddaljčitvijo (preskoči seanso) braniti teh čustev. Posreduje mi ta čustva z egoičnim razburjenim opazovanjem in s superegoično kritično obsodbo. Jaz sledim njeni komunikaciji na tem egoičnem nivoju, v pričakovanju, da se bo prikazal na površje kakšen bolj intimen element v komunikaciji in v najinem odnosu. Po tem uvodu pacientka zdrkne na bolj osebno čustveno raven, zapusti egoični samoopazovalni nivo, in se prepusti čustvom v prvi osebi. Pacientka začne v tem momentu govoriti o sebi (ali s selfom). Pripoveduje mi, kako jo teži in ji vzbuja nevšečne občutke ostarela mati, ki je precej betežna in zelo odvisna od nje, egocentrična in sebična, ki hoče izpasti kot protagonistka, ki je ne posluša nikoli, ki jo izkorišča in se polasti vsakega njenega doživetja in občutja. Pri vseh teh negativnih občutkih do matere pa je najbolj presenetljivo spoznanje (uvid - insight), da je bila njena mati vedno taka. Kar lahko danes opaža negativnega v makroskopskem smislu v značaju matere ob njenem staranju, je bilo vedno prisotno in skrito tudi v materinih mladih letih.

Pacientka lahko danes retrospektivno (po procesu "Nachtraeglichkeit") osvetli žalostno sliko svojega otroštva, ko je morala biti kot majhna in osamljena punčka oropana svojih čustev, predvsem v oporo lastni materi. V tem razvoju uvida, ki je spoznavno čustven, pacientka preide iz egoičnega odnosa do mene do odnosa s selfom, ko mi direktno govori o svojih čustvih in doživljajih, tudi če so negativna in razburljiva. Moj psihični kontratransferni pristop je spremljal pacientko od egoičnega odnosa - "njene razburjenosti" do odnosa s selfom, ko sem lahko tudi jaz dopuščal možnost, da lahko sovražimo lastno mater, ker nam je v svoji omejenosti naredila kakšno krivico (v tem kontekstu sem se sam - s svojim selfom primerjal z lastnimi internimi objekti in se sintoniziral s pacientko). Rekel sem ji približno tako: "To so boleča spoznanja, do katerih se dokopljemo v določenem trenutku svojega življenja in to ne samo zato, ker se nam zunanja realnost makroskopsko poveča in to realnost lažje vidimo, ampak tudi zato, ker mi postanemo bolj odrasli in neodvisni, in torej lahko vidimo stvari, ki jih prej nismo utegnili videti."

V tej kratki klinični sekvenci vidimo prehod iz egoične pozicije pacientke do spoznanja novega aspekta selfa, ki se pokaže preko čustva - in sicer sovraštva in za-

mere do matere - ki je bilo prej prisotno v nedefinirani, megleni obliki in ki ni dobilo še psihične predstave. (Bollas bi rekel "the known unthought"). Sedaj to čustvo dobi obliko, pomen, dobi psihično predstavo kot dejstvo in kot besedno komunikacijo. Pojava tega novega selfa, ki je bil prej neznan, povzroča zmedenost, bolečino in ločitev od objekta. Iz egoične in super-egoične pozicije, kjer dominira koncept, da je nemogoče čutiti sovražnost do lastne matere, ker je oseba matere že sama po sebi dobra in če jo sovražimo, smo mi hudobni, preide pacientka na čustveno pozicijo selfa, ki je dosti bolj osebna in intimna, in spremeni popolnoma perspektivo doživljanja. Mati nas je lahko, zaradi svojih omejitev, tudi oškodovala, in pogosto smo morali živeti v čustveni osamljenosti, obremenjeni od občutkov krivde, če smo kdaj boječe izrazili kako čustveno potrebo ali nejevoljo. Čustvo sovraštva in zamere nam pokaže uveljavitev selfa v kontrastu z odvisnostjo do neprimerne objekta.

Prikazujem vam še zadnji klinični material, ki osvetljuje prehod odnosa v terapiji od ega na self.

Gre za zelo pomembno seanso, ki je čustveno zelo bogata. Pacientka je približno 30 let stara, začela je psihoterapijo zaradi depresije, zelo močne tesnobe in psihosomatskih motenj, in to v zvezi z močnimi občutki zapuščeniosti, ki so se prebudili pod stimulacijo nekaterih zunanjih faktorjev.

V odnosu sem doživljal pacientko kot zrelo, inteligentno in racionalno osebo. Imel sem vtis, da je bila v družini prisiljena odrasti prehitro, medtem ko bi bila njena potreba ostati še za nekaj časa nedorasla punčka, zaščitena in cenjena v svoji otroški dimenziji. Iz tega konflikta so po mojem mnenju izhajala, njena doživljanja zapuščeniosti, tesnobe in depresije. Pacientka mi je kontratransferno vzbujala občutke nežnosti in nujno, da bi jo ščitil. Na splošno se je v seansah izražala na izrazito egoičnem nivoju. Obnašala se je kot pridna punčka, z odgovornostjo je opravljala vlogo pacientke. Posredovala mi je sanje, doživljanja, probleme, vedno z neko oddaljenostjo, kot opazovalka svojega notranjega sveta, s kritičnim prizvokom do svoje šibkosti, potrnosti ali nedoraslosti. Po nekem ponovnem depresivnem momentu mi predstavi v seansi zelo pozitivne sanje, ki so pustile v njej zelo pozitiven občutek tudi podnevi: v sanjah se sreča z zelo simpatičnim kolegom, s katerim doživlja zelo nežen in intenziven objem in poljub. Jaz potrdim pacientki, da so te sanje zelo lepe, polne upanja, še toliko bolj dragocene, ker se pojavijo po fazi depresije in zapuščeniosti. Nekaj časa kasneje pacientka asociira ime in priimek kolege iz sanj - z mojimi začetnicami. Pride do spoznanja, da bi lahko bila scena iz sanj povezana tudi z najinim odnosom v terapiji. V dialogu, ki sledi temu spoznanju, pride pacientka do zavesti, da je v najinem odnosu, razen terapevtskega dela, tudi čustvena izmenjava, kjer vsak izmed naju doživlja v globini svoje čustvene vzgibe: pacientka doživlja potrebo po dobrem kontaktu, jaz tudi, z željo, da bi jo ščitil in sprejel njene potrebe. Spoznanje, da lahko dobi v terapevtskem odnosu z mano ta čustveni sprejem, kot se je dogodilo v sanjah, privede pacientko proti koncu seanse do ganljivega nežnega joka, ki omehča njeno egoično racionalnost.

Tu imamo še en primer prehoda od ega do selfa, od opazovanja in egoičnega eksperimentiranja lastnih doživljanj do spoznanja čustvenih intimnih izkušenj, ki se direktno pokažejo in izrazijo v terapevtskem odnosu kot potreba, ki išče možnost pozitivnega odgovora, ki naj bi napolnil neko praznino. Važno je, da na nivoju izkušnje selfa, oseba utegne zaživeti direktno svoje najbolj intimne dimenzije in da dobi ustrezno direktno razumevanje v objektu (v tem primeru v terapevtu), mimo vzajemnih egoičnih mediacij.

Razni klinični primeri, ki kažejo na prehajanje iz ega na self pri pacientu in pri terapevtu v terapevtskem odnosu, nam osvetlijo, po mojem, nekoliko različen kon-

cept terapevtske pristojnosti v psihoanalizi. V egoičnem cilju terapevtskega odnosa (po Freudovi trditvi "kjer je bil id, tam bo moral nastopiti ego"), kot sem skušal pokazati v prvih dveh kliničnih primerih, se mi zdi skrito prisotna v psihoanalitiku neka **pedagoška funkcija**. V kolikor je psihoanalitik čustveno angažiran v takem odnosu s pacientom samo do neke mere, in se trdno drži svoje egoične funkcije, zgleda, da se ta situacija prenaša kot pričakovanje in kot rezultat tudi na pacienta. Pacientu bo gotovo dovoljeno, da se prepusti svojim intimnim doživljanjem, nezavednim in regresivnim, ampak vedno pod več ali manj prikritim pritiskom, da jih premosti, da jih opusti v funkciji močnejšega in bolj zrelega ega.

Pri pristopu do selfa v odnosu pacient - psihoanalitik je ta pedagoška komponenta v skrbi za zorenje pacienta manj prisotna ali pa je sploh ni. V tem pristopu je bolj prisotna misel, da je važno doživljati skupaj neko pomembno intimno izkušnjo, ki naj bi dala vrednost in pravico do eksistence osebnim doživljanjem, z osebno zgodovino, z osebnimi procesi, z osebnimi težavami, z osebnimi zmožnostmi in osebnimi omejitvami. V tem pristopu je važno dati pomen ali vrniti izgubljeni pomen selfu kot osebi, ki je izviren in neponovljiv posameznik v univerzumu življenja. Možno je, da taka terapevtska izkušnja zadobi tudi emancipativne in maturacijske posledice, ampak samo kot sekundarni aspekt in ne kot primarni cilj terapevtskega dela.

V tej dimenziji odnosa self pacienta - self psihoanalitika nudimo možnost pacientu, da opravi neko skupno pot, ki je zelo svojstvena in originalna, za določen čas, kjer lahko pride na dan, se razvija in se uveljavi osebni, intimen in individualni self s svojimi značilnostmi in svojimi omejitvami, ki naj bi dobil svoj življenski prostor in svojo eksistenčno dostojanstvo, medtem ko naj bi pedagoški aspekt, t.j. učenje iz izkušnje, bolj ponižno prepustili (kot pravita Bion in Kohut) velikemu učitelju - življenju.

LITERATURA

- (povzeta iz italijanskih knjig ali italijanskih prevodov posameznih avtorjev).
- 1.Ammaniti M. (1989): La nascita del SŠ. (Rojstvo selfa), Izdala Zal. Laterza
 - 2.Bion W. (1979): Apprendere dall'esperienza. (Učenje iz iskustva) Izdala Zal. Armando.
 - 3.Bolognini S. (1991): Gli affetti dell'analista: analisi con l'Io e analisi col SŠ. (Čustva psihoanalitika: analiza z egom in s selfom). Rivista di Psicoanalisi, 2, 1991.
 - 4.Freud S. (1992): L'Io e l'Es. Zbrana dela Freuda. Vol.9. Izdala Zal. Boringhieri.
 - 5.Gaddini E. (1982): Il SŠ in psicoanalisi (Self v psihoanalizi) v Gaddinijevem zbranem delu Izdala Zal. Cortina 1989.
 - 6.Hartmann H. (1966): Psicologia dell'Io e problema dell'adattamento. (Psihologija ega in problem prilagajanja). Izdala Zal. Boringhieri.
 - 7.Jacobson E. (1964): Il SŠ e il mondo oggettuale. (Self in objektni svet). Izdala Zal. Martinelli 1974
 - 8.Khan M.: Lo spazio privato del SŠ. (Privatna dimenzija selfa) Izdala Zal. Boringhieri 1979
 - 9.Kohut H. (1992): La ricerca del SŠ. (Iskanje selfa) Izdala Zal. Boringhieri
 - 10.Winnicott D. (1970): Sviluppo affettivo e ambiente. (Čustveno zorenje in okolje). Izdala Zal. Armando.

SEMIOLOGIJA GESTE - NJENI TEMELJI IN NJENE PERSPEKTIVE

Asja Nina Kovačev*

POVZETEK

Gesto lahko pojmuje kot nazorno in ilustrativno sredstvo za komuniciranje. Rezultati njenega antropološkega proučevanja omogočajo hipotezo o obstoju kulturno utrjenih pravil za gibno posredovanje informacij. Večina gestualnih znakovnih sistemov temelji na ikoničnem kodu, ki implicira strukturalno sorodnost med označevalcem in označencem, toda pod določenimi pogoji je mogoče geste kodirati tudi digitalno oziroma poljubno.

Možnost za oblikovanje gestualnega znakovnega sistema, ki naj bi bil strukturalno podoben verbalnemu, je spodbudila številna prizadevanja za razvoj znanosti o gesti. Slednja naj bi bila lingvistiki analogna podznanost semiologije. Ta cilj je dosegel Birdwhistell z oblikovanjem kinezike. Žal je ostal brez pomembnih naslednikov, saj v realnosti večinoma ne potrebujemo tako elaboriranega gestualnega jezika kot je verbalni.

SEMIOLOGY OF GESTURE - ITS FOUNDATIONS AND PERSPECTIVES

ABSTRACT

Gesture can be considered an obvious and illustrative means of communication. The results of its anthropological research enable the hypothesis that there exist culturally settled rules for the gestural information processing. Most of the gestural sign systems are based on the iconic code that implies a structural similarity between the signifier and the signified. Still, under certain circumstances gestures can be coded digitally, i. e. arbitrarily.

The possibility for the formation of the gestural sign system, which is supposed to be structurally similar to the verbal one, caused many endeavours to develop a sci-

* Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 61000 Ljubljana

ence about gesture. The latter should be a subsience of semiology, analogous with linguistics. This aim was achieved by Birdwhistell by creating kinesics. Unfortunately, he has not been followed by any important scientist, for in reality there is usually no need for such an elaborated gestural language as the verbal one.

LINGVISTIKA IN ZNANOST O GESTI

Gesta je zaradi svoje slikovitosti, nazornosti in ilustrativnosti nadvse uporabno izrazno sredstvo. Rezultati večine antropoloških proučevanj dokazujejo kulturno relativnost veljavnosti različnih pravil gibnega izražanja. Zato lahko govorimo o precejšnji kulturni determiniranosti gestualne prakse. Podobnim zakonitostim se podreja tudi verbalni jezik, kar omogoča teoretično in praktično zблиževanje verbalne in gestualne govorice.

Lingvistika je skušala pod Saussurejevim (de Saussure, 1969) vplivom razviti splošno znanost o znakih, t. j. semiologijo, ki naj bi pokrila širše področje kot ga je pokrila sama, presegla analizo jezika in zajela vse znakovne sisteme. Semiologija bi bila nadredna lingvistiki in bi vključevala še druge njej podobne znanosti. Njihov predmet bi morali biti drugi znakovni sistemi in vsaka izmed posebnih semioloških znanosti oziroma njenih podznanosti bi se morala osredotočiti predvsem na specifičnosti svojega predmeta proučevanja. Tako bi ostalo semiologiji predvsem proučevanje skupnih potez različnih znakovnih sistemov in temeljnih razlik med njimi. V primeru, da bi se gradnja takšne hierarhije izkazala za smiselno, bi lahko oblikovali za vsak znakovni sistem posebno znanost, ki bi se ukvarjala s specifičnostmi njegove semioze, medtem ko bi se njim nadredna znanost oziroma metaznanost ukvarjala le z možnostmi za generalizacijo njihovih zaključkov in z njihovim nadaljnim proučevanjem na višji organizacijski ravni (Kovačev, 1993).

Kovačev (1993) poudarja, da bi bil takšen razvoj semiološke znanosti smiseln le, če bi obstajalo dovolj visoko artikuliranih medsebojno neodvisnih znakovnih sistemov, ki bi zaslužili posebno znanstveno obravnavo. Toda človekov spoznavni aparat se še vedno razvija in deluje v tesni zvezi z verbalnim jezikom. Zato so vsi drugi jeziki, ki jih človek konstruira, le boljša ali slabša aplikacija modela verbalnega znakovnega sistema na druge, strukturno drugačne oblike označevanja. Lingvistika tako ostaja semiološka podznanost "par excellence" in njena spoznanja pogosto nekritično projiciramo na druge znakovne sisteme, ki bi morali biti v idealni situaciji predmet proučevanja sorodnih znanosti s trdno teoretsko podlago in z lastno, predmetno specifično metodologijo.

KODIRANJE GEST IN NJHOVA ORGANIZACIJA

Oblikovanje neverbalnih znakovnih sistemov zasledimo pri avstralskih domorodcih, severno ameriških Indijancih in podobnih plemenih na nižjih razvojnih stopnjah spoznavne diferenciacije, vendar temeljijo njihovi gestualni sistemi na ikoničnem kodu, saj je za arbitrarno kodiranje znakov in njihovo organizacijo v kompleksen znakovni sistem potrebna visoka stopnja abstraktnega mišljenja. Poseben gibni jezik (lingua franca) so razvili tudi cistercijanski menihi, saj so potrebovali nek skupen, verbalnemu jeziku nadredni jezik, ki jim bi omogočil preseganje jezikovnih meja in učinkovito medsebojno sporazumevanje.

Pod določenimi pogoji je geste mogoče kodirati digitalno oziroma arbitrarno in jih tako izenačiti z lingvističnimi znaki ter jih medsebojno uskladiti do stopnje, ki omogoča njihovo organizacijo v kompleksen znakovni sistem. Slednji bi lahko postal na določeni stopnji svojega razvoja enakovreden jezikovnemu znakovnemu sistemu. Toda to se le redko zgodi, saj v realni življenjski praksi ni potrebe po dveh analognih znakovnih sistemih z ustreznimi medsebojno zamenljivimi enotami v okviru iste kulture.

Oblikovanje gestualnega jezika bi zahtevalo skrbno elaboracijo gibnega izražanja. Toda takšna dejavnost ne bi imela posebne praktične vrednosti, saj večina psihofizično zdravih ljudi v razvitih družbah uporablja gesto zgolj kot dopolnilo k besedi. Pogosto je namenjena njeni dekoraciji ali dramatizaciji, včasih pa jo celo nadomešča, vendar je njeno pojavljanje namesto besede le sporadično in nesistematično.

Potreba po elaboraciji gibnega jezika se pojavlja predvsem med pripadniki različnih skupin z določenimi fizičnimi pomanjkljivostmi (npr. gluhoneme osebe), ki jim onemogočajo učinkovito razumevanje in uporabo verbalnega jezika. Poleg tega razvijejo posebne neverbalne znakovne sisteme tudi pripadniki nekaterih družbenih in kulturnih skupin. Njihovo uporabo določajo utrjene norme njihove družbene skupnosti.

NASTANEK KINEZIKE IN NJENE PERSPEKTIVE

Začetke poglobljene teoretične obravnave gestualnega znakovnega sistema in poskus ustvarjanja posebne znanosti po modelu lingvistike zasledimo predvsem pri Birdwhistellu (1951-1970). Njegova prizadevanja izhajajo iz njegovega izhodiščnega prepričanja o obstoju konvergence med lingvistiko in neko potencialno znanostjo o govornici telesa. Slednjo je poskušal razviti sam in jo poimenoval kinezika(1). Kot antropolog formacije je proučeval telesne gibe s sredstvi, ki jih je izpeljal iz lingvistike. Domneval je, da je vsa človeška komunikacija sestavljena iz verbalnih in neverbalnih elementov, ki jih v naravni situaciji ni mogoče ločevati med seboj. V njegovem teoretskem kontekstu je potrebno razumeti gesto kot nekakšen morfem, ki se ne more pojavljati sam, neodvisno od drugih elementov komunikacije, prav tako kot se obrazilo v verbalnem jeziku ne more pojavljati brez korena besede. Lingvističnim oblikam je po Birdwhistellovem (Birdwhistell, 1952, 1973) prepričanju mogoče najti gestualne oziroma kinezične korelate, zato je proučevanje gest v kineziki homologno proučevanju morfemov v lingvistiki.

V gestualnem jeziku je mogoče prav tako kot v verbalnem jeziku identificirati različne oblike artikulacije, ki se pojavljajo na dveh (hierarhično različnih) organizacijskih ravneh. Enota prve ravni je kinem, ki ustreza fonemu in je sestavljen iz različnih alomorfnihih "kinov". Uporabniki gestualnega jezika pojmujejo kine kot medsebojno zamenljive ekvivalente.

S simultanim ali sukcesivnim povezovanjem kinemov, ki jih lahko precej svobodno povezujemo med seboj, nastanejo kinemorfemi, t. j. gestualni sklopi, ki ustrezajo besedam v verbalnem jeziku in jih je mogoče po potrebi še spreminjati z dodajanjem prefiksov, sufiksov in ustvarjanjem njihovih derivacij. Tako lahko identificiramo dva tipa kinemorfemov:

1. kinemorfemi, ki jih označujejo kinezični zaznamovalci in to predvsem tisti, ki se povezujejo z določenimi leksikalnimi elementi. Sem spadajo zaimkovni znaki (ki jim v verbalnem jeziku ustrezajo zaimki), znaki za množino (ki jim ustrezajo

množinska obrazila) in znaki za čas, kraj in način (homologi prislovnim določilom časa, kraja in načina).

2. Kinemorfemi, ki so sestavljeni iz druge vrste kinemov, pripadajo nivoju parakinezične analize in služijo dajanju ritma, intonacije ali posebnega poudarka določenim gestam.

Z medsebojnim povezovanjem kinemov in kinemorfemov nastajajo vedno širše konstrukcije, ki so primerljive s stavki, povedmi in odstavki.

Birdwhistell je za Efronom (Efron, 1941, 1972) prav gotovo najvplivnejša osebnost v razvoju proučevanja geste. Za cilj si je namreč zastavil utrditev proučevanja telesnih gibov kot verbalnemu jeziku analognega komunikacijskega koda. Zaradi številnih analogij med obema kodoma je predlagal uporabo podobnih konceptov in metod kot jih uporablja lingvistika. Upal je, da bo lahko dokazal, da je kinezični kod mogoče razumeti kot hierarhično organiziran sistem kinemov, kinemorfemov in kinemorfemskih konstrukcij ter se upiral ideji, da je mogoče izolirati določen sklop gest in jih proučevati ločeno. To so namreč poskušali narediti številni drugi avtorji.

Gestualna komunikacija bi lahko postala predmet proučevanja številnih kinezičnih analiz, ki bi temeljile na rahlo modificiranih lingvističnih metodah. Toda za njeno poglobljeno interpretacijo bi bilo treba najprej popisati njen "inventar", oziroma določiti repertoar gestualne govornice in ga natančno opisati. Birdwhistell tega ni storil, saj ga uporaba kinezike pri proučevanju realne gibne prakse ni zanimala v tolikšni meri, kot ga je zanimalo teoretično in metodološko razmerje med kineziko in lingvistiko ter razjasnitev konceptov, ki jih je uvedel v besednjak svoje nove znanosti.

Birdwhistellovo delo ni imelo posebno velikega vpliva na njegove naslednika kljub svoji programskosti. Šele v zadnjem času navdihuje nekatere novejšje avtorje(2), čeprav ti ne uporabljajo njegove metode. Analogija med verbalnim in gestualnim kodom je sicer popolnoma sprejemljiva. Toda Birdwhistellova trditev o dveh nivojih artikulacije telesnih gibov je sporna. Birdwhistell namreč ni pojasnil, kako bi bilo mogoče izolirati element neverbalne komunikacije, ki bi ustrezal fonemu. Fonem "na sebi" nima lastnega smisla, vendar se lahko povezuje z drugimi fonemi in tvori z njimi smiselne enote. V nasprotju z njim bi težko odkrili nesmiseln gib, čeprav njegov pomen ni enostranski, ampak je večplasten. Odvisen je tudi od verbalnega in gestualnega konteksta svojega pojavljanja.

Kodiranje telesnih gibov ne sovпада z jezikovno komunikacijo, saj pri izgrajevanju telesnega oziroma gibnega koda ne gre za medsebojno povezovanje praznih oblik in njihovo osmišljanje. Feyereisen in de Lannoy (1985) opozarjata celo na možnost, da je lahko semantično polje telesnih gibov omejeno le na embleme(3) in da gesta morda ne izraža drugega kot samo sebe. Ta problem je mogoče rešiti samo empirično in to s konstruiranjem umetnega gestualnega znakovnega sistema. Slednji bi moral vključevati čim manj sorodnosti med svojim formalnim, morfološkim delom in svojim pomenom. Takšen znakovni sistem že obstaja in gluhonemi ga uspešno uporabljajo pri svojem medsebojnem sporazumevanju. Jezik gluhonemih (American Sign Language - ASL) je namreč lep dokaz za to, da se lahko gib v določenih primerih dvigne na raven besede.

GIBNI JEZIKI IN NJIHOVO PROUČEVANJE

Gibni jezik gluhtonemih

Jezik gluhtonemih ima strogo pragmatično funkcijo, toda njegov obstoj nam omogoča konfrontacijo dveh neverbalnih znakovnih sistemov, ki uporabljata za sporočanje različnih psihičnih vsebin ista sredstva na različen način. ASL je namreč pravi gibni jezik in se zaradi svoje močne kodiranosti silno razlikuje od spontane gestikulacije, ki je najpogosteje rezultat subjektovega nenačrtnega in neorganiziranega samoizražanja. Obstoj ASL dokazuje, da je mogoče poleg verbalnega jezika izdelati tudi znakovne sisteme z drugačnimi morfološkimi karakteristikami. Tem je mogoče določiti arbitrarne pomeni celo tedaj, ko njihovi elementi (t. j. znaki) težijo k prevzemanju nekaterih specifičnih pomenov zaradi svojih morfoloških posebnosti.

Različni sistemi se lahko podrejajo enakim kompozicijskim pravilom. Prevlado verbalnega nad drugimi znakovnimi sistemi pogojuje med drugim tudi nadpovprečno visoka razvitost človeškega govornega aparata v primerjavi z govornim aparatom drugih primatov. Toda obstoj jezika gluhtonemih in učinkovitost njegove uporabe sta zadostna dokaza za to, da bi bilo mogoče na podlagi človekovih kognitivnih kapacitet razviti tudi drugačen znakovni sistem s strukturno popolnoma drugačnim znakovnim repertoarjem.

Glavno sredstvo za sporazumevanje gluhtonemih je roka(4). Zato nam lahko opis njenih spontan gibov pomaga k delnemu razumevanju njihove vloge pri konstrukciji ASL. Stokoe (1972) in Friedman (1977) sta določila štiri "artikulacijske" parametre pri njegovi konstrukciji:

1. oblikovanost roke (29 različnih oblik),
2. gibanje, ki ga izvaja roka (smer gibanja, realizacija kontakta, interakcija dveh rok, ipd.),
3. kraj realizacije giba (nevtralni prostor ali del telesa, ki ga je potem potrebno še nadalje precizirati),
4. orientacija dlani in prstov v trodimenzionalnem prostoru.

Obstoj morfološkega koda v jeziku gluhtonemih (ASL) je dokazoval že Lane (Lane et al., 1976). Gluhtonemim je prikazal različne kombinacije telesnih gibov oziroma gibov roke in od njih zahteval, da jih identificirajo. Toda konfiguracije gest so bile nekoliko zamaskirane, tako da je v nekaterih primerih prišlo do blažjih napak v komunikaciji. Laneov eksperiment dokazuje, da poteka prepoznavanje pomena gestualnih konfiguracij po pravilih, ki so analogna pravilom verbalnega jezika. Napake pri identifikaciji gest nastopijo tedaj, ko je njihova morfološka podobnost tako velika, da lahko prekrije temeljne distinkcije med njimi, ali ko pripeljejo njihove skupne distinktivne lastnosti do njihovega medsebojnega zamenjevanja. Poleg tega lahko uporabniki ASL naredijo tudi blažje nezavedne napake, ki ustrezajo jezikovnim spodrsrljajem uporabnikov verbalnega jezika. Te so najpogostejše pri uporabi fonemično sorodnih besed.

Kljub temu, da lahko ASL pojmuje kot arbitraren znakovni sistem, velja zanj zakonitost, ki jo lahko identificiramo tudi pri vseh drugih gibnih jezikih. Nemogoče je namreč ločevati njegovo morfološko in semantično raven. Sprejeta oblika gibnega znaka ne more biti popolnoma neodvisna od njegovega pomena, ampak obstaja med znakom in njegovim referentom na vizualni ravni največkrat odnos ikoničnosti(5).

Pri kodiranju gestualnih znakov obstaja več vrst ikoničnosti. Mandel (1977) razlikuje med pomenom, ki ga posredujemo z metonimijo in direktnim posredovanjem

informacij(6). Ikoničnost karakterizira odnos med znakom in njegovim temeljem v veliko večji meri kot karakterizira odnos med znakom in njegovim referentom.

Znakovni temelj je poljubno, oziroma arbitrarno izbrana referentova lastnost, iz katere je izpeljan znak. Razlikujemo več vrst znakovnih temeljev. Najpomembnejši med njimi sta reprezentacija in označevanje (oziroma deskripcija). Reprezentacija določenega realnega predmeta preoblikuje dani predmet v objekt reprezentacije in mu tako spremeni funkcijo, ali doda novo, deskripcija predmeta pa vključuje izvedbo dejanja, ki je značilno za njen objekt (npr. posnemanje letenja pri opisovanju ptic).

Izvore medsebojne neločljivosti formalne in vsebinske plati gibnega znaka je treba iskati v njegovih bioloških oziroma psihofizioloških determinantah. Gibanje ima namreč v človekovem filo- in ontogenetskem razvoju sprva le instrumentalno in ekspresivno funkcijo. Njegova intencionalna uporaba v komunikaciji temelji na njegovi ekspresivni vrednosti, ki pri verbalnem jeziku ni tako očitna. Kljub relativni odmevnosti hipoteze o fonetičnem simbolizmu (Kovačev, 1989) velja verbalni jezik za izrazito abstraktnega in arbitrarnega, gestualni pa za konkretnega in ikoničnega. To seveda ne izključuje možnosti za arbitrarno kodiranje telesnih gibov, ki poteka pretežno pod vplivom kulturnih dejavnikov. Arbitrarnost in ikoničnost namreč nista nezdružljivi.

Namesto stalnega iskanja korespondenc med gestualnim in verbalnim jezikom ter prilagajanja lingvistične terminologije kvalitativnim posebnostim gibnega izražanja (oziroma njene aplikacije nanj) je smiselneje ugotavljati temeljne razlike med gestualno in verbalno govorico ter medkulturne razlike v prvi. Ta se namreč razvija pod vplivom številnih zgodovinskih, družbenih in kulturnih determinant.

POSEBNOSTI GESTUALNE GOVORICE

Poleg ikoničnosti, ki velja za eno temeljnih razlikovalnih lastnosti gestualne govornice, se pri njej pojavlja še vrsta drugih značilnosti, ki jo ločujejo od verbalne govornice in onemogočajo preprosto projekcijo lingvističnih spoznanj na področje kinezike. Lingvistika sicer ponuja idealiziran model proučevanja znakovnih sistemov, vendar lahko njegova nekritična aplikacija pripelje do relativno preprostega, toda absurdnega prevajanja lingvističnih spoznanj v kinezično terminologijo in do interpretacije govornice telesa po modelu besedne govornice. Z nekaj previdnosti bi se sicer lahko izognili marsikateri usodni napaki, vendar s takšnim pristopom vseeno ne bi prišli do nobenih pomembnih novih spoznanj. Zato bi se bilo treba v nadaljni teoretični obravnavi gestualne govornice osredotočiti predvsem na njene specifičnosti, saj bi bilo mogoče na podlagi njihovega proučevanja razviti novo znanstveno disciplino.

Filo- in ontogenetski razvoj gestualne govornice ni potekal linearno. Poleg tega se pri subjektivem gestualnem izražanju skoraj vedno pojavlja možnost za relativno svobodno kombiniranje več distinktivnih gibnih enot, ali celo za aktivacijo več kanalov neverbalne komunikacije, kar naj bi doprineslo k maksimizaciji njenega učinka. Zaradi ikoničnosti gestualnega znaka je njegovo fizično dimenzijo zelo težko ločiti od njegovega pomena. To značilnost opazimo le pri gestah, saj je pri verbalnem znaku (t. j. besedi) odnos med njegovima komponentama - označevalcem in označencem - arbitraren. Ikoničnost gestualnih znakov omogoča še njihovo sočasno pojavljanje z verbalnimi znaki, oziroma njihovo kombinacijo v komunikaciji.

Proučevanje gestualne govornice odpira nov problem, ki se pri verbalni govornici zaradi arbitrarnosti njenega znaka ne pojavlja. To je razmerje med morfološko in semantično komponento gestualnega znaka oziroma stopnja njune relativne pomembnosti v procesu medsebojnega sporazumevanja ljudi. Kirk in Burton (1981) sta zato skušala ugotoviti, ali praviloma organiziramo neverbalni repertoar po morfoloških ali po semantičnih kriterijih. Problema sta se lotila tako, da sta od pripadnikov dveh afriških skupnosti, ki govorita različna jezika, vendar uporabljata nekaj skupnih gest, zahtevala, da med seboj povežejo znake, ki po njihovem mnenju najbolj spadajo skupaj. V prvi skupini znakov so bile geste, v drugi pa njihovi verbalni ekvivalenti. Rezultati pripadnikov iste skupine so bili podobni pri povezovanju elementov obeh znakovnih skupin (gest in njihovih verbalnih ekvivalentov), toda med obema kulturnima skupinama so obstajale precejšnje razlike.

Na podlagi spoznanj Kirkove in Burtona bi lahko povzeli, da temelji povezovanje znakov na njihovih semantičnih in ne na njihovih morfoloških značilnostih. Toda rezultatov njenega eksperimenta ne smemo sprejeti kar brez pomislekov. Avtorja sta namreč zagrešila dve pomembni metodološki napaki. Geste sta klasificirala po semantičnih in ne po morfoloških kriterijih, tako da bi bilo njihovo medsebojno povezovanje na podlagi morfoloških sorodnosti med njimi precej nenavadno. Poleg tega nista imela kontrolne skupine, ki ne bi poznala njihovega pomena in bi se zato verjetno bolj nagibala k grupiranju gest po morfoloških kriterijih. Zdi se tudi, da so subjekti eksperimenta kljub izraziti tendenci k klasifikaciji gest po semantičnih kriterijih včasih povezovali geste med seboj po zunanjih kriterijih. Pri tem so upoštevali del telesa, ki je sodeloval pri oblikovanju geste, umestitev geste v prostor oziroma njen položaj v njem, ipd. Med fizičnimi in semantičnimi dimenzijami gibov obstaja namreč zveza, ki jo je težko pretrgati, zato je težko ločiti formalno plat geste od njene vsebinske plati.

SEMIOLOŠKO PROUČEVANJA GESTE IN MOŽNOSTI ZA NJEGOV RAZVOJ

Govornica telesa ne temelji na kodu, ki bi po svoji strukturiranosti ustrezal fonemičnemu kodu verbalne govornice, zato skoraj ni mogoče določiti razlike med subjektom izražanja (govorcem ali oddajnikom) in subjektom izraza (gramatični agens), ugotavlja Greimas (1970). Gesta je včasih znak in dejanje hkrati, zato je gestualnost pogosto silno težko ločiti od njenega vedenjskega konteksta, t. j. od subjektive instrumentalne dejavnosti. Gestualni znak je namreč takšen kot njegov označenec.

Greimas pojmuje načrt gestualnega programa kot označenca in njegovo realizacijo kot označevalca. V primeru da prevzamemo njegovo opredelitev obeh konstitutivnih delov gestualnega znaka, gesti ne moremo pripisati pravega semiotičnega statusa, kar delno pojasnjuje relativno slabo raziskanost gestualne govornice.

Položaj geste v Piercovi klasifikaciji znakov

Za določitev pravega položaja gestualnega znaka je treba njegovo proučevanje poglobiti in dopolniti z logično analizo gestualnega označevalnega odnosa. Pri tem ni mogoče obiti C. S. Peirca (Peirce, 1978), utemeljitelja semiotike in enega njenih najpomembnejših predstavnikov, ki poudarja nezadostnost diadnega odnosa med označevalcem in označencem.

Pierce pojmuje znak kot določeno stvar, ki nadomešča neko drugo stvar na podlagi določenega odnosa, ali zaradi neke lastnosti. Znak je vedno naslovljen na neko

osebo. V njenem duhu ustvari ekvivalenten ali morda celo bolj razvit znak, ki ga imenujemo interpretant prvega znaka. Ta navadno nekaj nadomešča in to, kar nadomešča, je njegov predmet, s katerim je v določenem odnosu. Vendar svojemu predmetu ni ekvivalenten v vseh vidikih, ampak je povezan z njim preko določene ideje, ki jo imenujemo znakovni temelj.

Pri klasifikaciji znakov si Pierce pomaga z vzpostavljanjem treh trihotomij. Znake namreč razvršča po treh vidikih:

- glede na samega sebe (I. trihotomija),
- glede na predmet (II. trihotomija),
- glede na interpretanta (III. trihotomija).

Prva trihotomija temelji na upoštevanju razlik med različnimi vidiki znakov. Ločimo tri kategorije elementov fenomenov:

1. preproste kvalitete ali kvalitete fenomenov (npr. rdeče, grenko, boleče, ipd.), ki se zdijo kot splošne kategorije včasih precej ohlapne in nedodelane,
2. realna dejstva oziroma to, kar obstaja v realnosti (Sem spadajo konkretni dogodki, ki so popolnoma individualni. Lahko jih zaznamo tukaj in zdaj.) in
3. obče zakonitosti ali misli. Te se razlikujejo od lastnosti in dejstev po svoji splošnosti.

Druga trihotomija temelji na raznolikosti odnosov med znakom in njegovim predmetom. Ta lahko temelji na podobnosti (ikona), objektovi realni uporabi znaka (indeks) ali na arbitrarnem zakonu in konvenciji (simbol).

Tretja trihotomija temelji na odnosu med znakom in njegovim interpretantom, t. j. na transformaciji prvotnega znaka v odvisnosti od subjektive spoznavne predelave. Določen znak lahko namreč razumemo kot:

- znak kvalitativne možnosti,
- znak, ki je opremljen z realno eksistenco (kvazi-propozicija), ali
- znak zakona (argument).

Zgoraj navedena logična delitev znakov seveda ni dokončna in avtor jo je kasneje še dopolnil z drugimi trihotomijami. Njegova klasifikacija je skrajno abstraktna in ne pripomore dosti k poglobljenemu razumevanju in proučevanju verbalne, gestualne, ali katere koli druge govorice. Njen namen namreč ni opisovanje realnih znakov, saj se marsikateri izmed njih nikoli ne materializira, ampak njihova umestitev na določeno mesto v umetno konstruirani, racionalni shemi.

Aplikacija Piercove sheme na realne življenjske situacije - problem komunikacije pri živalih

Nekateri avtorji so kljub neuporabnosti Peircove klasifikacije v realni življenjski praksi poskušali aplicirati njegovo shemo na različne oblike komunikacije. Med njimi je morda najbolj dodelana klasifikacija zoosemiotika Sebeoka (Sebeok, 1975), ki poskuša med seboj razmejiti različne tipe živalske komunikacije na podlagi podrobnega opisa različnih znakov, ki jih uporabljajo živali za sporazumevanje. Mednje umešča signale, simptome, ikonične znake, indekse, simbole in imena. Poleg njihovega natančnega opisa navaja Sebeok za vsako kategorijo tudi primer.

1. Znak deluje na določen organizem kot signal, če izzove pri svojem mehaničnem ali konvencionalnem sprejemu reakcijo receptorja. (Sem spadajo npr. družbeni sprožilci.)
2. Simptom je kompulziven, avtomatičen, nearbitraren znak. Njegov označevalec je v naravni zvezi z označencem. (Kot primer simptoma navaja Sebeok avtonomne reakcije.)

3. Znak je ikoničen, če obstaja med njegovim označevalcem in predmeti, ki jih označuje (denotata), topološka podobnost. (Primer ikoničnega znaka so fenomeni mimikrije.)

4. Indeks imenujemo znak tedaj, ko je njegov označevalec soroden označencu, ali predstavlja njegov vzorec (npr. ples čebel).

5. Simbol je po Sebeoku znak, ki ne implicira nikakršne podobnosti, sorodnosti, ali neposredne bližine, ampak je popolnoma arbitraren. Njegov designatum tvori intencionalen razred. (Kot primer simbola navaja Sebeok položaj repa pri opicah.)

6. Ime je znak, ki ima za designatum ekstenziven razred (npr. petje nekaterih razumnih ptic, ki služi za njihovo individualno identifikacijo).

Sebeokova klasifikacija temelji na človeški interpretaciji živalskega vedenja, saj živali zaradi svojih nezadostnih spoznavnih kapacitet za razvoj simboličnega mišljenja ne interpretirajo znakov, ki jih zaznavajo v medsebojni interakciji, kot znake, ampak spontano, pogosto celo instinktivno reagirajo nanje. Živalsko vedenje, oziroma različni vedenjski vzorci ali njihovi deli postanejo znak šele tedaj, ko jih je mogoče osmisliti in interpretirati, t. j. ko jih zazna misleči subjekt. Zato je o semiotiki v živalskem svetu kljub drugačnemu mnenju nekaterih uglednih avtorjev (npr. Levi-Straussa) nesmiselno govoriti, saj je mogoče na podlagi dosedanjega proučevanja uporabe različnih znakov pri živalih s precejšnjo gotovostjo trditi, da se pri njih pojavljajo le grobi zametki znakovnega sporazumevanja. Nekatere izmed značilnosti semiotičnih sistemov veljajo sicer tudi za živalsko komunikacijo, vendar je ta silno groba in ne zadošča za sklepanje na sposobnost simboličnega mišljenja pri živalih.

Odnos med verbalnim in gestualnim jezikom

Glede na to, da lingvistika še vedno velja za bazično disciplino, na kateri temelji proučevanje znakovnih sistemov, bi se bilo smiselno vprašati o odnosu med verbalnim jezikom in drugimi znakovnimi sistemi. Številni lingvisti (npr. Benveniste, 1988; Lyons, 1982; Sebeok, 1972) so poskušali natančneje opredeliti predmet svoje discipline oziroma ga razmejiti od drugih tipov komunikacije. Najdlje je prišel v tem prizadevanju Hockett (Hockett in Altman, 1968), ki je določil šestnajst tipičnih lastnosti človeške govorice oziroma šestnajst kriterijev lingvističnosti:

1. akustično-vokalni kanal v nasprotju s taktilnim, olfaktornim in vizualno-facialnim kanalom,
2. daljinsko oddajanje in direktna recepcija (lokalizacija vira, naslovitveni oziroma nagovorni značaj sporočila),
3. hitra razpršitev,
4. izmenljivost oziroma vzajemnost sprejemnikove in oddajnikove vloge,
5. popolno povratno delovanje (retroakcija) sporočila na oddajnik,
6. specializacija signala za komunikativne funkcije,
7. semantični značaj oziroma stalen, nespremenljiv odnos med elementi sporočila in elementi univerzuma,
8. arbitrarna denotacija,
9. diskretni značaj oziroma prevlada digitalne komunikacije nad analoško,
10. premeščanje oziroma prostorsko-časovna distanca med sporočilom in tistim, na kar se sporočilo nanaša,
11. odprtost in produktivnost oziroma sposobnost za ustvarjanje novih, originalnih sporočil,
12. dvojna artikulacija oziroma kombiniranje nesmiselnih elementov pri konstrukciji najmanjše pomenske enote,

13. tradicionalni prenos,
14. možnost za laganje ali za zmoto,
15. odsevnost ali refleksibisnost, ki implicira možnost za meta-komunikacijo,
16. možnost za učenje.

Hockettovo delo naj bi omogočalo sistematično primerjavo različnih tipov komunikacije in dodatno obravnavo posebnosti vsakega izmed njih. Kriteriji, ki jih je določil, naj bi bili sicer značilni le za verbalno govorico, vendar lahko marsikaterega izmed njih posplošimo in apliciramo tudi na druge, nelingvistične znakovne sisteme, morda celo na živalsko komunikacijo. To je med drugim dokazal Dingwall (1979), ki je uporabil Hockettove kriterije pri poskusu karakterizacije jezika, ki ga lahko označimo kot filogenetskega predhodnika današnjega verbalnega jezika. Iste kriterije je uporabil tudi Altmann (1967) pri poskusu pojasnitve družbene komunikacije pri živalih.

Glede na izredno pogostost lingvističnih poskusov določitve kriterijev lingvističnosti in njihove aplikacije na druge znakovne sisteme oziroma druge oblike komunikacije nas preseneča dejstvo, da je resnih semiotičnih študij, ki načenjajo problematiko gestualne govorice, izredno malo. Verjetno lahko iščemo razlog za to v neustreznosti oziroma nezadostnosti lingvistike za analizo gestualnih sistemov. Slednja mora namreč temeljiti na upoštevanju posebnosti predmeta proučevanja.

Diskrepance obstajajo že na ravni verbalne komunikacije in to predvsem med lingvistiko in psihologijo. Prva skuša opisati sistem jezikovnih pravil, druga pa proučuje govorčevo verbalno vedenje, ki se izmika lingvističnemu proučevanju. Proučevanje verbalnega vedenja je v prvi fazi proučevanja geste precej pomembnejše od opisovanja pravil jezikovnega kodiranja. Gibnega koda namreč ni lahko določiti, saj so telesni gibi šibko kodirani. Njihov pomen je vedno odvisen od specifičnosti konteksta njihovega pojavljanja. Zato se tudi Birdwhistell osredotoča predvsem na določanje kontekstualnih dejavnikov in ne toliko na na semiotični status geste oziroma opisovanje strukture gibnega koda.

Po Piercu lahko prevzame pomen določenega vedenja različne vidike, ki ustrezajo:

1. interpretantu oziroma opazovalčevi predstavi,
2. objektu, ki ga predstavlja znak, in
3. temelju določenega znaka, oziroma zakonu, ki omogoča njegov nastanek.

Piercov predlog za medsebojno ločevanje več znakovnih kategorij nam vsiljuje prepričanje, da je mogoče semiologijo gestualnih znakov realizirati na različnih ravneh:

- na nivoju znakov, ki jih zaznamo zaradi njih samih, kar vodi v notranji opis znakovnega sistema,
- na nivoju učinkovitih realizacij, kjer izvajamo analizo pogojev pojavljanja ali stilistično analizo, na nivoju odnosov, ki karakterizirajo opazovalčevo refleksijo semiotičnega procesa.

Pri izgrajevanju semiologije geste se pojavljajo neodvisno od potencialnih smeri razvoja analize gestualnih znakov še nekatere druge težave. Nanje opozarja tudi Barthes (1990), čeprav pojmuje kot predmet semiologije vse znakovne sisteme, ki predstavljajo njeno materialno podlago. V Elementih semiologije se namreč sprašuje, ali obstajajo v sodobnem družbenem življenju znakovni sistemi, katerih obseg se razlikuje od obsega človeškega verbalnega jezika.

Šele s prehodom na znakovne sisteme, ki jih karakterizira precejšnja sociološka globina, je mogoče ponovno odkriti govorico, oziroma jo osvetliti iz druge perspektive. Semiologija se namreč ukvarja predvsem z jezikom, saj drugi predmeti,

podobe, vedenja, ipd. sicer pomenijo, vendar njihov pomen ni avtonomen, ampak je odvisen od verbalne govornice. Zato lahko govorimo o redundantnem značaju znakovnih sistemov v odnosu do nje.

Gesta spremlja, obdaja in prekinja verbalne izjave. Barthes zato domneva, da razen poimenovane ni nobene druge govornice. Kot predmet semiologije pojmuje t. i. "drugo govornico" (7), ki je prvi (npr. gestualni) nadredna. Z uvajanjem "druge", verbalne govornice se ponovno srečujemo s problemom, s katerim se morata soočiti tudi antropologija in psihoanaliza. Simbolizmu geste se namreč ni mogoče približati drugače kot preko njegovega oralnega posredovanja. Ta že nekoliko izkrivlja njegovo razumevanje, oziroma prevaja gestualni kod v nek drug, strukturno povsem drugačen kod. Zaradi težavnosti razmejevanja med morfološko in semantično komponento gestualnega znaka je silno težko ugotoviti, kolikšno spremembo pomena lahko povzroči njegova morfološka sprememba.

Strukturna razhajanja med lingvističnim in gestualnim kodom so tolikšna, da Kristeva (1968) govori celo o vprašljivosti gestualne semiologije. Gestualnost je namreč prikladnejše analizirati kot produktivnost, ki se pojavlja pred produktom, t. j. pred reprezentacijo. V nasprotju z lingvistiko, ki proučuje predvsem pravila znakovnih sistemov, oziroma produkte človekove simbolične dejavnosti, je za proučevanje gestualnosti mnogo prikladnejše osredotočanje na sam proces gestualne prakse. Večina gest namreč nima utrjenega, močno kodiranega pomena, ampak določajo njihov pomen: kontekst njihovega pojavljanja in subjektivni dejavniki, ki sodelujejo v procesu njihove interpretacije in njihovega osmišljanja. Ta značilnost približuje gestualnost govornici in jo oddaljuje od jezika.

Gestualna in verbalna govornica - njune funkcije in odnos med njima

Gestualna in verbalna govornica sta predvsem obliki družbene prakse in ne sistema, zato se je treba pri njunem proučevanju osredotočiti na izrazni dej, oziroma na funkcije izražanja in ne toliko na izraženo vsebino. V človekovem filo- in ontogenetskem razvoju se je gesta pojavila pred besedo, vendar je ta kasneje prevzela vodilno vlogo v človekovem znakovnem sporazumevanju. Zaradi izrednega razvoja verbalnega jezika, se subjektivna gestualnost ni razvila do tolikšne stopnje arbitrarnosti, kot bi se lahko. Že zelo zgodaj jo je namreč izpodrinila bolj artikulirana, verbalna govornica. Zato ima danes gesta predvsem indikativno, odnosno funkcijo. Je brez lastne avtonomne vsebine in omogoča predvsem elaboracijo sporočila, manj pa tudi njegov prenos (Kristeva, 1968).

Položaj verbalne govornice v odnosu do gestualnosti in drugih oblik znakovnega sporazumevanja nam lahko najbolj razjasni analiza njenih funkcij, ki temelji predvsem na spoznanjih dveh znanstvenih disciplin:

1. socialne psihologije, ki poskuša opisati interakcijo v majhnih skupinah, in
2. lingvistične pragmatike.

Psihologi poskušajo intuitivno pregrupirati različne skupine izrazov v funkcionalne kategorije (Bates, 1950), ali ovrednotiti medosebne odnose na bipolarnih lestvicah ter na podlagi faktorске analize določiti njihove temeljne dimenzije:

- status (dominantnost - podrejenost),
- evaluacija (pozitivna - negativna),
- aktivacija (napetost - sproščenost),
- naravnost na nalogo (formalna - neformalna), ipd.

Toda te globalne sodbe so v šibki korelaciji s pogostostjo subjektivnega učinkovitega vedenja v realnih življenjskih situacijah.

V nasprotju z relativnim empirizmom psiholoških pristopov skuša pragmatična lingvistika analizirati pogoje izražanja, ki determinirajo uporabo različnih lingvističnih oblik in omogočajo utrditev njihovega pomena. Toda razumevanje izrazov ne sme temeljiti na goli identifikaciji površinske oblike. Prav tako ne more biti pomen določenega stavka odvisen le od semantične vsebine njegovih elementov (besed), ampak mora vključevati še skupno "razumevanje sveta" obeh (ali vseh) sogovornikov. Razumevanje izraženega je namreč podrejeno identifikaciji govorcevega cilja.

Pomen določenega izraza je odvisen od njegovega dobesednega dekodiranja in od konteksta njegovega izražanja. Slednji vključuje med drugim tudi status sogovornikov, značilnosti okolja in morebitno gestikuliranje, ki lahko spremlja sporočilo. Medsebojna odvisnost teh variabel, ki jih umeščamo v kvalitativno različne kategorije, in dejstvo, da situacijsko specifične variable vplivajo na strukturne značilnosti izraženega, upravičujeta elaboracijo funkcionalistične lingvistike. Ta temelji na medsebojnem ločevanju različnih načinov uporabe jezika. Halliday (1973) npr. navaja šest jezikovnih funkcij:

1. instrumentalno
2. regulatorno
3. hevristično
4. interakcijsko
5. imaginativno
6. osebno

Njegova tipologija je primerljiva z Jakobsonovo tipologijo (Jakobson, 1960), ki prav tako temelji na identifikaciji šestih jezikovnih funkcij (referenčne, ekspresivne, konativne, fatične, metalingvistične in poetične).

Podobne funkcije bi bilo mogoče identificirati tudi v gestualni govorici in to predvsem pri gestah, ki spremljajo besede, t. j. pri ilustrativnih in ekspresivnih gestah, poudarja Cosnier (1982). Toda različni koncepti uporabe jezika niso vplivali na proučevanje neverbalnih sistemov kljub svoji privlačnosti.

ZAKLJUČEK

Ne glede na svojo bazično orientacijo in svoje (antropološko ali lingvistično) strokovno zaledje se pri proučevanju geste stalno srečujemo z istimi težavami. Te se pojavljajo tako na metodološki kot tudi na teoretični ravni. Temeljni metodološki problem pri proučevanju govorice telesa je določitev pomena različnih vedenjskih oblik, medtem ko nastopajo težave na teoretični ravni predvsem pri določanju statusa gibnega znakovnega sistema v odnosu do drugih semiotičnih sistemov, zlasti do verbalnega jezika.

Pri reševanju temeljnih problemov, ki se pojavljajo pri proučevanju gibnosti, si njeni raziskovalci pomagajo predvsem z analogijami med verbalnimi in neverbalnimi sistemi. Predpostavljajo namreč, da si subjekt predstavlja vedenje s pomočjo svoje lingvistične intuicije, t. j. njegovega verbalnega opisa in njegove kulturne sheme. Ta predpostavka temelji na spoznanju o tesni medsebojni prepletenosti miselnega in jezikovnega razvoja, njuni stalni interakciji in njunem medsebojnem pogojevanju.

Toda uporaba analogij je smiselna le v začetnih fazah znanstvenega proučevanja, saj omogoča vzpostavitev številnih plodnih asociacij, ki pomagajo pri nadaljnem usmerjanju raziskovalnega procesa. Kasneje jo morajo nadomestiti tehtni, problemsko

specifični argumeti, prečiščen besednjak, operacionalne definicije in empirično raziskovanje.

OPOMBE:

1. Izraz “kinezika” je izpeljanka iz grške besede kinema, (kinematos), ki pomeni gibanje.

2. Kendon (1981) ugotovlja, da so med avtorji, ki jih je navdihovalo Birdwhistellovo delo, najpomembnejši: R. L. Saitz in E. J. Cervenka ((1972). *Handbook of Gestures: Colombia and the United States*. The Hague: Mouton.) ter J. R. Green ((1968). *Gesture Inventory for the Teaching of Spanish*. Philadelphia: Chilton Books.), vendar poudarja, da tudi ti niso uporabljali njegove metode.

3. Emblem je navadno dogovorjena oznaka, s katero želimo ponazoriti neko idejo ali institucijo (npr. zastave, grbi, prapori, ipd.). Efron (1941) uporablja ta termin za označevanje tistih gest, ki morfološko niso povezane s tem, kar označujejo. Če sprejmemo njegovo definicijo emblema, lahko v to kategorijo vključimo le arbitrarno kodirane geste. Ekman in Friesen (1981) sta nekoliko razširila uporabo termina “emblem” in ga opredeljujeta kot neverbalno dejanje, ki ga je mogoče direktno prevesti v verbalno izjavo ali mu poiskati definicijo v slovarju.

4. V nasprotju z gestualno govorico gluhonemih (ASL) temelji neverbalno sporazumevanje v Iranu na drugačnih simboličnih gibih. Perzijski znakovni sistem, iz katerega navadno črpajo geste, ki ne nadomeščajo verbalne govorice, ampak jo najpogosteje le spremljajo, vključuje predvsem obrazne gibe, manj pa gibe roke in za pestja.

5. Ikona je po Peirceu znak, ki reprezentira na podlagi podobnosti. Značilne ikone so npr. risbe, kipi, zemljevidi, diagrami, ipd.

6. Kot primer metonimičnega posredovanje pomena navaja Mandel dotikanje lastnega čela za označevanje mišljenja, medtem ko spada v kategorijo direktnega prenosa informacij risanje po zraku ali transformacija določenega telesnega dela v objekt, ki ga skušamo opisati.

7. “drugo govorico” (langage second) v Barthesovi terminologiji bi lahko označili tudi kot metagovorico, saj je nadredna prvi (v našem primeru gestualni) govorici in namenjena njenemu proučevanju.

LITERATURA:

ALTMANN, S. A. (1967). *The structure of primate social communication*. V: S. A. ALTMANN (Izd.). *Social Communication among Primates*. Chicago & London: University of Chicago Press.

BARTHES, R. (1990). *Elementi semiologije*. V: R. BARTHES, *Retorika starih, Elementi semiologije*. Ljubljana: ŠKUC, ZIFF.

BENVENISTE, E. (1988). *Problemi splošne lingvistike*. Ljubljana: ŠKUC, ZIFF.

BIRDWHISTELL, R. L. (1952). *Introduction to Kinesics: An Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture*. Washington, D. C., Foreign Service Institute, U. S. Department of State/Ann Arbor, Michigan: University Microfilms.

BIRDWHISTELL, R. (1973). *Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication*. Harmondsworth: Penguin Books.

COSNIER, J. (1982). *Communications et langages gestuels*. V: J. COSNIER, J. COULON, A. BERRENDONNER, C. ORECCHIONI, *Les voies du langage: communications verbales, gestuelles et animales*. Paris: Dunod.

DE SAUSSURE, F. (1969). *Opšta lingvistika*. Beograd: Nolit.

DINGWALL, W. O. (1979). *The evolution of human communication systems*. V: H. WHITAKER, H. A. WHITAKER (Izd.). *Studies in Neurolinguistics*, Vol. 4, New York: Academic Press.

EFRON, D. (1941). *Gesture and Environment*. New York, Holt: Rinehart and Winston.

EFRON, D. (1972). *Gesture, Culture and Race*. A tentative study of some of the spatio-temporal and "linguistic" aspects of the gestural behaviour of Eastern Jews and Southern Italians in New York City, living under similar as well as different environmental conditions. The Hague, Paris: Mouton.

EKMAN, P., FRIESEN, W. V. (1981). *The Repertoire of Nonverbal Behaviour: Categories, Origins, Usage, and Coding*. V: KENDON, A., SEBEOK, T. A., UMIKER-SEBEOK, J. (Izd.). *Nonverbal Communication Interaction, and Gesture. Selection from Semiotica*. The Hague, Paris, New York: Mouton Publishers, 57-107.

FEYEREISEN, P., LANNOY J.-D. de (1985). *Psychologie du geste*. Liege, Bruxelles: Pierre Mardaga.

FRIEDMAN, L. A. (Izd.) (1977). *On the Other Hand: New Perspectives on American Sign Language*. New York & London: Academic Press.

GREIMAS, A. J. (1970). *Du sens. Essais semiotiques*. Paris: Editions du seuil.

HALLIDAY, M. A. K. (1973). *Explorations in the Functions of Language*. London: Arnold.

HOCKETT, C. F., ALTMANN, S. A. (1968). *A note on design features*. V: T. A. SEBEOK (Ed.). *Animal Communication*. Bloomington & London: Indiana University Press, 61-72.

JAKOBSON, R. (1989). *Lingvistika in poetika*. V: R. JAKOBSON, *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: ŠKUC, ZIFF.

KIRK, L., BURTON, M. (1981). *Physical versus Semantic Classification of Nonverbal Forms: A Cross-Cultural Experiment*. V: KENDON, A., SEBEOK, T. A., UMIKER-SEBEOK, J. (Izd.). *Nonverbal Communication Interaction, and Gesture. Selection from Semiotica*. The Hague, Paris, New York: Mouton Publishers, 495-483.

KOVAČEV, A. N. (1989). *The determination of meaning on structural and processual linguistic levels*. IX. Meeting of Psychologists from the Danubian countries. Poljče, Slovenia.

KOVAČEV, A. N. (1993). *Kretnja kot komunikacijski dej in kot sredstvo samoizražanja*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

KRISTEVA, J. (1968). *Le geste, pratique ou communication*. *Langages*, 10, 48-64.

LANE, H., BOYES-BRAEM, P., BELLUGI, V. (1976). *Preliminaries to a distinctive feature analysis of hand shapes in American Sign Language*. *Cognitive psychology*, 8, 273-289.

LYONS, J. (1982). *Human Language*. V: R. A. HINDE (Ed.). *Nonverbal Communication*. Cambridge: Cambridge University Press, 49-85.

MANDEL, M. (1977). *Iconic devices in ASL*. V: L. A. FRIEDMAN (Izd.). *On the Other Hand: New Perspectives on American Sign Language*. New York & London: Academic Press.

PEIRCE, C. S. (1978). *Ecrits sur le signe*. Paris: Seuil.

- SEBEOK, T. A. (1972). Perspectives in Zoosemiotics. Paris & Le Haye: Mouton.
- SEBEOK, T. A. (1975). Six species of signs: some propositions and strictures. *Semiotica*, 13, 233-260.
- STOKOE, W. C. (1972). *Semiotics and Human Sign Language*. Paris, La Haye: Mouton.

PSIHOLOGSKI PROBLEM OPAZLJIVEGA IN NEOPAZLJIVEGA

Katarina Kompan

POVZETEK

Znanosti o jeziku so zaradi narave svojega predmeta ves čas neke na meji med znanostjo in filozofijo. Na kakšen način se je v to polje umestila psihologija? Namen našega članka je opozoriti na temeljne epistemološke zanke tega polja in opisati nekatere dosedanje pristope k jeziku z vidika relativistične epistemologije. Podrobneje si bomo ogledali nevropsihološki pristop, kot enega najmlajših znanstvenih pristopov k jeziku v psihologiji. Vodilna ideja sestavka je v tem, da pristope k jeziku presoja glede na to, kako v svojih hipotezah prestopajo prag opazljivega. Ta razmejitev nam omogoča nov pogled na nekdanje vodilne metodološke tokove v psihologiji, kot npr. behaviorizem, in odpira nadaljnje možnosti psihološkega raziskovanja na tem področju.

ABSTRACT

Due to the nature of its object different types of linguistic knowledge seem to range from natural sciences to philosophy. And how does psychology enter this picture? In the article we bring into focus some basic epistemological loops of the linguistic field and try to describe traditional approaches to language from the perspective of epistemological relativism. In detail we deal with the neuropsychological approach, since it represents the newest offspring of scientific methods in psychology. The general idea of the article is that approaches to language should exceed the horizon of reasoning and hypothesising imposed by the visible phenomena. It is argued that this distinction sheds new lights on once leading methods in psychology like behaviourism, and open new ways of psychological research in this field.

JEZIK, PSIHOLOGIJA IN EPISTEMOLOŠKI PROBLEM OPAZLJIVEGA IN NEOPAZLJIVEGA

Katarina Kompan

POVZETEK

Znanosti o jeziku so zaradi narave svojega predmeta ves čas nekje na meji med znanostjo in filozofijo. Na kakšen način se je v to polje umestila psihologija? Namen našega članka je opozoriti na temeljne epistemološke zanke tega polja in opisati nekatere dosedanje pristope k jeziku z vidika relativistične epistemologije. Podrobneje si bomo ogledali nevropsihološki pristop, kot enega najmlajših znanstvenih pristopov k jeziku v psihologiji. Vodilna ideja sestavka je v tem, da pristope k jeziku presoja glede na to, kako v svojih hipotezah prestopajo prag opazljivega. Ta razmejitev nam omogoča nov pogled na nekdanj vodilne metodološke tokove v psihologiji, kot npr. behaviorizem, in odpira nadaljnje možnosti psihološkega raziskovanja na tem področju.

ABSTRACT

Due to the nature of its object different types of linguistic knowledge seem to range from natural sciences to philosophy. And how does psychology enter this picture? In the article we bring into focus some basic epistemological loops of the linguistic field and try to re describe traditional approaches to language from the perspective of epistemological relativism. In detail we deal with the neuropsychological approach, since it represents the newest offspring of scientific methods in psychology. The general idea of the article is that approaches to language should exceed the horizon of reasoning and hypothesising imposed by the visible phenomena. It is argued that this distinction sheds new lights on once leading methods in psychology like behaviourism, and open new ways of psychological research in this field.

I. Namen našega članka je pokazati, kako pomemben je v raziskovanju jezika in govora prispevek nevropsihologije k psihološki vedi in kje je njeno mesto znotraj znanstvenega diskurza. Najbrž ne tvegamo preveč, če rečemo, da se nevropsihologija nahaja na naravoslovnem delu psihologije. V nalogi bomo zato najprej soočili teorijo in prakso naravoslovja s tistimi disciplinami, ki se iz tega ali onega razloga postavljajo izven njegovega okvirja, in poskusili razumeti te razloge. Med temi disciplinami bo imela prvo mesto lingvistika, kot znanost o jeziku, ki pri svojem eksperimentiranju za razliko od naravoslovja ne potrebuje posebnega opazovalnega instrumentarija, pa vendar postavlja hipoteze, ki so po svoji strukturi podobne naravoslovnim. V čem tiči vrednost te strukture, bo postalo jasno, ko bomo na primeru lingvistike videli, da so najboljše in najdrznejše hipoteze tiste, ki s postavljanjem podrobno izdelanih nazornih modelov presegajo opazljivo.

Nato bomo poskusili pokazati, da se je ta drznost najboljše udomačila prav v nevropsihologiji in da za to obstajajo razlogi v sami naravi te discipline. Čeprav je za marsikaterega psihologa nevropsihologija praksa, ki je strogo omejena na nevrološke paciente, nekakšen privesek klinične psihologije, to seveda ne drži. Izsledki nevropsihologije že dolgo močno presegajo meje klinike in dajejo odgovore na temeljna vprašanja o tem, kaj je psihološkega v normalnem delovanju možganov. Z drugimi besedami, kaj je v delovanju možganov takega, čemur se lahko približamo s postavljanjem drznih hipotez, ki presegajo zgolj opazljive lastnosti in zveze. Po tej teoretski plati se nevropsihologija vsekakor oddaljuje od gole diagnostike in se prepleta s t.i. kognitivnimi znanostmi, pri katerih gre največkrat za mešanico lingvistike, filozofije, psihologije višjih spoznavnih procesov in računalniške logike.

Poskusimo se sedaj približati zvezi naravoslovja, lingvistike in nevropsihologije, ki ga na posrečen način ponazarja Lurijevo razumevanje hipoteze o globinski strukturi jezika, ki jo je postavil ameriški lingvist Noam Chomsky.

II. Ruski psiholog Aleksander R. Luria je začetnik in prvi teoretik nevropsihologije kot posebne veje znanosti. Luria izhaja iz behavioristično usmerjene šole Pavlova, po svojem delu pa se uvršča med mlajšo generacijo ruskih psihologov, kamor prištevajo tudi velikana ruske psihologije, L. S. Vigotskega.

Luria definira nevropsihologijo kot "znanost, ki raziskuje relacije med vedenjem in biološkimi procesi, ki so njegov temelj." Nas bo zanimal predvsem tisti del nevropsihologije, ki se ukvarja z jezikom oziroma govorom, kot eminentno obliko višjih spoznavnih procesov. Proces govorne komunikacije, pravi Luria v svoji knjigi o nevrolingvistiki, je natančno opisan v različnih znanstvenih disciplinah. Lingvistika se je osredotočila na opisovanje sestavnih delov govornega sporočila in izdelala teorijo fonemske strukture govora, pri čemer je natančno določila tako leksične enote kot slovnično strukturo jezika. Opisala je tudi osnovne stopnje prehoda iz globinskih na površinske strukture konkretnih jezikovnih izrazov. Njej se je pridružila informacijska teorija in tej členitvi jezikovnih izrazov dodala analizo optimalnih pogojev za pravilno uporabo izgovorjenih glasov in metodo izračunavanja verjetnosti, da bodo ti glasovi tudi tako razumljeni. Objektivno osnovo tem proučevanjem so nudile fizikalne in fiziološke raziskave, ki so s svojim instrumentarijem proučevale tiste značilnosti govora, ki omogočajo formiranje in percepcijo izjav (glej Luria 1972).

Glavna pomanjkljivost teh raziskav je po Lurijevem mnenju v tem, da vse te vede nimajo na voljo nobene objektivne metode za opisovanje realnih govornih procesov, ki se odvijajo v možganih. In ravno to je naloga psihologije, znotraj katere naj se s

temi vprašanji ukvarja nevropsihologija, predvsem pa njena veja nevrolingvistika: poišče naj organsko osnovo lingvističnih struktur.

Med množico imen iz lingvistike, katerim Luria pripisuje največ za sedanji razvoj te vede in s tem posredno tudi za razvoj nevropsihologije, na posebno mesto postavlja teorijo N. Chomskega. Temeljna ideja Chomskyjeve lingvistične teorije, ki jo je poimenoval generativna ali transformativna gramatika, je v tem, da za besednim redom oziroma za množstvom izjav, ki so po svojem pomenu takorekoč neizčrpane, stoji preprosta mreža sintaktičnih relacij, s pomočjo katerih je mogoče prek transformacij (pretvorb) generirati (izpeljati) vse možne izjave nekega naravnega jezika. Človeški govor ni nič drugega kot potencialno neskončno množstvo stavkov, ki ga je s pomočjo logičnih transformacij mogoče skrajšati na majhno število temeljnih pravil, ta pa so zapisana v vrojeno organsko strukturo.

Toda ob nedvoumnih zaslugah, ki jih pripiše tej teoriji, Luria ugotavlja, da je za Chomskym ostalo nedokončano delo, saj ni uspel globinski strukturi ponuditi nobene prave, torej objektivne osnove v strukturi možganov, ki jo je v svojih večkrat ponovljenih izjavah vendarle napovedoval. Ena teh slavnih izjav pravi, da je jezik organ, ne pove pa tega, kako naj to organskost razumemo. Jezik je vsekakor organ v tem smislu, da je lasten človeškemu rodu, je torej naravna, prirojena lastnost vrste. Vprašanje pa je, ali je ta lastnost specifična za vrsto. Te trditve ni mogoče preveriti, saj bi to lahko storili le tako, da bi človeško vrsto postavili ob bok neki drugi vrsti, ki bi jo po drugih lastnostih lahko primerjali s človeško. Le tako bi bilo smiselno govoriti o jeziku kot organu človeške vrste. Če trditev, da je jezik organ, razumemo tako, potem je ta trditev ne le dvoumna, temveč tudi nepreverljiva. Zato ni čudno, da je Luria tezo razumel precej bolj dobesedno: sposobnost govora ima organsko osnovo v vrojenih strukturah možganov.

Če je bila torej teza o globinski strukturi za Chomskega utemeljena v neuspehih bolj ali manj behavioristično navdahnjenih pristopih k jeziku in v ideji, da obstaja le ena, prirojena, univerzalna struktura vseh naravnih jezikov, Luria to idejo razume kot naravoslovec. Če res obstaja taka struktura, potem ne more biti drugače, kot da lahko tej strukturi poiščemo osnovo v empirično preverljivih izsledkih nevropsihologije. Globinska struktura transformativne gramatike je za Lurio le lingvistični model dejanskega stanja v človeških možganih. Lurie ne zanima moč tega modela v lingvistiki, ki leži v strukturalno formalni analizi pravilnosti stavkov, zanima ga le eksaktno preučevanje konkretnih govornih dejanj, izjav in psiholoških procesov v ozadju.

Razlika med obema pogledoma na status globinske strukture je v tem, da naj bi Chomsky po Lurijevem mnenju to strukturo pustil viseti v zraku, čeprav ji je poskušal najti zelo poenostavljene formalne obrazce. Če je torej Chomskemu zadoštevajo enačenje lastnosti jezika oziroma jezikovnih pravil z matematično logičnimi formalizmi in načelno vztrajanje pri tezi, da je "jezik organ", želi Luria to predpostavljeno, zgolj zamišljeno strukturo zvesti na empirično obstoječe možganske procese. Zanj globinska struktura velja le toliko, kolikor opisuje te možganske procese, oziroma kolikor je natančno lokalizirana glede na strukturo možganov. Luria je seveda opazil radikalno novost transformacijske gramatike, ki od opazljivega seže k neopazljivemu in si ne pomišlja te neopazljive ravni v njeni osnovi enačiti s formalnimi relacijami, kar pomeni, da je mogoče izpeljavo in kombiniranje izjav prepuštili mehanizmu oziroma avtomatizmu, teh relacij. Nehote pa je privzel tisto epistemološko držo, ki dopušča postavljanje neopazljivih struktur le naravoslovju, ki s svojimi eksaktnimi metodami te strukture slej ko prej potrdi ali ovrže. Postavljanje takih hipotez v lingvistiki je dovoljeno le, če se lingvistika izteče v naravoslovje.

III. Najbrž nobena znanstvena ideologija ni poskušala te države uresničiti bolj dosledno kot behaviorizem. Behaviorizem si pot do vzrokov človekovega vedenja in ravnanja zamišlja kot pot od dražljajev okolja do odgovorov organizma, pri čemer hoče zagotoviti kar največjo avtomatičnost, mehanskost tega prehoda. Ključni termin behaviorizma je termin opazljivega, ki je definiran v nasprotju do vsega, kar diši po mentalnem in česar ni mogoče zaznati s preprostim opazovalnim instrumentarijem. Tako zanika obstoj vseh predmetov, ki jih ni mogoče podvreči opazovanju: "to, kar psihologija imenuje mišljenje, ni nič drugega kot govorjenje samemu sebi", pri čemer pa tudi govorjenje nima posebnega statusa glede na druge oblike vedenja. Kakor vse navade se tudi govor (ki behaviorizmu pomeni le verbalno vedenje) formira preko pogojevanja. Behaviorizem priznava en sam tip realnosti, in to je tista konkretna predmetnost, ki je opazljiva v posebnem behaviorističnem okviru, ki si umišlja, da bo z odstranitvijo opazovalčevega vpliva povečal objektivnost opazovanja. Zato mu vsako opazovanje že predstavlja odmik od ničelne točke "pravega" opazovanja, vsako navadno opazovanje je za radikalni behaviorizem prebogato, saj ne izključuje nepreverljivih in nepredvidljivih vplivov okolja in opazovalca.

Prav pri proučevanju jezika pa se izkaže, da je ideja o ničelni točki res samo ideja, iluzija, saj višjih spoznavnih procesov ni mogoče opazovati ločeno od številnih vplivov, ki jih prinaša kulturno okolje, ki te procese že vnaprej stukturira in kjer med jezikom in mišljenjem ni mogoče potegniti meje. Epistemološka napaka behaviorizma je zato v tem, da poskuša diktirati idealne, edino prave in objektivne pogoje opazovanja in eksperimentiranja in v njihovem imenu razvrednotiti druge pristope. Pri tem pa se ne zaveda, da so ravno ti pogoji pravzaprav najbolj "izmišljeni", hipotetični, da predstavlajo konstrukt posebne vrste, ki je toliko bolj neploden, kolikor manj se ga eksperimentator zaveda, saj ga ne more vključiti v preverjanje. Behaviorizem si torej umišlja, da je to, kar opazimo, tudi to, kar lahko preverimo in s čimer lahko eksperimentiramo. Behavioristični odnos do mentalnih kategorij se tako razširi v odpor do vsega teoretičnega v znanosti; znanost naj ima opravka le z empiričnim, pri čemer je opazljivo najboljša oblika empirično preverljivega. Kritika behaviorizma v epistemologiji je zato napredovala v dveh smereh: v smeri preverjanja ločnice med teoretičnim in empiričnim in v smeri ločevanja med opazljivim in preverljivim. Najmanj, kar lahko rečemo o enačenju opazljivega in preverljivega, ki ga implicira behaviorizem, je to, da je nelegitimno, je pa tudi neplodno, saj prinaša izrazito negativno hevrstiko (ne omogoča postavljanja hipotez in nadaljnega raziskovanja) in raziskovanju ne odpira novih poti eksperimentiranja.

Nič čudnega torej, da se je večina smeri v lingvistiki in psihologiji razvila skozi bolj ali manj izrazito kritiko behaviorističnih tez. To velja tako za avtorje, ki so se oprijeli razvojnega pristopa in se s tem izognili vprašanju neopazljive strukture oz. predpostavljaju mehanizmov, kot za tiste, ki so do drznega postavljanja hipotez prišli tako, da so pri svojih predhodnikih spoznali mejo behaviorističnega pristopa.

IV. Prednost razvojnega pristopa je v tem, da se izogne vprašanju o odnosu med opazljivim in neopazljivim. To dilemo preseže tako, da razlike v opazljivem opiše kot obstoj oz. začasni neobstoj neke temeljne strukture, ki jo lahko v celoti opazujemo in preučujemo v dokončno razvitem stadiju. Tako razvojni pristop ne zadene ob problem neopazljivega, ker pristopa k pojavom direktno preko opazovanja razlik med razvojnimi stopnjami. Pri tem so vse izpeljave in zaključki, ki jih postavlja, usmerjeni na opazljive razlike, ki so že a priori preverjene. Razlike obstajajo in lahko se jih pripne na katerikoli mehanizem, ki se v istem času odvija v ozadju. Težave bi nastopile samo v primeru, ko bi hoteli na podlagi teh razlik iskati vzroke mehaniz-

mov, česar pa razvojni pristopi ne počno. V primeru govora sta taka razvojna pristopa pristop J. Piageta in L.S. Vigotskega.

a) Piaget s svojo teorijo nasprotuje behaviorističnemu konceptu razvoja, ki trdi, da je razvoj akumuliranje navad, prav tako oporeka mnenju, da je organizacijska struktura aktivnosti vrojena. Trdi, da se govor razvije vzporedno z mišljenjem, kot relativno neodvisni proces. Na začetku se ti dve funkciji razvijata skupaj, ko pa otrok razvije semiotične-simbolne funkcije, se na tej osnovi začne govor razvijati kot samostojna funkcija in sicer v interakciji z okoljem. Adaptacija je temeljni proces tega razvoja in poteka v dveh smereh, prilagajanje okolja osebk/akomodacija in prilagajanje osebk/okolju/asimilacija. Ta Piagetova teza o razvoju oz. vedenju kot strukturirajoči aktivnosti je tista, na osnovi katere Chomsky kasneje razvije svojo mentalistično teorijo. To je pa tudi edina stična točka med tema dvema avtorjema. Chomsky kot nativist v temelju namreč stoji na drugem bregu kot Piaget.

Temeljni premik od behaviorizma se pri Piagetu kaže ravno v tem mentalizmu in predpostavki o subjektovi mentalni aktivnosti in poseganju v okolje. Piaget je svojo teorijo zasnoval na opazovanju otrokovega govora s pomočjo psihološkega opazovalnega instrumentarija. Njegova teorija opiše razvoj govora, ne ukvarja pa se z vprašanjem, od kod govor in kaj je govor po svoji strukturi, s čimer se ukvarja lingvistika (V tem primeru Chomsky). Cilj Piagetove psihološke teorije je kvalitativen opis razvoja otrokovega govora v različnih starostih. Odmik od behaviorizma naredi s tem, ko predpostavi oz. implicira neopazljive mehanizme, čeprav se z njimi eksplicitno ne ukvarja. Iz tega opisa pa bi lahko postavljali spekulativne hipoteze o organski osnovi teh procesov in njegovem temelju, kar je domena nevropsihologije.

b) Vigotski za razliko od Piageta pojmuje misel in jezik kot en proces; misel se uresniči v besedi. Prehod iz misli v besedo poteka preko notranjega govora. Kakšna je njegova struktura, pa je opazoval skozi oblike govora pri otrocih. Pri opazovanju razvoja govora je opazil, da otroci uporabljajo egocentrični govor (govor za sebe). Ta govor je osiromašen slovničnih pravil. Zelo je podoben odraslemu glasnemu razmišljanju, in to je Vigotskemu dokaz, da je tudi sama misel taka. Nastane šele, ko jo izgovorimo. Misel predstavlja posplošeno odražanje stvarnosti in z njo upravljajo motivi. Misel je poseben proces, ki nastane v družbenozgodovinskem razvoju na osnovi vloge, ki jo igra jezik v družbenem razvoju človeka. Ima svoje jezikovne korene, družbeno zgodovino in aktivni značaj, ki je posrednik znanja (Vigotski, 1977). S tem se odmakne od behaviorizma in pokaže nesmiselnost koncepta o ničelni točki opazovanja pojavov, ki so tako neločljivo povezani s kulturnim ozadjem, kot je to v primeru jezika. Svojo teorijo o odnosu misel-jezik razvije še naprej. Posrednik misli, notranji govor, je tisti koncept, s katerim se Vigotski najbolj intenzivno ukvarja. Na podlagi proučevanja razvoja govora pride do zaključkov o strukturi notranjega govora, ki je pretvornik misli. In ravno to je tista psihološka vsebina, s katero Luria napolni Chomskyjeve koncepte.

V. Chomsky predstavlja drug tip odmika od behaviorizma. V svojem raziskovanju je začel tam, kjer se behaviorizem konča. Preko del svojega učitelja je prišel do njegovih mej in jih presegel. Chomsky namreč izhaja iz Harrisovega distribucionalizma. To smer v lingvistiki uvede Bloomfield. Behavioristično tezo, da je mogoče vsako vedenje popolnoma razložiti na podlagi situacij, v katerih se pojavlja, ne glede na notranje faktorje, prenese na primer besede in trdi, da je tudi besede treba opisovati glede na njihove zunanje značilnosti. To tezo poimenuje mehanizem v opoziciji z mentalizmom, ki ga ne priznava. Harris ta koncept razvije do njegovih meja v svojih površinskih analizah stavkov. Chomsky se kot Harrisov učenec sprva

posveča temu pristopu, od katerega pa kasneje obdrži samo njegovo eksplicitnost v tem smislu, da za opisovanje jezika uporablja zgolj elementarne koncepte (nedefinirane), ki ne implicirajo poznavanja jezika, in bi bili razumljivi tudi za tistega, ki z govorom ne bi imel nobenih osebnih izkušenj. Vse ostale predpostavke pa zavrne in predpostavi temeljne notranje-globinske mehanizme, ki določajo jezik. Ta prehod iz behaviorizma na kognitivizem je za lingvistiko ključen. Omogoči nove pristope in postavljanje drznih hipotez in s tem tudi razmah lingvistike kot samostojne znanstvene discipline.

Opazljivo in preverljivo sta tako po zaslugi kritike behaviorizma ločena. In v znanosti se odpre novo polje raziskovanja, ki dopušča postavljanje hipotez, ki presegajo opazljivo. Kako pa je s postavljanjem detajlnih, opazljivo presegajočih, arbitrarnih modelov? Za nas je to vprašanje zanimivo na primeru Luria, ki za osnovo vzame Chomskyjevo strukturo in jo na eni strani napolni s psihološko vsebino Vigotskega, po drugi pa jo pripne na globinsko strukturo, ki jo skuša primerno lokalizirati v možgane. Chomskyjevo strukturo potrebuje samo zato, da smiselno združi čisto psihologijo z nevrološkimi procesi.

VI. Nesporazum med Chomskym in Lurio, ki smo ga že izpostavili, nam odpira nek epistemološki problem, ki ga ne smemo zamenjati z vprašanjem znanstvenega realizma. Ne gre namreč le za vprašanje obstoja univerzalij ali vprašanje, o kakšni realnosti govorijo znanstvene teorije. Ti dve dilemi sta v našem primeru odveč, kajti gre predvsem za to, ali je globinska struktura realna, lokalizirana, podprta z isto substanco oziroma tipom realnosti, ki ga priznava naravoslovje (nevro.), in za vprašanje, ali je v znanostih, ki jih ne uvrščamo med naravoslovne, dovoljeno postavljati hipoteze o obstoju substance oziroma tipov realnosti, ki presegajo opazljivo.

Ponazorimo omenjeni epistemološki problem ob sporu o realnosti atoma. To pomeni, da ne gre le za dilemo o njegovem obstoju oz. o tem, da so atomi le priročen model, temveč tudi za vprašanje, ali lahko v znanosti (pa naj gre za naravoslovje ali lingvistiko in psihologijo) postavljamo hipoteze o različnih substancah, ali pa je substanca samo ena. V preprostem jeziku to pomeni, da Luria nasproti Chomskemu trdi, da je v nevropsihologiji dovoljen en sam tip realnosti, namreč ta, ki ga predpostavlja naravoslovje s svojim opazovalnim in eksperimentalnim instrumentarijem. Vprašanje se tako premesti: poudarek ni več na dilemi realnost/zamišljanje fiktivnih, zasilnih modelov, temveč ali naj sploh izdelujemo konkretne, predstavljive, nazorne in detajlne podobe in jih potem jemljemo kot vzrok opazljivemu, čeprav kot take niso opazljive in opazljivo presegajo s svojo detajlnostjo, ki je povsem samovoljna. Ta detajlnost je stvar zamišljanja, izmišljanja, takorekoč znanstvene fantastike, če z njo razumemo sposobnost predstavljanja nečesa nepredstavljivega in postavljanja opazljivo presegajočih podob. Taka podoba je recimo Chomskyjeva globinska struktura. Opisana je z matematičnimi formulami in natančno ponazorjena na primeru analize stavkov, pa vendar je neopazljiva in kot taka tudi nepreverljiva za vsakogar, ki se ne bi strinjal s postopki Chomskyjeve analize besednega reda v stavkih. Zavedati pa se moramo, da lingvistika nima skupnega opazovalnega instrumentarija, že sama klasifikacija besed je konstrukt, ki že vsebuje neopazljive strukture. V lingvistiki torej objektivne metode, ki jih išče Luria, niso mogoče. Luria zato uvede v Chomskyjevo podobo jezika instrumentarij naravoslovja in skuša na ta način globinsko strukturo pripeti na realnost. Tudi Lurijev opis možganskega funkcioniranja s tremi funkcionalnimi bloki je do neke mere arbitraren opis nekega kompleksnega funkcioniranja možganov, ki ga je opazoval preko proučevanja vedenja tako normalnih kot nevrološko bolnih ljudi. Kolikor je ta

koncept arbitraren, toliko je tudi detajlno opisan in plastično ponazorjen, predvsem pa avtorju služi kot okvir, v katerega smiselno umesti vsa raznolika spoznanja, ki na zunaj pogosto izgledajo povsem kontradiktorna. (Kot primer te kontradiktornosti lahko navedemo relativno neodvisnost velikosti poškodbe možganov s težo motnje, ki jo ta poškodba povzroči. Enako velja za lokalizacijo poškodb: tudi ta ni enoznačno povezana z istim tipom vedenja.)

Chomsky postavi model, ki pa ima svojo veljavo samo v lingvistiki, ker tega modela ni mogoče podpreti z nobenim opazovalnim aparatom. Postavi ga na podlagi sklepanja in ne na podlagi opazovanja in študije jezikovnih primerov. Namen globinske strukture ni to, da bi jo bilo treba še dodatno dokazati z opazovanjem. Gonilna ideja tega modela, da je potrebno postavljati detajlne, konkretne, predstavljive, hipotetične modele, ki se jih postavlja zgolj na podlagi logičnega sklepanja, in so kompleksni in kot taki nepreverljivi, pritegne Lurio, saj v njej najde tisti znanstveni program, na katerega nasloni nevropsihologijo, vendar ga razume drugače kot Chomsky. Chomskega ne zanima njegova konkretna vsebina, ki pa zanima Lurio kot nevropsihologa.

VII. V nevropsihologiji namreč nimamo izbire. Ne le da je njen predmet težko dostopen za direktne posege in eksperimente, tudi rezultati pridobljeni prek proučevanja motenj in poškodb kažejo na relativno neumeščenost, nelokaliziranost višjih spoznavnih procesov. V nevropsihologiji torej drži, da modele vzamemo, "kot da" so resnični, ni nič neobičajnega. Prav taka drža daje spodbudo raziskovanju, ki vedno znova ugotavlja omejen doseg neposrednega proučevanja, navsezadnje tudi iz humanistično-etičnih razlogov.

Taka drža je najbrž tudi osnovna opora tistemu idejnemu okviru, ki nosi oznako kognitivizem. Zdi se, da je le znotraj kognitivizma in konekcionizma možno brez škode preverjati hipoteze o načinu procesiranja informacij znotraj človeških možganov. Zato je pomen temeljnih postavk kognitivizma, da je:

1. mišljenje proces obdelave informacij
2. obdelava informacij vedno manipuliranje s simboli
3. pravila, po katerih deluje računalnik, so pravila formalne logike

dvojen; s teoretskega vidika gre za trditev, da je instrument spoznavanja v naravi logika, s praktičnega vidika pa omogoča računalniško modeliranje naravnih procesov, ki jih predhodno zapiše v obliki logičnih relacij. Črna skrinjica je tako napolnjena s tokom informacij, ki so niz simbolov. In ravno ta trditev je postala podlaga raziskovalnega programa, ki ga označujemo z imenom teorija umetne inteligence. Na ta način se namreč izognemo direktnemu poseganju v žive možgane in lahko na podlagi opazovanja vedenja in predpostavljajana mehanizmov, ki naj bi dali tak rezultat kot tok mišljenja, preverjamo neopazljivo.

Osnovni problem umetne inteligence je: ali lahko osnovne miselne procese navežemo na nek drug tip realnosti, ne več nefiziološki, ampak elektronski, pri čemer te procese predhodno zapišemo v obliki formul. V teoriji umetne inteligence sta se razvila dva modela: klasični in konekcionistični. Klasični model izhaja iz predpostavke o linearnem procesiranju in še goji iluzije o tem, da bi lahko spremljali tok informacij tako, da bi vsak trenutek točno vedeli, kje se impulz nahaja in po kateri poti bo šel naprej. Kmalu pa naleti na nerazrešljive probleme, kot na primer problem razpoznavanja vzorcev črk. Ker je ta klasični model umetne inteligence v svoji osnovi asociacionističen, naleti tudi na težave z dražljaji, ki zbuja več različnih asociacij (povezav), in z odgovori, ki zadoščajo več dražljajem naenkrat. Na temeljno vprašanje o ustreznosti takega modela bi morali na podlagi rezultatov, ki

jih nudi klasična teorija umetne inteligence, odgovoriti, da navezava naravnih procesov na elektronske ni upravičena.

VIII. Vse te prepreke pa preseže konekcionistični model, ki teorijo umetne inteligence postavi na nove temelje in upraviči ponazarjanje naravnih mehanizmov z elektronskimi vezji. Za osnovo vzame paralelno procesiranje in se ne trudi, da bi lahko sledil pot in predvidel lokacijo signala, ampak se osredotoči na rezultate na izhodu nevronske mreže. S tem preseže asociacionizem in njegove napačne predpostavke o enoznačnih povezavah. Ta model je za nas zanimiv zaradi uporabnosti, ki bi jo lahko imel za modeliranje možganskih procesov. Rezultati teh ponazoritev mehanizmov so do neke mere podobni dejanskemu delovanju možganov, oziroma mehanizmom učenja, ki jih lahko opazimo pri človeku. Kakorkoli že, kompleksnosti procesiranja tako velike mreže nevronov, kot so naši možgani, verjetno ne bo moč nikoli ponazoriti, lahko pa si bo procesiranje lažje predstavljati in predvsem postavljati nove hipoteze in raziskovalne programe, ki bodo polje nevropsihologije in nevrolingvistike obogatili.

IX. Vrnimo se spet k osnovnemu vprašanju, ki je vodilo naše razmišljanje. Kaj je jezik za psihologa in kateri pristop znotraj psihologije je najbolj klasično znanstveni pristop k temu predmetu in zakaj. Polje znanosti, ki ga odpira jezik, je, kot smo pokazali, že v svoji osnovi polje, ki združuje opazljivo z neopazljivim. Pokazali smo tudi, kam vodijo različni pristopi k dilemi opazljivo/neopazljivo in kaj se ob tem zgodi s predmetom. Lingvistika, zanimala nas je v glavnem Chomskyjeva lingvistika, oboje združi v detajlne, ponazorljive, opazljivo presegajoče modele in je naravoslovna realnost predmeta ne zanima. S tem, ko se osredotoči na jezik kot s transformacijami iz temeljnih enot sestavljeno praktično neskončno množico stavkov in z obdelavo teh stavkov, ki privede do globinske strukture, daje drugim znanstvenim disciplinam tak vpogled v naravo predmeta, ki omogoča širok spekter eksperimentiranja in razumevanja jezika. Razvojna psihologija se temeljni dilemi izogne in opazuje jezik-govor z vidika kognitivnega razvoja. Razen nje pa se do nastanka nevropsihologije (Luria) z jezikom kot psihofiziološkim fenomenom zaradi neustreznih metod ne more ukvarjati nobena druga veja psihologije. Nobena dotedanja metoda namreč ne dopušča resnejšega raziskovanja na meji opazljivo/neopazljivo. In ravno ta meja je tista, kjer je za psihologijo možno, da se približa znanosti v naravoslovnem pomenu te besede. Zaradi navezanosti na objektivno, organsko realnost ji je namreč dovoljeno postavljati modele, ki to realnost presegajo in omogočajo spekulacije in razvoj eksperimentiranja. Ker uporablja metode naravoslovja in čisto psihološkega opazovanja in jih združuje v enotne, širše modele, ji ne moremo očitati ne neeksaktnosti ne laboratorijsko izkrivljenih zaključkov, eksperimentiranja. Na področju jezika, govora kot predmeta je to še toliko bolj pomembno, ker je opazovanje govora že vnaprej strukturirano in ni mogoče z ničelne točke. In to je glavna prednost nevropsihologije. Zaradi kompleksne metode in razdelanega opazovalnega instrumentarija, ki ga naslanja na ostala področja znanosti o jeziku, lahko z dokajšnjo mero prepričljivosti in zanesljivosti postavlja modele procesov, ki so drugim pristopom znotraj psihologije nedostopni.

LITERATURA

1. Bates, E., Bretherton, I., Snyder, L. (1991). From first words to grammar. Cambridge, Cambridge University Press.
2. Chomsky, N. (1989). Znanje jezika. Ljubljana, Mladinska knjiga.
3. Dizionario di Psicologia. (1986). Edizioni Paoline.
4. Ducrot, O., Todorov, T. (1972). Dictionnaire encyclopedique des sciences du langage. Paris, Edition du Seuil.
5. Erzar, T. (1993). Filozofija jezika W. V. Quinea in D. Davidsona, magistrska naloga. Ljubljana.
6. Gould, S. J. (1991). Darwinova revolucija. Ljubljana, Krt.
7. Hecaen, H. (1972). Introduction a la neuropsychologie. Paris, Librairie Larousse.
8. Hacaen, H. (1978). La dominance ciribrale. Paris, Mouton Editeur.
9. Hofstadter, D. R., Dennett, D. C. (1990). Oko duha. Ljubljana, Mladinska knjiga.
10. Jacobson, R. (1989). Lingvistični in drugi spisi. Ljubljana, Studia humanitatis.
11. Luria, A. R. (1976). Osnovi nevropsihologije. Beograd, Nolit.
12. Luria, A. R. (1982). Osnovi nevrolingvistike. Beograd, Nolit.
13. Luria, A. R. (1982). Cognitive development. Harvard University Press.
14. Milner, J.-Cl. (1989). Introduction a une science du langage. Paris, Edition du Seuil.
15. Piaget, J. (1947). La psychologie de l' intelligence. Paris, Librairie Armand Colin.
16. Piaget, J., Inhelder, B. (1978). Intelektualni razvoj deteta. Beograd, Nolit.
17. Shaffer, D. (1989). Developmental psychology. Brooks/Cole Publishing company. Pacific Grove.
18. Springer, S., Deutsch, G. (1974). Left brain, Right brain. W. H. Freeman and Company.
19. Temple, C. (1993). The Brain, An Introduction to the Psychology of the Human Brain and Behaviour. London, Penguin Books.
20. Theories du langage, Theories de l'apprentissage, Le debat entre Piaget et Chomsky. (1979). Paris, Editions du Seuil.
21. Vygotski, L. (1977). Mišljenje i govor. Beograd, Nolit.
22. Whishaw, I. Q., Kolb, B. (1990). Fundamentals of Human neuropsychology. W. H. Freeman and Company.

posobnosti, nadzorovati uživanje alkohola, okvarjena. Slabo obvladuje tako začetek uživanja alkohola, kot tudi prenehanje, ne zmore pa obvladovati niti količin zaužitega alkohola;

– alkohol uživa z namenom olajšati si odtegnitvene simptome in se ob tem zaveda, da je to učinkovito;

– navzoči so znaki fiziološke abstinencijske krize;

– navzoč je pojav povečanja tolerance. To pomeni, da mora človek za isti učinek uživati vedno več alkohola;

– zoženje njegovega osebnega repertoarja uživanja alkohola (npr. začne piti vedno na enak način, ob istem času, na istem kraju itd.);

– vedno huje zanemara dolžnosti in/ali druge užitke na račun uživanja alkohola;

DEJAVNIKI, KI VPLIVAJO NA PROCES ZDRAVLJENJA SINDROMA ODVISNOSTI OD ALKOHOLA

Maja Rus-Makovec*

POVZETEK

Dejavniki, ki vplivajo na proces zdravljenja odvisnosti, so človek s sindromom odvisnosti od alkohola s svojimi specifičnimi osebnostnimi lastnostmi (in eventualnimi dodatnimi duševnimi motnjami), psihoterapevtska skupina (s svojo strukturo in dinamiko) ter terapevti (s svojim znanjem in osebnostjo). V prispevku poleg posameznih dejavnikov opisujemo njihovo prepletenost, posebno v začetnih fazah procesa zdravljenja, ko so bolniki najbolj ranljivi.

UVOD

O človeku govorimo, da je odvisen od alkohola, kadar pri njem prepoznamo znake sindroma odvisnosti od alkohola. Diagnozo odvisnost lahko postavimo takrat, ko so vsaj tri (ali več) karakteristike prisotne v zadnjih 12 mesecih. Karakteristike sindroma so naslednje:

- človek si močno želi alkohol in čuti neubranljivo potrebo, da bi ga užil;
- zaveda se, da je njegova sposobnost, nadzorovati uživanje alkohola, okvarjena. Slabo obvladuje tako začetek uživanja alkohola, kot tudi prenehanje, ne zmore pa obvladovati niti količin zaužitega alkohola;
- alkohol uživa z namenom olajšati si odtegnitvene simptome in se ob tem zaveda, da je to učinkovito;
- navzoči so znaki fiziološke abstinence krize;
- navzoč je pojav povečanja tolerance. To pomeni, da mora človek za isti učinek uživati vedno več alkohola;
- zoženje njegovega osebnega repertoarja uživanja alkohola (npr. začne piti vedno na enak način, ob istem času, na istem kraju itd.);
- vedno huje zanemarljivosti in/ali druge užitek na račun uživanja alkohola;

* Oddelek za zdravljenje odvisnosti od alkohola, Center za mentalno zdravje, Poljanski nasip 58, 61000 Ljubljana

– alkohol uživa kljub očitnim dokazom, da mu škoduje(škoda je lahko zdravstvena, kot npr. okvara jeter pri pretiranem pitju alkohola, socialna, kot npr. izguba zaposlitve zaradi posledic uživanja alkohola, ali pa psihična, kot npr. depresivna stanja po obdobjih hudega uživanja alkohola);če začne po obdobju abstinence ponovno uživati alkohol, je očitno, da se hitreje pokažejo znaki sindroma odvisnosti kot pri človeku, ki alkohola ni užival (1).

Obstajajo različne teorije o odvisnosti, vsaka pa mora upoštevati to, da ob relativno podobni izpostavitvi alkoholu nekateri ljudje postanejo odvisni, nekateri pa ne.Vse teorije imajo skupno tudi to, da so ljudje z “močnejšo voljo” bolje opremljeni za spopad z odvisnostjo. Koncept volje je težko ovrednotiti;verjetno pa vsebuje težnjo vztrajanja z namenom, ki je bil zavestno oblikovan(2).

Bolnik vstopi v proces zdravljenja zaradi različnih razlogov: ponavadi mora bolezen dozoreti do te mere, da povzroča dovolj veliko neugodje.

Na izid zdravljenja odvisnosti od alkohola vplivajo na eni strani faktorji , ki se tičejo bolnika, na drugi strani pa faktorji, ki so povezani z zdravljenjem samim. Faktorji , specifični za bolnika , so naslednji (3):

- prisotnost odvisnosti od alkohola v družini,
- bolnikova motivacija za prenehanje pitja,
- starost, spol, narodnost
- psihiatrični status, osebnostna struktura
- kroničnost oz. resnost njegovega pitja.
- vpliv psihosocialnih in bioloških značilnosti.

Faktorji zdravljenja so :

- terapevtova osebnost
- teoretična orientacija in znanje (“treniranost”) terapevta
- skupina kot (v večini primerov) glavna komponenta terapevtskega programa
- intenzivnost programa.

Raziskave kažejo, da verjetno faktorji , povezani z bolnikom, bolj vplivajo na izhod zdravljenja (4,5, 6)), kar pa prav nič ne more zmanjšati pomembnost našega (ne)korektnega dela.

Če hočemo vedeti in videti kaj se dogaja - in kaj od tega je terapevtskega ali ne - v zdravljenju odvisnosti od alkohola, moramo poznati bolnika in njegovo bolezen, skupino in njeno dinamiko in same sebe, torej terapevte. Videnje in vedenje pa ne bo jasno, če vseh treh faktorjev ne vidimo v procesu; zdravljenje odvisnosti ni enkratno dejanje, kot npr. zdravljenje pljučnice, pač pa dolgotrajen proces.

Abstinenca je zgolj temeljni kamen, ki proces zdravljenja omogoča. Izid naj bi bilo bolj skladno življenje s samim seboj in s svojim okoljem, za kar pa mora biti človek primerno opremljen (odrasel, zrel). Torej bi lahko proces zdravljenja označili tudi kot pospešeno dozorevanje.

Ob pregledu literature se težko upremo vtisu, da so k pesimističnemu stališču do zdravljenja odvisnosti do alkohola prispevali tudi prvi raziskovalci tega področja (4). Specifičnost te bolezni je, da jo nizko vrednotijo socialno okolje in bolniki sami. Agresivnost do teh bolnikov je dostikrat ovita v plašč hitrih konfrontacij in zahtev po kritičnosti, mnenjem, da se slabo zdravijo, ker se niso “še nič spremenili”, z lahkoto jih ocenjujemo za nemotivirane. V zadnjih letih tem bolnikom počasi priznavamo” pravico” do korektnega psihoterapevtskega zdravljenja in tudi bolj vidimo dolgotrajnost procesa. Videti je , da je večji del pesimizma pri zdravljenju odvisnosti od alkohola povezan z neznanjem (saj se včasih zgodi, da ne vemo, kaj sploh zdravimo), ki je dobro gojišče za predsodke in stereotipe.

Bolnik nas ob začetku svojega zdravljenja pravzaprav sprašuje: kaj mi lahko ponudite boljšega, kot je alkohol? V anegdoti psihiater odgovori bolniku: težko delo, čustvene boje, boleče spomine in za določen čas hudo frustracijo. Bolnik, ki se je po pitju nekaj ur odlično počutil, je vprašal: "In za katero varianto bi se v tem primeru odločili vi?" Mogoče s tega stališča lažje razumemo bolnikovo negotovost in ambivalenco na začetku zdravljenja - oziroma da mora tak bolnik nekaj dobiti, da je pripravljen "plačati ceno".

Na drugi strani pa se moramo zavedati, da se je bolnik, preden je stopil v proces zdravljenja, razvijal na zase patogen način ponavadi že več desetletij. Če se tega zavedamo, vemo, da bolnik potrebuje več kot nekaj mesecev, da "se pozdravi", čeprav psihoterapija pomeni pravzaprav, kot smo že omenili, tudi pospešeno dozorevanje, odraščanje.

Podrobneje bomo obdelali dejavnike, ki se prepletajo v procesu zdravljenja; poudarek bo na začetnih fazah procesa, ko so bolniki najbolj ranljivi in hkrati s svojimi nezrelimi obrambami vzbujajo največ negotovanja.

ČLOVEK S SINDROMOM ODVISNOSTI OD ALKOHOLA

Bolnik, odvisen od alkohola, s svojimi obrambnimi mehanizmi, s svojo zahtevnostjo in stalnim izražanjem neskončnih oralnih fantazij lahko vzbuja v terapevtih jezo in odklanjanje, zato je pomembno poznati in prepoznavati bolnikove obrambe in odpore; če jih ne bi bilo, bolnik tudi ne bi tonil v bolezen odvisnosti. Bolnikove obrambe in odpori torej niso ovira, pač pa predmet zdravljenja.

Katere so vulnerabilne plati človeka, ki olajšajo zlitje z alkoholom? Treece (7) omenja:

- nezmožnost izkusiti stopnjevanje čustev, predvideti neugodje ali uporabiti čustvene signale za aktivacijo obrambnih mehanizmov
- nizko samospoštovanje z narcistično zaščito
- okvarjene ocene, sodbe zaradi nezrelih, rigidnih obramb in prilagojenih mehanizmov za spoprijemanje s problemi.

Ranljivost na teh treh področjih vodi do okvarjene kapacitete skrbeti za samega sebe; ena od njenih značilnosti je okvarjena samo-ocena (8). Zimberg (9) govori o hudem konfliktu človeka, odvisnega od alkohola: med odvisnostnimi potrebami, ki ne morejo biti izpolnjene in kompenzacijskimi potrebami po kontroli, moči in priznanju (reaktivna grandioznost).

Dolgo je znana povezava nizkega samospoštovanja z boleznijo odvisnosti (nizko samospoštovanje je lahko primarno ali pa sekundarno kot realna posledica boleznij odvisnosti) (10). Delovanje alkohola ima učinke, ki se zapeljivo prepletejo z vulnerabilno platjo človekove osebnosti, npr. anksiolitični učinek. Alkohol lahko obravnavamo tudi na eni strani kot obrambno odzivanje na negativne informacije o sebi (informacije, ki poročajo o neuspešnosti in znižujejo nivo samospoštovanja ter samoprestizž), na drugi strani pa kot depresor - zmanjšuje dojemljivost ter občutljivost za ego relevantne informacije.

Nekateri sindrom odvisnosti od alkohola imenujejo kar bolezen zanikanja. Eden od najmočnejših obrambnih mehanizmov, ki se sprožijo pri boleznij odvisnosti (in je neločljivo povezan z njo - pa ne samo pri identificiranem bolniku, pač pa bolj ali manj intenzivno tudi v njegovi okolici) je namreč zanikanje (boleče) realnosti. Tudi drugi obrambni mehanizmi, ponavadi nezreli, prispevajo k nerealni oceni samega sebe. Na eni strani ti obrambni mehanizmi in njihov končni produkt - po domače

povedano boljše mnenje o sebi kot je realno - otežujejo ali celo onemogočajo odločitev za zdravljenje. Na drugi strani pa hkrati ne smemo pozabiti na smiselnost obrambnih mehanizmov na določeni stopnji, oziroma, zakaj jih je človek sploh razvil.

O tem je govoril že Wallace (11); zanikanje je obravnaval kot prilagoditveni mehanizem v nasprotju z dotedanjim splošnim prepričanjem o zanikanju kot obrambnim mehanizmom, ki ga je potrebno konfrontirati zelo zgodaj, sicer ni nič s terapijo. (Kasneje bomo natančneje osvetlili obravnavo zanikanja v psihoterapevtski skupini). Wallace je ugotovil, da je povečanje samozavedanja pri alkoholikih povezano z večjo anksioznostjo. Obravnavanje tega mehanizma je karseda delikatno. Videnje in zavedanje realnosti z vsemi občutki sramu in krivde bi, kakor se je človek navadil v dolgih letih, kar klicalo po ponovnem pitju. V procesu terapije moramo tudi prepoznati tudi t.i. univerzalnost zanikanja: torej bolnik z diagnozo odvisnosti ne zanika le same bolezni s posledicami, pač pa lahko tudi vzroke, ki so sooblikovali bolezen odvisnosti (jih izrinjajo).

Zimberg je govoril o bistvenem problemu psihoterapije, posebej v začetku, odvisnih ljudi (9). Prodreti je treba namreč skozi okope reaktivne grandioznosti, ki ščiti pred globokimi občutki manjvrednosti in odvisnosti. Poudarjeno je, da alkohol ne funkcionira le kot anksiolitik, pač pa umetno uvede občutke konzistence z grandizno samopodobo. Še kasneje bomo govorili o tem, da pri zdravljenju odvisnosti obstaja navidez paradoksalna situacija. Bolniku omogočimo uvid v njegov način funkcioniranja in bolj realno oceno samega sebe z začetno delno podporo njegovih narcističnih potreb. Iz lastnih izkušenj vemo, da moramo imeti dovolj visoko samospoštovanje, da lahko odkrito spregovorimo o lastnih napakah, oziroma, da jih prej sploh lahko vidimo. Zanimivo in terapevtsko smiselno obravnavajo alkoholikovo reaktivno grandioznost v klubih AA. Na eni strani mora član kluba sprejeti načelo "višje moči" (nemoč nad izbrano drogo, oziroma odvisnost od skupine); na drugi strani pa skupina lahko postane "višja moč"- bolnik pa se lahko identificira s tem kot član skupine in zadosti svojim narcističnim potrebam.

Zelo pogost obrambni mehanizem pri bolezni odvisnosti, ki ščiti pred anksioznostjo, je projekcija. Svoje nezaželene lastnosti pripisovati drugim in jih kriviti, pomeni seveda stalno ojačanje svoje jeze in posledično pitje. Odvisni ljudje se pogosto gibljejo v uničujočem krogu med dvema enako tveganimi alternativama: kriviti sebe ali kriviti druge (12). Značinstvo ljudi s to boleznijo je tudi želja, da bi drugi prevzemali odgovornost. Mehanizem projekcije pa lahko v terapiji uporabimo kot osnovo abstinence: prejšnje nefunkcionalno vedenje pripišemo bolj bolezni kot človeku. Wallace opiše asimilacijsko projekcijo (sklepanje, da so drugi kot jaz in jih tudi kot take percipiram) kot posebno značinstvo odvisnih ljudi- tako tistih, ki pijejo, kot tistih, ki abstinerajo (12). Ta obramba omogoči identifikacijo z boleznijo, posebno s treznimi posamezniki.

Nekateri obrambni mehanizmi so torej značilni za bolezen samo, druge pa je smiselno prepoznavati v smislu diagnosticiranja osebnostne strukture.

ZDRAVLJENJE ODVISNOSTI OD ALKOHOLA KOT PROCES

Proces zdravljenja za lažje razumevanje in sledenje razdelimo v različne faze, ki opisujejo isti proces, le z nekoliko različnega razglednega kota.

Prochaska in Clemente (13) sta govorila o štirih fazah: prekontemplacije, kontemplacije, akcije in vzdrževanja. V prvi fazi je človek odporen na spremembe. Ne

uporablje ne časa ne energije, da bi se ocenjeval, ali da bi ocenjeval svoje probleme. Upira se poiskusom pomoči okolice. Človek z boleznijo odvisnosti ostane v prvi fazi, dokler se ne zgodi razvojna sprememba ali sprememba v okolici, ki povzroči dovolj veliko neugodje. Videti je, da bolnik v drugi fazi dela re-evaluacijo sebe in okolice. Ocena je na kognitivnem in afektivnem nivoju.. V tej fazi so bolniki odprti za ozaveščanje čustvenega materiala. V tretji fazi se bolnik skuša osvoboditi svoje odvisnosti z razvijanjem alternativnih odgovorov na svojo okolico. V tej fazi je zelo pomembna izkušnja tako imenovana povečana samo-storilnost. Bolnik se prepriča, da so njegovi lastni napor najpomembnejši pri doseganju uspeha v rizičnih situacijah. V četrti stopnji bolnik jasno prepozna miljejske in osebnostne faktorje, ki ogrožajo abstinenco in ima razvite alternativne načine funkcioniranja. Avtorja menita, da mora veliko bolnikov večkrat zaokrožiti skozi te štiri cikle, preden pride do uspešne rehabilitacije.

Tudi naslednja razdelitev procesa zdravljenja pomaga razumeti (ne-)smiselnost terapevtskih intervencij v posameznih fazah: ocena stanja in detoksikacija, zgodnje okrevanje (treznost) in nadaljnje okrevanje (intimnost in dobro počutje v abstinenci)(8).V prvi fazi bolnik niha od izrazite želje po odvisnosti in posledično močnim navezavam s terapevti ali skupino, do občutkov sovražnosti. Bolnik s takim funkcioniranjem nudi obilo materiala za obravnavo, hkrati pa zaradi nivoja kognitivnega funkcioniranja in /ali psihosocialne nezrelosti ni sposoben predelovati tega materiala. (14).Pomembna vloga terapevta je, da pomaga bolniku te močne občutke odvisnosti ali sovražnosti razpršiti s pomočjo skupine; ti intenzivni občutki lahko bolnika, ker navadno niso izpolnjeni, odvrnejo od zdravljenja.

Bean Bayog (15) govori o alkoholizmu kot o traumatični izkušnji, ki je tako močna, da producira psihopatologijo na podoben način kot nastane pri udeležencih vojne postravmatska stresna motnja. Torej je najprej potrebno preprečevati nadaljevanje traume, to je vzpostaviti in vzdrževati abstinenco. V zadnjih desetih letih psihoterapevti nasploh poudarjajo pomembnost treznosti oziroma abstinence za psihoterapijo, čeprav iz različnih vzrokov.(8,9,11,15, 16). Wallace govori, da se mora človek v prvi fazi spoprijeti z učinki prenehanja pitja, kot so kriza, počasno izboljševanje psihoorganskih posledic, družinska jeza, žalovanje zaradi izgube alkohola in sram (12) - kar je hud zalogaj, če teoretično gledamo, tudi za "zdravega" človeka. Brown poudarja, da ne smemo pozabiti, da alkohol postane za odvisnika primarni objekt, ki zagotavlja stalno podporo brez razočaranja in gratifikacijo, ki je pod kontrolo takega posameznika(8). V prvi fazi je ta primarni objekt zgubljen. V prvi fazi izguba alkohola lahko pomeni tudi izgubo uporabnega sredstva defektnih obrambnih mehanizmov (16). Pravzaprav avtorji menijo, da je abstinenca od psihotropnih snovi nujna za vsako psihoterapijo, ne samo za psihoterapijo odvisnih. Vsaka psihotropna snov namreč vpliva na emocionalni status.

Človek, odvisen od alkohola, pogosto išče zunanje vire za narcistično preživetje, kar pa lahko postopno preide v intrapsihične vire. V začetni fazi je smiselno delno zadovoljiti bolnikove narcistične potrebe. Le tako lahko bolniku pomagamo pri izboljševanju njegovega samospoštovanja in občutka stabilnosti. Khantzian in Schneider(16) poudarjata tudi potrebo po kohezivnosti terapevtskega tima, ne le terapevtske skupine, posebno v prvi fazi. Le tako lahko namreč bolniku omogočimo zmanjševanje manipulativnega vedenja in učenje novih, bolj prilagojenih načinov funkcioniranja.

Drugo fazo ali zgodnje okrevanje ocenjujemo do 6 mesecev, pa tudi do dve leti. V tej fazi se morajo bolniki soočiti z bolečimi izkušnjami preteklosti, preden lahko vzpostavijo stabilno abstinenco. V tej fazi lahko prihaja do pre zgodnjih konfrontacij

z obrambami, ki imajo- kot ne smemo nikoli pozabiti- v določeni stopnji procesa smiselno vlogo. Treniran terapevt pomaga usmeriti te obrambe v podporo abstinenci in nadaljnemu zdravljenju. Postopno umikanje teh obramb pomeni seveda določen čas, pogosto od dveh do petih let abstinence(14).

V tretji fazi govorimo o premiku zunanje kontrole k internalizaciji kontrole. To zna biti posebno težak čas za bolnike, ki hkrati vzdržujejo identiteto odvisnika od alkohola s kontroliranjem odvisnosti, medtem ko raziskujejo podtalnico svoje odvisnosti. Vsi bolniki nimajo dovolj ego-moči in/ali psihološke naklonjenosti do raziskovanja samega sebe; takim bolnikom je smiselno ponuditi vključitev v klube zdravljenцев, ne pa nadaljnje psihoterapevtske obravnave.

Le če imamo ves čas pred očmi, kaj se dogaja z bolniki na določenih stopnjah zdravljenja, oziroma, kako bolniki doživljajo svojo bolezen, lahko ovrednotimo proces zdravljenja in njegove učinke. Npr. : z merjenjem abstinence in izboljšanege socialnega funkcioniranja leto in dve leti po zdravljenju na bolnišničnem oddelku ne moremo ovrednotiti terapevtskega učinka, ki se je dogajal na oddelku, ker takrat ocenjujemo bolnika v drugih fazah procesa zdravljenja.

TERAPEVTSKA SKUPINA

Bolezen odvisnosti ni le bolezen posameznika, pač pa se na različne načine in z različno močjo dotakne prav vsakega odnosa, v katerega vstopa ali pa je že dlje časa človek, odvisen od alkohola. Bolniki s to boleznijo imajo pogosto narcisistične, histrionične ali borderline osebnostne motnje; verjetno sta narcisistična in borderline osebnostna motnja najpogostejši (17). Ena od značilnosti je nezmožnost vzpostavitve odnosa (kaj šele zadovoljujočega) z drugimi . Človek z boleznijo odvisnosti je pravzaprav v najtesnejšem odnosu ravno z izbrano drogo. V procesu zdravljenja ga čaka dolga pot iskanja večje skladnosti v odnosih z drugimi in končno s samim seboj. V prejšnjih odstavkih smo omenili tudi močne obrambne mehanizme. Zato ni naključje ali pa zgolj posledica manjših stroškov, da je najpogostejše zdravljenje odvisnosti zdravljenje v skupini; na skupino se tudi razpršijo intenzivni transferni odnosi(transfer bolnika z boleznijo odvisnosti zna biti v individualni terapiji posebej v začetku procesa kar prenaporen); skupina omogoči hitrejšo opuščanje starih in razvijanje zrelejših obramb; in kot smo že rekli, skupina kot taka pravzaprav bolniku pripravi poligon za prepoznavanje svojih čustvenih reakcij in neustreznega vedenjskega odziva, ki so ga prej pripisovali drugim- le tako bolnik lahko poskuša nove, bolj prilagojene načine komunikacije.

Kateri naj bi bili pravzaprav terapevtski faktorji skupine in kateri so faktorji, ki jih bolniki ocenjujejo kot koristne, pomembne v toku zdravljenja? Kohezivna skupinska klima v skupinski terapiji je namreč analogna dobremu odnosu terapevt - klient v individualni terapiji. Nekatere raziskave nakazujejo, da je bolnikova percepcija koristnosti terapevtskih faktorjev povezana z izhodom zdravljenja. Torej bi lahko bila bolnikova ocena faktorjev prognostično pomembna (18). Če predpostavimo, da obstaja vzročno razmerje med bolnikovo percepcijo koristnosti in prognozo (kar ni nikjer dokazano), bi lahko govorili o mehanizmu, podobnemu tistemu pri placebo efektu: če bolnik doživlja zdravljenje kot koristno, mu je zares koristilo.

V zadnjih desetih letih so, sicer redke raziskave, skušale identificirati terapevtske faktorje, ki delujejo v skupinski terapiji (in jih sicer dobro poznamo iz kliničnega dela). Zaradi zelo redkih raziskav s področja, ki bi v analizi učinkov terapije na kakršenkoli način vključil tudi skupino, sta Kaul in Bednar l. 1986 (18) govorila o

kolektivnem (terapevtskem) pomanjkanju razumevanja določenih aspektov terapevtskega učinka skupine z raziskovalnega stališča. Corsini in Rosenberg(18) sta začela l.1955 vpeljevati sistematsko taksonomijo , s katero sta identificirala splošno sprejete terapevtske elemente. Klasifikacijo le teh so izdelovali drugi (18,20). Najbolj je k prispevanju razumevanja terapevtskega faktorja skupine prispeval Yalom (18)l. 1975, ki je vpeljal še pet novih faktorjev.Dva faktorja- medosebno učenje vnos in iznos- je Yalom vpeljal pod vplivom novih spoznanj kognitivne psihologije.

Terapevtski faktorji skupine po Yalomu so naslednji(18):

faktor	definicija
altruizem	bolnik se počuti bolje oziroma se nauči nekaj pozitivnega o sebi skozi pomoč, ki jo nudi drugim članom skupine
kohezivnost	bolnik se počuti sprejetega in ne več izoliranega od drugih
univerzalnost	bolnik se zaveda , da imajo ostali člani skupine podobne probleme in občutke, kar zmanjša njegov občutek edinstvenosti
medosebno učenje-vnos	bolnik jasneje vidi naravo svojih problemov s pomočjo članov skupine, ki delijo z njim enako percepcijo
medosebno učenje-iznos	skupina priskrbi bolniku možnost,da komunicira z drugimi v bolj sprejemljivi obliki
vodenje	tiče se dajanja informacij ali nasveta - bodisi od terapevta, bodisi od drugih članov skupine
katarza	bolnik sprosti čustva, ki vodijo k olajšanju, ki se tičejo preteklega ali tukaj in zdaj čustvenega materiala (kar je bilo prej nemogoče ali težko storiti)
identifikacija	ko ima bolnik samega sebe za podobnega drugemu članu skupine ali terapevtu in oblikuje svoje vedenje po njem
pre-igranje družine	se tiče priložnosti za popravljalno ponovitev izkušnje v primarni družini
samo-razumevanje	ta faktor lahko imenujemo uvid bolnika v mehanizme, ki ležijo pod njegovim vedenjem in o njihovih izvorih
vnos upanja	bolnik vidi, da se izboljšuje članom skupine ali njemu samemu in da je skupina lahko koristna.
eksistencialni faktor	ko bolnik sprejme odgovornost za svoje življenje

Za pionirja raziskav s področja klime v psihoterapevtski skupini velja MacKenzie(19). Razvil je vprašalnik o skupinski klimi, ki je kombinacija klijentovega zapisa vtisa iz skupinske seanse in klientove osebne percepcije pomena teh vtisov. Z vplivom skupinske klime oz. kohezivnosti se je ukvarjal Braaten (19).Zelo redke študije so se ukvarjale s tem ali dolžina časa vključenosti v skupino spremeni bolnikovo percepcijo terapevtskih faktorjev(21), ali primerja percepcijo terapevtov o

terapevtskih faktorjih s percepcijo pacientov (18). Zadnja raziskava je proučevala bolnike s sindromom odvisnosti od alkohola.

Edwards je leta 1977 napravil raziskavo o faktorjih, ki jih imajo pacienti, odvisni od alkohola, za najbolj koristne v skupinski terapiji: kot najbolj pomemben faktor so pacienti ocenili izboljšanje v njih samih, to je v razpoloženju in samorazumevanju (22). V novejši raziskavi istega avtorja so pacienti doživljali kot najpomembnejši rezultat terapije samorazumevanje in odločitve, da prevzamejo odgovornost za svoje življenje (eksistencialni faktor) (22). Lovett in Lovett (18) sta raziskavo izpeljala med bolniki, odvisnimi od alkohola, hospitaliziranimi na oddelku. Ti bolniki so, zelo podobno rezultatom Edwardsa, kot najkoristnejše terapevtske faktorje ocenili samorazumevanje, eksistencialni faktor in kohezivnost v skupini. Identifikacija in vodenje sta bila najmanj cenjena. Glede na to, da so se zdravili bolniki v različnih skupinah z različnimi terapijami, bi lahko pričakovali, da bodo terapevtski faktorji med bolniki iz različnih skupin različno rangirani. Vendar ni bilo tako. Rangirani se niso spreminjali ne glede na tip programa, v katerega so bili vključeni bolniki, ne glede na dolžino časa, preživetega v skupini na intenzivnem oddelku (korelacija med rangiranjem skupinskih faktorjev v populaciji bolnikov je bila 0,98). V tej študiji so obstajali različni skupinski modeli in različni terapije, vendar so bolniki imeli enako diagnozo. To lahko kaže na to, da na rangiranje terapevtskih faktorjev bolj vplivajo značilnosti populacije bolnikov, kot pa skupinska izkušnja.

Podobno kot bolniki so tudi terapije rangirali v zgoraj omenjeni raziskavi najvišje povezanost in samorazumevanje. Zanimivo pa je, da so terapije ocenili eksistencialni faktor nizko (9. mesto), bolniki pa so ga ocenjevali kot prvega ali drugega. Med terapijami je raziskava pokazala pomembno strinjanje ($p < 0,05$). Rezultat nakazuje misel, da so tudi dobro izurjeni terapije nagnjeni k temu, da vidijo bolnike s to diagnozo mlajše, kot so in s tem bolj "potrebni naše pomoči".

Samorazumevanje so bolniki postavili na prvo mesto v večih raziskavah, ne glede na diagnozo (18, 21, 22, 23, 24). V Kapurjevi študiji so samorazumevanje rangirali na prvo mesto izvenbolnišnični bolniki, hospitalizirani bolniki pa so rangirali ta faktor šele na 8. mesto (24). Rezultati te študije kažejo, da so bolniki z alkoholno odvisnostjo, zdravljeni na oddelku, bolj podobni bolnikom z drugimi diagnozami, zdravljenimi izvenbolnišnično. Alkoholiki, hospitalizirani na oddelku (kar pomeni intenzivno zdravljenje), živijo s svojimi problemi zelo dolgo, preden pridejo na oddelek. Ponavadi se zavestno odločijo, da pridejo v bolnico zaradi nakopičenih pritiskov. Na oddelkih za zdravljenje odvisnosti se poudarja nujnost samoodgovornosti. Sporočilo bolniki doživljajo na različnih nivojih. Pri bolnišničnem zdravljenju drugih duševnih motenj tega sporočila ni v toliki meri, ali pa ga sploh ni. Eden od nujnih korakov, da človek postane odgovoren zase, pa je razumevanje svojega vedenja in zadržanja.

Eksistencialni faktor zaznamuje proces, v katerem bolnik spoznava, da se mora sam soočiti z življenjem in prevzeti odgovornost za svoje vedenje. V treh študijah so bolniki rangirali ta faktor zelo visoko (18, 24). Bolniki, odvisni od alkohola in so na intenzivnem zdravljenju (na bolnišničnem oddelku), so posebno preokupirani z eksistencialnimi vprašanji kot npr. smisel življenja, z njihovim vedno grozečim neobstajanjem (18). Zaradi obstoja te izrazite komponente v doživljanju človeka, odvisnega od alkohola, lažje razumemo smisel in pomemben učinek skupin kot so Anonimni alkoholiki, v katerih je zelo močna spiritualna komponenta. Kot pravi Cook (25), ta aspekt lahko spremeni smisel življenja in vodi k spremembam "samopodobe in pogleda na svet". Le-to pa je eno od pomembnih vodil k "pripravljanju terena" za globlje osebne spremembe, ki jih lahko hkrati spremljajo vedenjske spremembe.

V vseh raziskavah, ki so se ukvarjale s kohezivnostjo v skupini, so bolniki in terapevti ocenjevali ta terapevtski faktor zelo visoko (18, 19, 21, 24, 26). Socialno kohezivnost lahko definiramo tudi kot vsoto vseh sil, ki delujejo na člana skupine in ga držijo povezanega. Je zelo pomemben faktor pri vstopanju in vzdrževanju bolnika v terapevtskem kontekstu - tudi ko se bolnik z boleznijo odvisnosti nagiba k temu, da bi odpadel iz terapevtskega procesa (3). Kohezivnost pomembno pripomore k delovanju ostalih terapevtskih faktorjev, posebno samorazkritju. Prav pri razvoju kohezivnosti skupine - in s tem večjem občutku varnosti v skupini - imajo terapevti pomembno vlogo.

Poudarek na pomembnosti kohezivnosti in varnosti v skupini je posebno močan pri zdravljenju bolnikov z diagnozo odvisnosti od alkohola. Ti bolniki pridejo na oddelek vajeni svojega takorekoč paranoidnega zadržanja, ki je razumljivo glede na naravo bolezni, tako močno povezano z zanikanjem, izogibanjem, zmanjševanjem in na drugi strani nefunkcionalnimi, toda vztrajnimi poizkusi kontrole okolice. Z vključevanjem v varno, terapevtsko skupinsko klimo in z internalizacijo kohezivne skupinske klime si bolnik lahko pomaga zgraditi kohezivnost samega sebe.

Bolnik z boleznijo odvisnosti je lahko v različnih, terapevtsko pomembnih povezavah: afiniteta do članov psihoterapevtske skupine, povezava z družinskimi člani, občutek povezave-posebno v začetku procesa zdravljenja-s terapevtom. Kohezivnost ima tudi zelo pomembno vlogo pri dolgoročni rehabilitaciji bolnikov, odvisnih od alkohola.

Zato je - razen v redkih primerih pri specifičnih duševnih motnjah - najbolj smiselno in najlažje izvedljivo tisto zdravljenje odvisnosti od alkohola, ki vključuje kot svojo bazično komponento pripadnost skupini ljudi, bodisi v psihoterapevtski skupini, bodisi v družini (3,27).

Zanimiva sta terapevtska faktorja, ki so jih bolniki najnižje ocenjevali: ne glede na diagnozo so bolniki rangirali prav pri dnu lestvice faktor "vodenje" (18, 21). Nizek rang "vodenja" pri bolnikih z diagnozo odvisnosti kaže na pomemben zaključek pri zdravljenju teh bolnikov, ki so pogosta tarča edukacijskih seans.

Bolniki z diagnozo odvisnostjo od alkohola pa so zelo nizko rangirali tudi "altruizem" (18), v nasprotju z bolniki z afektivnimi motnjami (24). Na eni strani ta rezultat lahko govori o nagnjenosti teh bolnikov k egocentričnosti, na drugi strani pa o možnem občutku bolnikov, da jim ni nič ostalo, zato tudi nimajo česa ponuditi.

V skupini torej delujejo specifični terapevtski faktorji. Zdravljenje odvisnosti ni enkratno dejanje, pač pa večstopenjski proces (13, 28). Različni faktorji delujejo v skupini na različnih stopnjah procesa; določene intervence, ki so potrebne v neki fazi zdravljenja, so lahko v zgodnejši fazi škodljive. Primerna skupinska klima omogoči učinkovitost terapevtskih faktorjev in intervencij. Skupinska klima in funkcioniranje terapevta sta prepletena v celoto, ki lahko, ali pa ne, učinkuje terapevtsko.

TERAPEVTI, KI ZDRAVIJO BOLNIKE S SINDROMOM ODVISNOSTI OD ALKOHOLA

Terapevti moramo na eni strani dobro poznati bolnika in njegove motnje, na drugi strani pa sebe - le tako more obvladovati svoj kontratransfer in funkcionirati terapevtsko.

Naslov bi bil tudi lahko: "Veliko lažje je videti patologijo naših bolnikov, kot pa lastno" (29).

Kontratransfer vidimo kot vso čustveno reakcijo terapevta oziroma terapevtov do bolnika. Če svoj kontratransfer poznamo in ga predelujemo oziroma ga obvladamo, je pomembno orodje v procesu zdravljenja; če pa ni tako, napravimo veliko škode in jo opravičimo z enim od številnih faktorjev, specifičnih za bolnika (in ki smo jih že našli) z diagnozo odvisnosti. Ali pa se, na drugi strani, počutimo kot terapevti odgovorne za tisti del procesa zdravljenja, na katerega nimamamo vpliva in je odvisen od drugih faktorjev.

Ena od osnovnih dolžnosti terapevta je, da pojasni diagnostično kategorijo bolnikov (poleg diagnoze odvisnosti). Brez nekaj tako usposobljenih terapevtov ne more korektno funkcionirati noben oddelek za zdravljenje odvisnosti. Omenili smo že, da so osebnostne motnje zelo pogoste v populaciji ljudi, odvisnih od alkohola. Ves čas se moramo zavedati, da je moralo biti nekaj narobe z osebnostno organizacijo teh bolnikov, sicer ne bi postali odvisni od alkohola. Osebnost je seveda lahko bolj ali manj "slabo strukturirana". Kot smo že omenili, sta najpogostejši osebnostni strukturi narcistična in borderline. Če prepoznamo ti dve osebnostni organizaciji in vemo, da uporabljata obrambi kot sta cepljenje in projektivna identifikacija, ne doživljamo njuno vedenje kot napad na svojo integriteto. Prav tako nas ne iztirjajo in nismo presenečeni nad provokacijami in manipulacijami, v katerih je bolnik z borderline osebnostno strukturo profesionallec, terapevt pa le amater, kot pravi Masterson(29). Prav tako vemo, da določene dodatne duševne motnje (afektivne motnje, anksiozna stanja, motnje hranjenja, psihoza) dodatno otežijo proces zdravljenja; zavedanje le tega nas bolj pripravi za še večjo dolgotrajnost, oziroma manjšo prizadetost ob slabši prognozi, če je odvisnost kombinirana z dodatno duševno motnjo(30).

Tuji avtorji poročajo, da se npr. v klubih AA ali v terapevtskih skupnostih brez šolanega kadra pogosto taki bolniki, ki jih vidijo le skozi luč odvisnosti, lahko "pacajo" dolga leta, ne da bi se prepoznal vzrok za ne-napredovanje, ali pa se ga pripiše bolnikovi nemotiviranosti. Slabo poučeno osebje lahko zapade v ideologijo, da samo zdravljenje odvisnosti izboljša oz. olajša vse ostale probleme in eventualne dodatne duševne motnje (31). Na drugi strani pa se zaradi nepoznavanja področja odvisnosti mnogo sicer kvalitetno izšolanih psihoterapevtov zaplete zaradi lastnega nerazumevanja nujnosti abstinence v psihoterapevtskem procesu (nekaj povsem drugega je seveda obravnava ponovnega pitja v smislu dekompenzacije v terapevtskem procesu, kar pa je "že druga, dolga zgodba"). Ti terapevti lahko menijo, da bi bilo vztrajanje na pomenu abstinence neke vrsta nasilje nad bolnikom. Zavedati se moramo, da s takim stališčem izražamo lastne nepredelane materiale do odvisnosti; nujna stopnja v procesu zdravljenja odvisnosti pa je, da bolnik odžaluje in se tako poslovil od alkohola (pa čeprav je včasih tako poslavljanje večkrat ponoviti).

Korekten terapevt ima torej sposobnost empatije in ne gre v preveliko identifikacijo, ima sposobnost za sočutje, ne da bi zašel v usmiljenje, posluša bolnika in ga ne sodi in zna osvetliti bolnikovo vedenje, ne da bi vnašal lastne vrednote ali mnenja - kar je posebno pomembno pri tako stigmatizirani boleznih kot je odvisnost od alkohola. Svojo agresijo lahko kaj hitro preobrnemo v preveč zaščitniški odnos do teh bolnikov, hranimo in ohranjujemo njihova dependentna pričakovanja in jim v končni meri onemogočimo, da odrastejo - dobri starši pa so tisti, ki so sposobni prenesti, da se otroci osamosvojijo od njih oziroma v tem vidijo cilj starševstva.

Kot pravi Inhof, se ne da dovolj poudariti pomena klinične supervizije(29). Brez objektivne osvetlitve procesa zdravljenja kontaminiramo naše intervence in vplivamo na potek zdravljenja. Objektivna osvetlitev procesa zdravljenja ni le odgov-

ornost do nas samih in našega poklica, pač pa predvsem odgovornost do naših bolnikov.

CENTRALNI PROBLEM V ZAČETNIH FAZAH ZDRAVLJENJA - ZANIKANJE

Centralni problem, s katerim se ubadamo terapevti in bolniki na oddelku za zdravljenje odvisnosti, je zanikanje. Alkoholizem včasih kar imenujejo bolezen zanikanja. Denzin (13) opisuje ljudi odvisne od alkohola kot stalne borce v boju za dokazovanje svoje "normalnosti" in "zmožnosti kontrole. Rogers je menil, da slabe aspekte selfa zanikamo zato, da bi obdržali občutek sprejemanja od drugih in samo-vrednost. Tako se lahko počutimo sprejetega in dobrega. Zavrtnjeni deli selfa pa seveda še naprej delujejo na posameznika, čeprav se jih človek ne zaveda in ustvarjajo nadaljnjo konfliktno stanje. Če uporabljamo Rogersovo razmišljanje, je jasno, da družba v celoti kot tudi posameznik odvisnost od alkohola vrednoti izjemno nizko. Problem s pitjem postane nesprejemljivi del selfa; tega zavrtnjenega dela alkoholik ne more pripustiti do zavestnega nivoja, ne da bi se ob tem počutil nesprejetega ali zavrtnjenega.

Povezavo med Rogersovo teorijo o nujnih lastnostih terapevta (zmožnost ustvarjanja empatije, pozitivnega stališča do bolnika in ustvarjanjem pristnosti v odnosu) in teorijo skupine je napravil Yalom (13). Le-ta meni, da je pravzaprav sprejemanje s strani skupine, oziroma kohezivnost skupine pomembnejša kot sprejemanje s strani terapevta. Pred njim sta tudi Gurman in Dies (13) govorila o tem, da je za osebnostno spreminjanje pomembnejša skupinska klima. Skupinska klima torej ustvari pogoje za spremembo v samo-sprejemanju, posebej odvrženega dela selfa. Seveda pa ne smemo pozabiti, da prisotnost terapevta oziroma terapevtove intervencije pomembno vplivajo na razvoj terapevtske skupinske klime.

Na preseganje zanikanja v psihoterapevtski skupini za zdravljenje odvisnosti vplivajo naslednji faktorji:

- sprejemanje s strani skupine
- značilnosti terapevtov
- stopnja identifikacije oziroma posnemanja v skupini
- prisotnost skupinskih norm, ki spodbujajo samorazkritje
- sestava skupine (z dovolj motiviranih članov)

Sprejemanje s strani skupine je tudi sicer bistven del večine skupinskih terapij. Človek ki izkusi sprejetost v skupini, bo lahko doživel dvig samospoštovanja. To pa omogoči človeku zmanjšati obrambno vedenje in sprejeti neprijetno realnost, ki zadeva njegovo odvisnost. Page in sod. (32) so primerjali oceno "svojega resničnega jaza" med odvisniki od drog, ki so se zdravili in s tistimi, ki se niso. Prvi so se ocenjevali višje kot ne-člani skupin. Pennock in Poudrier (33) sta raziskovala koncept "jaz" in koncept "alkoholik" med vozniki, ki so vozili vinjeni in so vstopili v terapijo. Koncept "alkoholik" je bil ocenjen po terapiji kot manj slab, manj nepristen in manj nekoristen. V konceptu "jaz" ni bilo sprememb. Te raziskave so pokazale, da so ljudje, ki so se doživljali sprejete v skupini, višje ocenjevali samo-sprejemljivost. Višji skori pri samo-sprejemljivosti so bili povezani z večjim priznanjem piveškega problema. Pacienti morajo najprej bolje sprejemati sebe, da lahko začnejo sprejemati svojo realnost.

Beck (34) je govoril o razširitvi kognitivnih konstruktov (povečana odprtost novim informacijam in odprtost do modifikacije konstruktov, ki jih človek uporabl-

ja v razumevanju svoje okolice) kot o posledici sprejetosti v skupini. Specifične raziskave, ki bi to obdelala na področju odvisnosti, nismo zasledili, vendar ni razloga, da to ne bi veljalo tudi za bolnike z diagnozo odvisnosti. Človek, dobro sprejet v skupini, ki prikaže negativne ocene o sebi, lahko izkusi, da ga skupina vrednoti, doživlja višje kot sam sebe. Sprejetost s strani skupine ustvarja občutke varnosti in je povezana z večjo pripravljenostjo za samorazkritje in je v končnem odgovorna za spremembo self-koncepta (35). Rugel in Barry (36) sta ugotovila povezavo med stopnjo samorazkritja in spremembami v pripravljenosti prepoznavanja problemov, povezanimi s pitjem.

Poudariti moramo izjemno pomembno vlogo terapevtov oz. vodij skupine v razvoju terapevtske skupinske klime. Dies (13) je pokazal, da so skupine, v katerih so bili terapevti z višjo Rogersovo variabla, bolj kohezivne. Literatura, ki je obravnavala skupinsko zdravljenje drugih psihiatričnih motenj, je pokazala mešane rezultate glede Rogersovih variabel in kohezivnostjo v skupini (13). V literaturi, ki se ukvarja s področjem odvisnosti, pa so ti rezultati le pozitivni (13, 36). Videti je, da so te variable (zmožnost ustvarjanja pozitivnega pogleda na klienta, empatija in pristnost) bolj pomembne pri zdravljenju odvisnosti kot pri drugih psihiatričnih motnjah.

Terapevtov kontratransfer vsebuje med drugim terapevtove nekontrolirane reakcije glede bolnika oziroma neprepoznavanje terapevtove lastne vloge v proizvodjanju ali provociranju bolnikovega vednja. Na področju zdravljenja odvisnosti kontratransfer dostikrat imenujemo so-odvisnost. So-odvisnost pa je najpogostejši vzrok za burn-out pri terapevtih. So-odvisen terapevt je prezačitniški, preveč kontrolira in je preveč vpleten. Vaillant meni, da so težnje po so-odvisnosti splošna značilnost osebj, ki redno dela z ljudmi, odvisnimi od alkohola. (5). Terapevti, ki zdravijo bolezn odvisnosti, se namreč gibljejo na ozki brvi, ki ločuje terapevta z visokimi Rogersovimi variablami od so-odvisnega terapevta. Zato mora npr. osebje oddelka za zdravljenje odvisnosti v Cambridge Hospital v Massachusetts-u (ZDA) kot del delovnih obveznosti obiskovati Alanon srečanja (8). Če prevedemo v naše razmere brez korektno supervizije ni mogoče korektno opravljati terapevtskega dela na področju odvisnosti. Prav pri obravnavi bolezn odvisnosti v zgodnjih fazah nam namreč bolniki nudijo obilo materiala za razvoj kontratransfernih odnosov.

Na Yalomovi pogosto citirani lestvici terapevtskih faktorjev je identifikacijski faktor pri udeležencih skupinske terapije dokaj nizko ocenjen. Enako velja za bolnike z boleznijo odvisnosti (13). Kljub temu je ena od raziskav pokazala, da je ta faktor pomembno povezan s spremembo intenzivnosti zaničanja (36) pri člani skupine za zdravljenje odvisnosti od alkohola. Člani skupine, ki odprto govorijo o svojih problemih, povezanimi s pitjem in jih ostali člani skupine hkrati doživljajo, da imajo še druge pozitivne lastnosti, postanejo bolj zanesljivo učinkovit model za posnemanje (13, 36).

Uspešna terapevtska skupina mora razviti norme, ki vzpodbujajo zaželeno vedenje. Yalom govori, da mora terapevtska skupina preseči socialne norme, ki vzpodbujajo vljudnost in in se izogibajo "tukaj in zdaj" komentarjem. Nadomestiti jih mora z normami kot so prevzemanje tveganja, izkazovanje "tukaj in zdaj" čustev in poštenimi, odkritimi feedbacki. Dober terapevt je bistven pri razvijanju teh norm. V skupini za zdravljenje bolezn odvisnosti sta posebno pomembni norme, ki vzpodbujata samorazkritje in izražanje skrbi za druge (13). Seveda v vseh skupinah bolniki lahko postanejo pasivni, odvisni od vodje in delujejo na tak način, da blokirajo razvoj terapevtskih norm. Skupinski terapevt, ki se zaveda skupinske dinamike in je tehnično izkušen, prepozna te tendence po odvisnosti članov skupine; razvija aktivne skupinske norme in spodbuja skrb za druge med člani skupine.

Skupina lahko učinkovito terapevtsko deluje, če je primerno sestavljena. Livesly in MacKenzie (13) menita, da morajo člani skupine prevzeti nase naslednji dve vlogi: "vodja za doseg ciljev" in "socialno-emocionalnega vodje". Brez takih članov je skupina odvisna izključno od terapevta. Le-ta v taki skupini poizkuša na eni strani uvajati razpravljanje o bolečem področju odvisnosti, na drugi strani pa igrati vlogo socialno-emocionalnega vodje, ki skrbi za druge. Skupine, v katerih ni nobenega člana v prej omenjenih vlogah, ostanejo odvisne od terapevta, pasivne in končno neterapevtske za njene člane. Člani skupine se sicer lahko razvijejo v zahtevane vloge, vendar se terapevtska klima razvija počasneje.

SKLEPI

Lahko bi povzeli, da je zaradi že prej naštetih razlogov v veliki večini primerov uspešnejše in lažje zdravljenje sindroma odvisnosti od alkohola v skupini in ne individualno, posebej v zgodnejših fazah procesa zdravljenja. Težko pa bi govorili o eni sami zveličavni metodi skupinskega zdravljenja, pač pa bi bilo najbolj smiselno upoštevati individualne značilnosti bolnikov in jim ponuditi vrsto terapije, ki so jo v določenem trenutku življenja najbolj pripravljene sprejeti. Izbira terapije naj tako ne bi pomenila, da je ena ali druga teoretična orientacija bolj ali manj vredna, pač pa, da imajo različne vrste terapije pač različne domete. Lahko bi rekli, da mora veliko od alkohola odvisnih ljudi preizkusiti različne metode, preden zares stopijo v proces spremembe; brez osebnostnih sprememb pa je pričakovati pogostejše recidiviranje (37).

Sicer pa bi mogoče lahko rekli, da je bolj kot vrsta terapije pomembna terapevtova osebnost; ne glede na teoretično orientacijo naj bi bil terapevt, kot smo že omenili, sposoben vpeljevanja kohezivnosti in zaupanja v skupino, ne soditi bolnikov ampak jih razumeti, biti dober poslušalec in komunikator. Res pa je, da se za različne teoretične orientacije terapevti odločajo tudi na podzavestnem in prizavestnem nivoju in ravno ta slabo pregledni del je tisti, ki dostikrat vodi k nerazumevanju in konfliktom med drugače orientiranimi terapevti. Pri korektnem sodelovanju med terapevti je npr. jasno, da je bolnik, ki je hkrati vključen v različne terapevtske orientacije, zmeden, oziroma da tako bolnik celo lahko kaže odpore do tega, da bi se sam spreminjal (38). Povsem korektno je bolniku ponuditi simptomatsko orientirano psihoterapijo (ali vključevanje v npr. na zahodu razširjene klube AA) če smo terapevti presodili, da je v določenem času to za bolnika najbolj smiselno (zelo nerodno pa je, če terapevti menijo, da je to sploh edini smiseln način zdravljenja): bolnike z odvisnostjo od alkohola, ki so bolj sociopatsko strukturirani, ali pa so na drugi strani prešibko strukturirani, da bi prenesli in predelali hude travme, je smiselno usmerjati v simptomatsko terapijo. Za bolnike iz prve skupine bi to veljalo zaradi večje strukturiranosti, ki jo potrebujejo in majhnih kapacitet za introspekcijo, za bolnike iz druge skupine pa bi lahko rekli naslednje: analitično usmerjena terapija nam lahko pomaga vzljubiti starše, ki smo jih imeli, ne more pa nadomestiti staršev, ki jih nikoli ni bilo (39). Pri preslabo strukturiranih bolnikih bi namreč utegnila preveč globinsko orientirana psihoterapija prevečkrat dekompenzirati v ponovno pitje.

Na drugi strani pa se je potrebno zavedati nevarnosti orientacije skupine v "medicinski model" (le-ta zaradi poudarjanja, da bolnik "ima" bolezen, sicer pomaga zmanjševati sram in stigmo odvisnosti od alkohola) ki je ta, da bolnik razvija pasivno vlogo s prevelikimi pričakovanji, da bodo drugi pomagali z njim deliti ali celo prevzemati odgovornost za njegovo vedenje (38).

Sindrom odvisnosti od alkohola je celota, kjer se prepletajo osebnost, socialni faktorji, psihodinamski vzroki in genetski ter celularni vplivi na tako kompleksen način kot se ne pri nobeni drugi duševni motnji. Bolniki lahko npr. pijejo, ker so anksiozni in depresivni, lahko pa so anksiozni in depresivni, ker se tako težko poslavljajo od alkohola (39). Terapevti imajo pri zdravljenju pomembno, a omejeno vlogo. Iz zgornjih odstavkov se da razbrati, da tudi pri najbolj skrbno izbrani in vodeni terapiji vedno obstajajo vzroki, da bolniki znova začnejo piti in da niso več motivirani, ali da ne zmorejo nadaljnjega zdravljenja. Morda je najpomembnejši zaključek ta, da nam sprejemanje bolnikov takih kot so, z njihovimi nepredvidljivimi odhodi iz procesa zdravljenja, olajša ponovno sprejetje tistih, ki se vrnejo (ali vračajo).

LITERATURA

1. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders (third edition-revised) DSM-III-R. APA: Washington, DC, 1987;165-87.
2. West R. Psychological theories of addiction. In: The international handbook of addiction behavior. London and New York: Tavistock/Routledge 1991:20-24.
3. Galanter M. Network Therapy for Addiction: A Model for Office Practice. Am J Psychiatry 1993;150(1):28-36
4. Nathan PE. Integration of Biological and Psychosocial Research on Alcoholism. Alcohol Clin Exp Res 1990; 14(3):368-374.
5. Vaillant GE. The natural history of alcoholism. Cambridge MA: Harvard University Press, 1983.
6. Nathan PE, Skinstad AH. Outcomes of treatment for alcohol problems: current methods, problems, and results. J Consult Clin Psychol 1987; 55:332-340.
7. Treece C, Khantzian EJ. Psychodynamic factors in the development of drug dependence. Psychiatric Clinics of North America 1986;9:399-412.
8. Kaufman E. Critical Aspects of the Psychodynamics of Substance Abuse and the Evaluation of Their Application to a Psychotherapeutic Approach. International Journal of the Addictions, 1990-1991;25:97-116.
9. Zimberg S. Principles of alcoholism psychotherapy. Cit: Kaufman E. Critical Aspects of the Psychodynamics of Substance Abuse and the Evaluation of Their Application to a Psychotherapeutic Approach. International Journal of the Addictions, 1990-1991;25:97-116.
10. Zihlerl S. Samospoštovanje alkoholikov in njegova vloga v razvoju sindroma odvisnosti od alkohola. Doktorska disertacija: Ljubljana 1987.
11. Wallace J(a). Critical issues in alcoholism therapy. In : Zimberg S, Wallace J, Blume S eds. Practical approaches to alcoholism psychotherapy. 2nd ed. New York:Plenum Press, 1985.
12. Wallace J(b). Working with the preferred defense structure of the recovering alcoholic. In : Zimberg S, Wallace J, Blume S eds. Practical approaches to alcoholism psychotherapy. 2nd ed. New York:Plenum Press, 1985.
13. Rugel R. Addictions Treatment in Groups. A Review of Therapeutic Factors. Small Group Research 1991;22:475-491.
14. Kaufman E, Reoux J. Guidelines for the successful psychotherapy of substance abusers. American Journal of Drug and Alcohol Abuse 1988; 14:199-209.
15. Bean Bayog M. Psychopathology produced by alcoholism. Cit: Kaufman E. Critical Aspects of the Psychodynamics of Substance Abuse and the Evaluation of

Their Application to a Psychotherapeutic Approach. *International Journal of the Addictions*, 1990-1991;25:97-116.

16. Khantzian EJ, Schneider RJ. Treatment implications of psychodynamic understanding of opoid addicts. Cit.Kaufman E. *Critical Aspects of the Psychodynamics of Substance Abuse and the Evaluatio of Their Application to a Psychotherapeutic Approach*. *International Journal of the Addictions*, 1990-1991;25:97-116.

17. Craig RJ. A psychometric study of the prevalence of DSM-III personality disorders among treated opiate addicts. *International Journal of the Addictions* 1988; 23:115-124.

18. Lovett L, Lovett J. Group Therapeutic Factors on an Alcohol In-patient Unit. *British Journal of Psychiatry* 1991; 159:365-370.

19. Braaten LJ. The Different Patterns of Group Climate Critical Incidents in High and Low Cohesion Sessions of Group Psychotherapy. *Int J Group Psychother* 1990;40(4):477-493.

20. Hill WF. Further consideration of therapeutic mechanisms in group therapy . *Small Group Behaviour* 1975; 6: 421-429.

21. Butler T, Fuhriman A. Patient perspective on the curative process: a comparison of day treatment and out-patient psychotherapy groups. *Small Group Behaviour* 1980; 111: 371-388.

22. Edwards G et al. Outcome of alcoholism: the structure of patient attributions as to what causes change. *British Journal of Addiction* 1987;82:533-545.

23. Leszcz M, Yalom ID, Norden M. The value of inpatient group psychotherapy: patients perceptions. *International Journal of Group Psychotherapy* 1985;35:411-433.

24. Kapur R, Miller K, Mitchell G. Therapeutic factors within in-patient and out - patient psychotherapy groups. *British Journal of Psychiatry* 1988;152:229-233.

25. Cook CCH. The Minnesota model in the management of drug and alcohol dependency: miracle method or myth - Part III. Evidence and conclusion. *British Journal of Addiction* 1988;83:735-748.

26. Marcovitz RJ, Smith JE. Patients perceptions of curative factors in short-term group psychotherapy. *International Journal of Group Therapy* 1983;33:21-39.

27. Sandhal C, Ronnberg S. Brief Psychotherapy in Relapse Prevention For Alcohol Dependent Patients. *Int J Group Psychother* 1990;40(4):453-475.

28. Miller WR, Taylor CA, West JC. Focused versus broadspectrum behavior therapy for problem drinkers. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 1980;48:590-601.

29. Imhof JE. Countertransference Issues in Alcoholism and Drug Addiction. *Psychiatric Annals* 1991;21:292-306.

30. Booth BM et al. Patient Factors Predicting Early Alcohol-Related Readmissions for Alcoholics: Role of Alcoholism Severity and Psychiatric Co-Morbidity. *Journal of Studies on Alcohol* 1991;52:37-43.

31. Zweben JE. Recovery-Oriented Psychotherapy: Patient Resistance and Therapist Dilemmas. *Journal of Substance Abuse Treatment* 1989;6:123-132.

32. Page R, Richmond b, DeSerna L. Marathon group counseling with illicit drug abusers. *Small Group Behavior* 1987;18:483-497.

33. Pennock M, Poudrier LM. Overcoming denial: Changing the self concepts of drunken drivers. *Journal of Studies on Alcohol* 1978;39:918-921.

34. Beck J. Testing a personal construct theory model of the experiential learning process. *Small Group Behavior* 1988;19:240-258.

35. Oei T, Jackson P. Some effective therapeutic factors in group cognitive-behavioral therapy with problem drinkers. *Journal of Studies on Alcohol* 1984;45:119-123.
36. Rugel RP, Barry P. Overcoming denial through the group: A test of acceptance theory. *Small Group Research* 1990;21:45-58.
37. Arroyave F. *The Group Analytic Treatment of Drinking Problems. Spheres of Group Analysis*. Naas, Co. Kildare, Ireland: The Leinster Leader Ltd., 1985:109-117.
38. Falkowski W. Group psychotherapy for alcoholics and drug addicts. In: *The international handbook of addiction behavior*. London and New York: Tavistock/Routledge 1991:244-247.
39. Vaillant G. An alternative to psychotherapy. In: *The international handbook of addiction behavior*. London and New York: Tavistock/Routledge 1991:236-239.

LITERATURA

40. Hill WF. Further consideration of therapeutic mechanisms in group therapy. *Journal of Group Psychology* 1957;6:151-152.
41. Burt L. *Group Psychotherapy*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1961:1-10.
42. Yalom I. *Group Psychotherapy*. New York: Basic Books, 1975:1-10.
43. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
44. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
45. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
46. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
47. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
48. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
49. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
50. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
51. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
52. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
53. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
54. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
55. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
56. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
57. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
58. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
59. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
60. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
61. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
62. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
63. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
64. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
65. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
66. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
67. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
68. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
69. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
70. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
71. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
72. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
73. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
74. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
75. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
76. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
77. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
78. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
79. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
80. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
81. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
82. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
83. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
84. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
85. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
86. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
87. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
88. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
89. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
90. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
91. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
92. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
93. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
94. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
95. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
96. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
97. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
98. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
99. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.
100. Penneck M, Poudier LM. Overcoming denial: Changing the self-concept of drug abusers. *Small Group Research* 1987;18:483-497.

NARCISISTIČNE IN BORDERLINE MOTNJE OSEBNOSTI

Nekateri razvojni in diferencialno diagnostični aspekti

Peter Praper*

IZVLEČEK

Antična legenda o Narcisu nam glede na svojo starost daje slutiti, da je narcizem stalna spremljevalka človeka. Na drugi strani pogosto naletimo na mnenja, da sodobne družbe oblikujejo kulturo narcizizma (Lasch, 1978). Smo le bolj občutljivi in izvežbani v prepoznavanju tega fenomena, ali epidemiološke raziskave dejansko kažejo premik od nevrotične v smeri narcisistične in borderline patologije? Morda bi morali jasneje ločevati med (zdravim) narcizizmom kot ljubeznijo do sebe, ki se kaže v dobrem samovrednotenju in samospoštovanju, in narcisističnimi motnjami osebnosti, kjer človek s samoidealizacijo in grandioznimi fantazijami o sebi v bistvu prekriva prizadet občutek lastne vrednosti ter je zato še posebej ranljiv in ogrožen, saj se lahko kohezivnost sestva (self-cohesiveness) v takšni situaciji zelo hitro fragmentira.

Danes ni dvoma o tem, da narcisistične motnje osebnosti predstavljajo self-patologijo in da imajo svoje razvojno ozadje. Da bi le-to bolje spoznali, moramo natančno poznati razmerja med egom in selfom ter razvojne linije, ki ju v procesu diferenciacije postavljajo v specifičen odnos, ki ga je morda najboljše opredelil Freud v času, ko sta se pojma ego in self še povsem prekrivala. Menil je, da je ena od osnovnih funkcij strukture ega, da očuva integriteto selfa. Kateri prekursorji igrajo pomembno vlogo pri tem, ali se bo "težja patologija" sploh razvila ali ne in ali bodo nastajajoči razvojni deficiti oškodovali funkcije ega ali kohezivnost selfa? Kdaj se razvije borderline patologija in kdaj narcisistična? Se ena in druga oblika patologije izključuje ali povezuje? Katere pomembne karakteristike dinamičnega prepletanja libida in agresije so vpletene? Vse to so odprta vprašanja na tem težko dostopnem terenu raziskovanja.

* Oddelek za psihologijo, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 61000 Ljubljana

ABSTRACT

The legend of Narcissi supports the idea that Narcissism is a constant human companion. On the other hand, many epidemiological studies assert the shift from neurotic pathology towards narcissistic and borderline - or in other words, from dynamic towards developmental problems and pathology. Maybe we should be much clearer in differentiating between (healthy) narcissism as the love of the self, resulting in a good self-esteem, and narcissistic personality disorders with fragmented self cohesion and specific vulnerability. Taking into a consideration the second, we may agree with the conclusion that we live in a culture of narcissism (Lasch, 1978). Slovene epidemiological situation may not be the same considering the time of this change, but many clinicians share the feeling that the shift was made in the last fifteen years. The criticism that new knowledge about developmental deficits enables us to see the pathology which was not seen before, is acceptable. But preventive screening of children brought much evidence of decreased neurotic problems and increased psychosomatic and adaptive problems.

There is no doubt that narcissistic personality disorders can be understood mainly as self-pathology. But how can we define the self? Which is the relation between the self and the ego? Which are precursors that play the role about whether the deficits will damage the adaptive functions of the ego or the cohesiveness of the self? Which are the important characteristics of the dynamic interplay of libido and aggression in the first or second case?

These are the questions that are raised in the article.

UVOD

Sodobna psihoanaliza dandanes hkrati trpi škodo in žanje dobre sadove pluralistične atmosfere pri oblikovanju novih metapsiholoških formulacij, teoretičnih modelov in terapevtskih pristopov. To včasih pretresa tudi najbolj temeljne koncepte kot na primer teorijo dveh gonov. Zato smo pričra tudi ostrim odporom do sprememb, kot da ima že vsako drugačno mnenje revizionistične ambicije. Psihoanalizo še vedno v prav tako veliki meri določa vprašanje, ali vanjo verjamemo ali ne, kot vprašanje, kaj vemo in česa ne vemo.

Proces diferenciacije je hkrati njen razvojni proces psihoanalitičnega razmišljanja kot živega organizma. V razvojni spirali od teorije do klinične prakse in nazaj je psihoanaliza namreč od vsega začetka avtoformativna. Tako se je postopoma iz nauka o nevrozi in njene terapije spreminjala v samozavedanje - razumevanje tako normalnega razvojnega procesa kot razvoja v patologijo - tudi v težke oblike patologije.

Med oblike težke patologije poleg psihoze danes prištevamo tudi narcisistične in borderline motnje. Seveda, kadar jih obravnavamo s psihoanalitičnega vidika, govorimo o psihotični, borderline ali narcisistični organizaciji oz. strukturi osebnosti in ne o fenomenologiji.

Korenine sodobnega razumevanja narcisističnih in borderline osebnosti segajo v Freudovo predelavo libido teorije v teorijo dveh gonov, se prepletajo skozi ego psihologijo in teorijo objektivnih odnosov, skozi vprašanja formiranja identitete in self psihologije do interaktivnih aspektov v razumevanju osebnosti.

Mnogi kliniki menijo, da se epidemiološka situacija spreminja. Opaziti je premik od nevrotične v smeri borderline in narcisistične patologije. Ne le da bolje prepoznavamo in diagnosticiramo ter širimo terapevtske možnosti na ta področja, spremin-

ja se tudi kultura v razvitih državah. Mar res vstopamo v obdobje narcisizma (Lasch 1978)?

Freud (1914) je odprl vprašanje narcisizma in sadizma kot specifičnega usmerjanja libida in agresije v self in objekt. Kasneje (1923) je zaslutil, da se libido in agresija vzajemno nevtralizirata, kar je dodobra obdelal Hartmann, smo dobili priložnost razumeti narcisizem in borderline patologijo v pogojih prepletanja nenevtraliziranih libida in agresije. Naslednji bistveni korak predstavlja Hartmannov prispevek s tem, ko je jasno ločil med egom in selfom, kar je za njim še jasneje obdelala Jacobsonova. Spoznavne in adaptacijske zmožnosti ega so preučevali tudi skozi proces oblikovanja identitete - faze separacije ter individualizacije (Mahler, 1975). Nastajajoča self psihologija je bila logični naslednji korak. Ta je v središče pozornosti postavila vprašanje razvoja patologije selfa. Narcisistične motnje osebnosti so prepoznali kot patologijo selfa ali z drugimi besedami, kot patološki razvoj oblikovanja identitete.

Spoznanje, da je self po naravi intersubjektivni - da se oblikuje v pogojih zrcaljenja z drugimi - je privedlo do preučevanja prav tega interaktivnega fenomena v razvoju. Z vsemi temi aspekti razsežnosti težke patologije še niso povsem raziskane. Nimamo še koherentnega koncepta narcisističnih in borderline motenj. Hitro pa opazimo, da se različni koncepti veliko bolj prekrivajo kot si nasprotujejo.

OBLIKOVANJE IDENTITETE IN SELF KONCEPT

Margaret Mahler je brez dvoma med najpogosteje citiranimi avtorji v psihoanalitični literaturi zadnjih dvajsetih let. Prav ona je odkrila vezni člen med procesom individualizacije in separacijo. V tem kontekstu simbioza, ki sledi stadiju avtizma, predstavlja zibelko zdravega procesa individualizacije in separacije, ki pa poteka skozi delikatne podfaze diferenciacije, prakticiranja, približevanja (rapprochement) v smeri individualnosti in konstantnosti objekta (slika 1). Konstantnost objekta, tretji stadij po Hartmannu pomeni, da je otrok preko ponotranjanja razvil kapaciteto, da aktivira lastne adaptacijske funkcije ega, namesto da je odvisen od objekta (slika 2). Simbiozo lahko primerjamo z biološko nosečnostjo - s trenutkom implantacije oplojenega jajčeca in trenutkom poroda. Pravočasno vstopanje v simbiozo (kot akt implantacije) in zapuščanje te faze (kot rojstvo) imata osrednji pomen za zdrav psihični razvoj.

Edith Jacobson (po Blanck in Blanck, 1976), prav tako ena od utemeljiteljev psihoanalitične razvojne psihologije, je opazovala kako razvijajoče se ego funkcije postopno diferencirajo notranje podobe od podob o objektu in jih povezujejo v self. Njene ugotovitve so ponovno oživile Freudovo domnevo (Freud, 1938) o povezanosti med egom in selfom, ko pravi, da je ena najpomembnejših funkcij ega (opazovanja in preverjanja realnosti), da ohrani integriteto selfa. Predstave o sebi so lahko koherentne in realistične ali fragmentirane ter popačene - idealizirane v samopoveličevanje ali spremenjene v samozaničevanje ali pa celo (ob fragmentiranju) oboje hkrati.

Otto Kernberg (1975, 1976), sodobni teoretik objektivnih odnosov, je obdelal vprašanje primitivnih obramb, kot so splitting in projektivna identifikacija pri borderline in narcisističnih osebnostih. Te obrambe so hkrati plod šibkega ega in dejavnik, ki zavira ego razvoj ter vodi v popačenja predstav o sebi. Tako imajo v tem prepletanju primitivne obrambe negativne učinke na procese organiziranja slik v kohezivne predstave.

Slika 1: Osnovne teoretične predpostavke (M. Mahler)

Osnovni razvojni problem je pot od avtizma preko simbioze v proces separacije in individuacije.

-
1. AVTIZEM: Prvi tedni – primitivno halucinatorno neznačenje – iskanje homeostaze z zadovoljevanjem potreb
do 6 tednov
 2. SIMBIOZA: V drugem mesecu se začne megleno zavedati objekta: strah pred izničenjem premaga s halucinatorno samoto – psihično fuzijo s predstavo matere
6 tednov do 6 m.
 3. ZAČETEK SEPARACIJE – INDIVIDUACIJE SKOZI PODFAZE:
 - a) Diferenciacije: Ob optimalni simbiozi se prične širjenje izven orbite simbioze, ob tem pa diferenciacija predstav o sebi od predstav o objektu
6 m. do 10 m.
 - b) Prakticiranje: Večja gibljivost otroka žene od objekta (ko še nima predstave o stalnosti objekta). Pojavlja se travmatizirajoča grožnja izgube objekta. (pomembna je stopnja zaupanja iz simbioze).
10 m. do 16 m.
 - c) Približevanje: Zaradi vse večje zavesti o nevarnosti oddvojenosti (in sposobnosti predvidevanja) se ob separacijski bojazni drži matere
12 do 24 m./3 leta
 4. SEPARACIJA IN INDIVIDUACIJA: psihološko rojstvo
-

Slika 2: Razvoj objektivnih odnosov (H. Hartman)

1. STADIJ BREZ OBJEKTA primarni narcisizem
0 – 2M
2. OBJEKTIVNI ODNOS PO PRINCIPU ZADOVOLJEVANJA POTREB 3M – 3Y
3. KONSTANTNOST OBJEKTA 3Y –

Po mnenju Kernberga grandioznost, ta najbolj značilna samoreprezentacija, izvira iz primitivne zavisti in agresiviziranih objektivnih odnosov.

Heinz Kohut (1971), ki je obravnaval najtežje motene paciente, se je osredotočil skorajda izključno na self. Po njegovem mnenju lahko self doživljamo bodisi kot kohezivnega bodisi kot fragmentiranega. Fragmentacijo gre pripisati upadu, izgubi samospoštovanja ali izgubi idealiziranega drugega. Ta drugi - objekt, s katerim se je mogoče zlivati, je namreč priložnost za idealizirajoče zrcaljenje, ki ohranja grandiozni self - objekt. Narcisistična osebnost zato potrebuje zunanji "idealni" self - objekt, da ohranja kohezivnost. Ta ugotovitev je Kohuta silila, da dobro premisli o

vlogi terapevta narcisistično motenih. Ta se namreč ne sme preaktivno in prehitro deidealizirati.

Winnicott (1976), ki je bližji Fairbairnu kot Freudu, je povezoval razvoj selfa z materinim konsistentnim ali nekonsistentnim holdingom, odzivnostjo in (ne)vsiljivostjo. To pojasnjuje, zakaj je self tako poln potreb in tako ranljiv ali - kot pravi Kernberg - nabit s socialnimi afekti, kot sta sram in krivda.

Kadar je self ogrožen zaradi pomanjkanja holdinga, empatične uglašenosti ali vsiljivosti, razvije "lažni self", da bi zaščitil "resnični self" pred poškodbo. Lažni self kot zunanji plašč, image, s katerim človek ustvarja socialne kontakte, prekriva resnični self, ki ostaja skrit znotraj. Tako se človek doobra zaščiti, vendar pa se tudi prikrajša za intimne kontakte z drugimi.

Daniel Stern (1985), ki predstavlja za Spitzom, Mahlerjevo in Jacobsonovo novo generacijo raziskovalcev otrokovega razvoja, opozarja na intersubjektivno naravo selfa. Tako bi v prihajajočih letih in pri preučevanju narcizizma kazalo preoblikovati self psihologijo v "mi psihologijo" (Emde, 1988) ali ego psihologijo v "we-go-psihologijo" (George Klein, 1967).

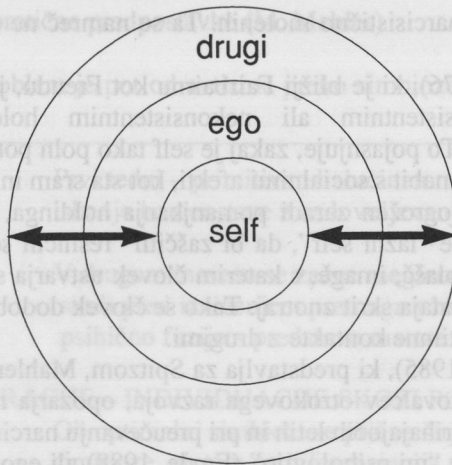
Čprav se omenjeni modeli razumevanja selfa in narcizizma razlikujejo drug od drugega, lahko povzamemo veliko skupnega:

1. Self se razvija v interpersonalnem kontekstu, v pogojih objektivnih odnosov s pomembnimi drugimi.
2. Narcisistična patologija se pojavi, ko self izgubi kohezivnost ali se alienira od samega sebe.
3. Fragmentacija ali razcep (med dobrimi in slabimi reprezentacijami, lažnim in pravim selfom) je karakteristična v procesu razvoja patologije.
4. Zaokroženost v celoto in kohezivnost sta značilna za zdravi self - tudi zdravi narcizem, ki omogoča samospoštovanje brez popačenja realnosti.
5. Self ni izoliran. Ne le da obstaja v odnosu s socialnim okoljem, ampak je tudi znotraj in v odnosu z lastnim psihičnim aparatom.

EGO IN SELF: BORDERLINE IN NARCISISTIČNA PATOLOGIJA

Nekateri ugledni psihoanalitiki (Fairbairn, Kohut) so prešli iz klasične psihoanalize kot id psihologije neposredno v self psihologijo, ne oziraje se na strukturno teorijo. To je povzročilo mnogo zmede, saj so zanemarili vprašanje razmerja med egom in selfom. Po mojem mnenju ego funkcije (naj omenim le opažanje objekta in opažanje sebe) predstavljajo most in ob tem adaptacijsko uravnavanje procesa, ki teče med selfom in objektom (slika 3). Strukturiranje ega omogoča formiranje selfa, bodisi v koherenten, koheziven in realističen self, bodisi v fragmentirane in nerealistične podobe o samem sebi. Oboji - borderline in narcisistične osebnosti - imajo očitne razvojne deficite v adaptacijskih funkcijah ega in sferi selfa, zdi pa se, da osnovni problem borderline strukturiranih leži v nezrelih in modificiranih funkcijah ega in se kaže kot motenost v adaptaciji, medtem ko narcisistični premaknejo jedro patologije v self.

Slika 3:

Karakteristične diference najdemo tudi v značilnostih razvoja. Borderline osebnosti, ki nimajo dobre simbiotične izkušnje, niso uspele zapustiti simbiotičnih relacij. Kot pravi Manfield, “življenje postane subtilen konflikt med notranjim, pravim selfom, ki hoče odrasti ter postati samostojen, odgovoren odrasli, in obrambnim selfom (bolje bi bilo reči “obrambnimi funkcijami ega”), ki odreagira z anksioznostjo, kadarkoli stori kaj takega, kar podpira razvoj, saj je takšno vedenje povezano s strahom pred izgubo dobre matere. Brez ljubezni dobre matere se evforija borderline strukturiranega spremeni v disforijo in njegove podobe o sebi izpredstav o sebi kot dobri osebnosti v sebe kot slabo osebnost. Namesto hvale in povelečevanja pričakuje kritiko in napade s strani slabe matere” (Manfield, 1992, str. 80-81).

Razvojni zastoj ali popačenje, ki vodita v borderline strukturo, najdemo globoko v simbiozi, neizpeljani ali nepopolno izpeljani diferenciaciji in neuspešnem praktičiranju. Takšen človek se ponavljajoče giblje med dediferenciacijo in iskanjem odvisnosti ter kontraodvisno borbo za samostojnost.

Narcisistična osebnost, čeprav je njena struktura osebnosti lahko v osnovi borderline (Kohut, po Manfield, 1992, str.161), predstavijo motnje iz adaptacijskih funkcij ega v doživljanje sebe - v self. Motenost v tej sferi vključuje nekatere socialne afekte (Kernberg, 1975) kot na primer sram in zadrego ter stalno prisotne poteze bojzani pred izkušnjami, ki ogrožajo self z možnostjo izgube samospoštovanja, kohezivnosti, stalnosti, avtonomije ter telesne predstave o sebi. Libidne in agresivne investicije, navadno obarvane z razcepljenima, neneutraliziranim libidom in agresijo, so usmerjene v self, včasih celo v fragmentirane parcialne self objekte. Takšen libido podpihuje grandiozne fantazije o sebi, agresija pa lahko istočasno sproža samozaničevanje.

Kritična točka takšnega razvoja običajno leži v prezgodnjem pretrganju navezanosti, v dobi, ko otrok še ni dosegel konstantnosti objekta in ne more zadržati zdravega občutka o lastni vrednosti. Takšne situacije se običajno pojavljajo v specifičnih objektnih odnosih, največkrat z materami, ki so preobremenjene s svojo kariero, ko objekt sprva dojenčka brezmejno občuduje in obožuje, hkrati pa ga že doživlja nadpovprečno sposobnega ter običajno v podfazi praktičiranja nenadoma zahteva neadekvatno mero samostojnosti, v rapprochement podfazi pa z zavračanjem reagira na otrokovo navidezno bojzljivost ter ni uglašen na otrokove rap-

prochement potrebe. Da bi se zaščitil, otrok pogosto reagira tako, da prekine navezanost na objekt in libido usmeri vase, preden je njegov ego zmožen fuzije, testiranja realnosti, pomirjanja bojzani in drugih funkcij, ki jih poznamo kot konstantnost objekta. Rezultat takšnega obrata je psevdo-samozadostnost (Blanck in Blanck, 1979) kot znak neuspešnega oziroma popačenega procesa zrcaljenja med materjo in otrokom (Kohut, 1971).

OD ODVISNOSTI DO SOODVISNOSTI - VZAJEMNOSTI

Fenomen zrcaljenja je ena od bistvenih poti v procesu formiranja lastne identitete. Kot učenje z imitacijo (po modelu) je pritegnil mnoge raziskovalce s področja razvojne psihologije, psihoanalitiki - raziskovalci pa ga vidijo kot temeljno preverbalno izmenjavo v objektivnem odnosu. Brez "ti" "jaz" ne obstaja, vsaj za majhnega otroka ne, pa tudi sicer zrcaljenje (kot identifikacijski fenomen) ostane živo. Ogledalo lahko seveda vrača realistično ali nerealistično podobo. Tako je lahko to, kakšnega bom videl sebe, odvisno od tebe. To prinaša odgovor na vprašanje, zakaj je proces individualizacije možno izpeljati le v odnosu do pomembnih drugih.

Otrok najprej najde sebe v materinem izrazu, v njenih očeh. Seveda te refleksije niso objektivna resnica. Izražajo materine subjektivne - bodisi libidne bodisi agresivne - odgovore na otrokovo prisotnost. Otrok je postavljen v proces krožnih interakcij, nabitih z emocijami. Ko mater že bolje prepoznava, hkrati bolje prepoznava sebe. Lacan (1949) govori o "zrcalnem selfu" kot o socialnem pregrinjalu, ki ne odgovarja nujno realističnemu selfu in je prej vir alienacije.

Zrcaljenje torej lahko podpira oboje - rast pristnega selfa in prav tako formiranje lažnega selfa. To ni odvisno le od ogledala, ampak tudi od prejemnika slike. Zrcaljenje je torej hkrati intersubjektivno in recipročno. Če sprejemamo Sternovo idejo, da je self intersubjektivni, lahko opazujemo zrcaljenje, kako se spreminja po dinamičnih karakteristikah vzdolž faz psihoseksualnega (po Freudu) oziroma psihosocialnega (po Eriksonu) razvoja in prav tako vzdolž stadijev razvojnih linij objektivnih odnosov kakor tudi strukturiranja ega nasploh.

Za razumevanje razvojnih vidikov nastajanja narcisistične in borderline patologije predlagam model razvojnega procesa od odvisnosti do soodvisnosti - vzajemnosti, ki poteka skozi faze simbiotične odvisnosti, kontraodvisnosti v smeri diadne soodvisnosti ter skupinske vzajemnosti (slika 4). Medtem ko fazi odvisnosti in kontraodvisnosti predstavljata emocionalno izmenjavo, soodvisnost predstavlja korak dalje od egocentrizma in v smeri boljše realitetne kontrole. Tukaj vidimo prepletanje vzajemnosti in realističnega zrcaljenja. Drugače rečeno - narcisistične osebnosti z alieniranim in dominirajočim lažnim selfom kažejo pretežno kontraodvisno vedenje, medtem ko borderline strukturirani običajno ostajajo ujeti v iskanje odvisnosti. Oboji lahko trpijo zaradi znižane kapacitete za vzajemne odnose.

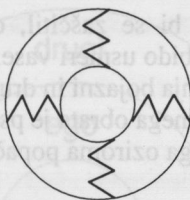
INTEGRATIVNI RAZVOJNI ASPEKTI

V sodobni teoriji obstaja visoka stopnja skladnosti, kar zadeva etiologijo narcisističnih motenj osebnosti. Podobno kot borderline osebnosti je tudi narcisistična patologija povezana z razvojnimi zastoji in popačenji. Vendar pa obstajajo tudi nekatere razlike v mnenjih o tem, kje in katere kritične točke razvoja so odločilne v formiranju ene ali druge patologije.

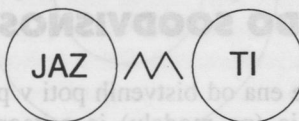
Slika 4:

SIMBIOZA

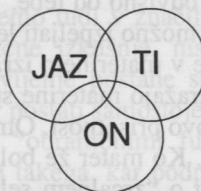
enost. brez jaz in ti

ODVISNOST**DIFERENCIACIJA**

jaz nisem ti

KONTRAODVISNOST**INDIVIDUALIZACIJA**

jaz in ti sva dva – par

**SOODVISNOST
(vzajemnost)****TRIANGULACIJA**jaz - ti - on: mi
skupina

Kohut meni, da je narcisizem komponenta v psihi vsakogar in meni, da poteka razvojni proces od infantilnega do odraslega narcisizma.

Razvojni zastoj v tem procesu se lahko pojavi takrat, kadar frustracije, s katerimi se oseba spopriema, preplavijo self - organizirajoče funkcije. Otrok skozi razvoj potrebuje optimalne frustracije, da bi razvil prepotrebno lastno kapaciteto spoprijemanja s frustracijo. Kadar starši ravnaajo tako, da odpravijo vsako najmanjšo frustracijo, se otrok nauči zanašati se nanje. Nasprotno, kadar je izpostavljen neznošnim in nepremagljivim ter ponavljajočim se frustracijam, to kaj rado prekine razvojni proces narcisizma. Namesto da bi se razvila kohezivnost, se pojavi fragmentacija.

Kernberg, ki se opira na razvojni model Mahlerjeve (slika 1), meni, da patološki narcisizem rezultira iz hudih frustracij otrokovih poskusov približevanja v raprochement podfazi, kar povzroča regresijo nazaj v podfazo prakticiranja.

Masterson nasprotno meni, da narcisistične motnje nastajajo verjetneje med podfazo prakticiranja, kot pa, da bi šlo za regresijo na ta nivo iz rapprochement podfaze (Manfield, 1992).

Želel bi dodati lastna opažanja iz kliničnih situacij, po katerih sodeč je resnično narcisistična patologija nastajala v pogojih na poseben način oviranega prakticiranja. Patogeno je, če otrokove aktivnosti v pretirani meri načrtujejo in zahtevajo starši. V takšni atmosferi ni prostora za samoaktivnost, oziroma prakticiranje, ki izhaja iz otrokovih lastnih interesov in povratno razširja pahljačo njegovih avtonomnih interesov. Otrok, katerega aktivnost je pobujena in vodena s strani objekta, ne le, da ni aktiven na ustrezen način, ampak je močno oviran v procesu individualizacije. Prav zaradi tega ojačuje kontraodvisno vedenje, ki ga spremlja libidna dekteksa objekta ter kateksa selfa.

Naredimo še kratek integrativni pregled razvojnih karakteristik, ki določajo proces formiranja identitete (slika 5). Korenine grandioznih self objekt reprezentacij

ležijo v simbiotičnih odnosih, v grandioznih fantazijah matere in otroka, ki se zliva-ta v specifični diadi, polni občudovanja. Govorimo o arhaičnih grandioznih self objekt reprezentacijah. Diferenciacija, ki se pričinja pred kapaciteto fuzije dobrih in slabih predstav, poleg tega, da povečuje distanco med otrokom in objektom, premešča pozornost k selfu v pogojih splitinga in na nivoju parcialnih objektnih odnosov. Te izkušnje lahko prinesejo začetno alienacijo selfa - libidno investicijo (v času, ko še nevtralizacija ni stekla) le v del telesa ali celo v glas (v parcialni objekt). Prakticiranje, ki se pojavi ob dozorevanju motoričnih funkcij, zvišuje stopnjo samozavedanja. Otrok, ki se doživlja ločenega od objekta, utegne razviti grandiozni self, da bi premagal separacijske bojzani.

V rapprochement podfazi, ko se lahko zgodi, da objekt ni uglašen na otrokov ritem oddaljevanja in približevanja, lahko splitting kot obrambna reakcija povzroči fragmentacijo selfa na grandiozni in onnipotentni zunanji image in na šibak, plah in ranljiv notrani resnični self. V teh pogojih je nemogoče doseči konstantnost objekta, ki vključuje bolj realistične self in objekt reprezentacije. Oseba z narcisističnimi motnjami osebnosti bo glede na svoj zunanji, socialni self - image samozadostna, glede na ranljiv in šibak pravi self pa znotraj prazna, negotova in nezaupljiva, odvisna od narcisistične oskrbe od zunaj. Obdržala bo objektne odnose na osnovi zadovoljevanja potreb. Ko se bo pričel oblikovati ego ideal (v bistvu idealna podoba o sebi), bo ta pričel predstavljati nerealističen kriterij, prej obsedenost kot pa orientacijo za razvoj samoaktualizacije. V falicni fazi razvoja se bo takšen otrok lahko učil še uporabljati igranje vlog, manipulirati z lažnim selfom, namesto da bi dosegel kohezivnost selfa in koherentno identiteto.

Slika 5: Proces internalizacije, formiranja, identitete, separacije in individualizacije

ROJSTVO	avtistična faza, primarni narcisizem
0–2 M	cenestetično relacijsko zaznavanje, oralni self, internalizacija za uravnavanje homeostaze
2–6 M	vzpostavitev odnosa; prvi nasmeh, povezava afekta z intencionalnostjo, vztop v simbiozo, govornica oči, zrcaljenje - imitacija, primarna, primitivna emocionalna identifikacija, arhaične grandiozne self – objekt reprezentacije
6–10 M	Diferenciacija prehod v sekundarno – selektivno identifikacijo, začetek fuzije dobrih in slabih predstav o sebi (diferencirano), alienirajoče zrcaljenje (testni self)
10–16 M	Practiciranje napredujoča fuzija kupaj z boljšo diferenciacijo, selektivna identifikacija identifikacija s čistočpo, boleče samozavedanje - utrjevanje grandioznega selfa
16–24 M	Rapprochement oblikovanje koncepta selfa in koncepta objekta, doživljanje selfa kot self-objekta, razcep med socialnim selfom in selfom, (zgodnja triangulacija v relaciji do objekta: specifično zrcaljenje in alienacija socialnega selfa), razočaranje z "omnipotentnimi" objekti
24–36 M	V smeri konstantnosti objekta napredovanje ego-funkcij (realitetne kontrole) – bolj realistična podoba o sebi in podoba o objektu, oblikovanje ego (self) ideala, predhodniki superega; sram dvom
36–60 M	Self kohezivnost - koherentna identiteta; oblikovanje spolne identitete in grupnega selfa v odnosu strukture ega, diferenciacija med egom, idom in supergom; utrjevanje meja ega tudi zaradi čuvanjakohezivnosti selfa

ALI VSTOPAMO V OBDOBJE NARCISIZMA?

Vrnimo se na misel, ki jo zagovarja Lasch (1978), da so namreč sodobne kulture v dobi narcisizma. Ni dvoma, da je narcisizem človekov večni spremljevalec. Boljše poznavanje in boljše diagnostične možnosti nam omogočajo prepoznati to patologijo tudi tam, kjer je pred leti nismo. Ne kaže pa spregledati spreminjajočih se pogojev razvoja ter naraščajoče incidence težke patologije.

Podatki, ki jih dobivamo s pomočjo preventivnega psihološkega presejalnega postopka za predšolske otroke v Sloveniji, kažejo, da je vse več otrok, ki so občudovani predstavljeni center družine, prav v subfazah prakticiranja in približevanja vključenih v jaslice. Zadnjih deset let opažamo močan dvig psihosomatskih motenj pri otrocih, signal šibke strukture psihičnega aparata.

Celo v na zunaj najbolj ugodnih razvojnih razmerah opažamo kulturo, ki promovira narcisizem.

Naj jo prikažem s kratkim opisom geneze pacientke, ki trpi zaradi prizadetega občutka lastne vrednosti, čeprav se ima hkrati za idealno osebnost.

Odraščala je v premožni in ugledni družini. Starši so skrbno načrtovali njeno predšolsko vzgojo - učenje jezikov, balet, igranje klavirja in tako naprej. Osnovno sporočilo družine je bilo: "Bodi aktivna in samostojna!" Ostala je povsem brez svojih lastnih interesov. Njena aktivnost je bila v resnici ubogljivost, ne pa prakticiranje.

Danes je pacientka visoko izobražena z opazno poklicno kariero. Brez kritične distance se doživlja kot idealno, hkrati pa se ima na sumu, da je konformističen snob, ki vzdržuje medosebne odnose le glede na svoje lastne potrebe. Trpi zaradi občutkov notranje praznine, dolgčasa in paničnega strahu pred staranjem in osamljenostjo. Brez preverjanja mnenja drugih ne more izpeljati nobene odločitve, čeprav se ne more upreti potrebi, da se kontraodvisno bori s temi mnenji in običajno ravna ravno nasprotno.

VIRI

1. Blanck G. in R. (1974) *Ego Psychology - Theory and Practice*. Columbia Univ. Press, New York.
2. Blanck G. in R. (1979) *Ego psychology II. Psychoanalytic Developmental Psychology*, Columbia Univ. Press, New York.
3. Emde R. (1985) *Psychology of the Self and the Treatment of Narcissism*. Jason Aronson, Northvale.
4. Freud S. (1917) *The libido theory and narcissism*. *The Stand. Ed.* 16:412-30, Hogarth Press, 1963 London.
5. Freud S. (1923) *The Ego and the Id*. *Stand. Ed.* 19: 3-66, Hogarth Press, 1961 London.
6. Kernberg O. (1975) *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*. Jason Aronson, New York.
7. Klein G. S. (1967) *Peremptory Ideation: Structure and Force in Motivated Ideas*. *Psychological Issues* 5, No 2-3, Monogr. 18-19. Internat. Univ. Press, New York.
8. Kohut H. (1971) *The Analysis of the Self*. Internat. Univ. Press, New York.
9. Kohut H. (1977) *The Restoration of the Self*. Internat. Univ. Press, New York.
10. Lacan J. (1949) *The Mirror Stage as Formative of the Function of the I as revealed in Psychoanalytic Experience*. W.W. Norton, 1970 (1-7), New York.

11. Lasch C (1978) *The Culture of Narcissism*. W.W. Norton, New York.
12. Mahler M., Pine F., Bergman A. (1975) *The Psychological Birth of Human Infant*. Hutchinson of London.
13. Manfield P. (1992) *Split Self/Split Object. Understanding and Treating Borderline, Narcissistic and Shizoid Disorders*. Jason Aronson Inc. New York.
14. Stern D. (1985) *The Interpersonal World of the Infant*. Basic Books, New York.
15. Winnicott D.W (1976) *The Maturation Process and Facilitating Environment*. Hogarth Press, London.
16. Zinkin L. (1983) Malignant Mirroring. *Group Analysis*, 16 (2) 113.

Zlatica Rakovec-Felser*

Ključne besede: psihosocialna obremenjenost bolnika, situacijski vidik obremenjenosti, subjektivni vidik obremenjenosti, proces spoprijemanja z obremenjenostjo

POVZETEK

Že v antičnem obdobju je človek, tudi v fazi bolezni, veljal za neločljivo, biopsihosocialno celovito bitje. Šele kasneje uveljavljen linearno kavzalni model zdravlja in bolezni je takšno poimenovanje porinil za daljši čas povsem v ozadje.

V zadnjih desetletjih se je v zvezi s pojmovanjem zdravlja in bolezni ponovno vse bolj uveljavljal multifaktorski koncept, ki posamezne dejavnike vidi v njihovi stalni, interakcijski zvezi. Tako se tudi telesno bolnemu ni več priznalo le njegove telesne, pač pa prav tako psihosocialno ogroženost. Na bolezensko situacijo, zlasti še na situacijo kroničnega bolnika, se je pričelo gledati kompleksno tudi z vidika njegove emocionalne prizadetosti. Pričlenjali so jo dojemati kot stresogeno situacijo, torej kot situacijo, ki dodatno načenja bolnikov obrambni potencial, hkrati pa mu zmanjšuje možnost aktivne sodelležbe pri zdravljenju. V zvezi s problematiko obremenjenosti so pozornost pritegnili tudi procesi soočanja in obvladovanja te obremenjenosti.

Predstavljen prispevek se loteva prav tovrstne tematike. Razen situacijskega in subjektivnega vidika psihosocialne obremenjenosti bolnika posega tudi v problematiko sloga oz. načina spoprijemanja z boleznijo. Pri tem se boji kot na aspekt socialne adaptiranosti usmerja na vidik individualne učinkovitosti teh procesov.

11. Lasci C. (1972) *THE PSYCHOLOGICAL BIRTH OF HUMAN*. New York: Basic Books.

12. Mahler M., Pine F., Bergman A. (1975) *The Psychological Birth of Human Self: Infancy and Its Roots*. London: Hogarth Press.

13. Winnicott D.W. (1952) *The Maturational Processes and Facilitating Environment: A Study of the Early Stages of Infant Development*. London: Hogarth Press.

14. Winnicott D.W. (1957) *Through Self and Others to Experience of the World*. London: Hogarth Press.

15. Winnicott D.W. (1960) *What is the Use of the Notion of a Holding Environment?* London: Hogarth Press.

16. Winnicott D.W. (1965) *What is the Use of the Notion of a Holding Environment?* London: Hogarth Press.

17. Winnicott D.W. (1970) *What is the Use of the Notion of a Holding Environment?* London: Hogarth Press.

18. Winnicott D.W. (1975) *What is the Use of the Notion of a Holding Environment?* London: Hogarth Press.

19. Winnicott D.W. (1980) *What is the Use of the Notion of a Holding Environment?* London: Hogarth Press.

20. Winnicott D.W. (1985) *What is the Use of the Notion of a Holding Environment?* London: Hogarth Press.

Celo v na zunaj najbolj ugodnih razvojnih razmerah opazamo kulturo, ki promovira narcisizem.

Naj jo prikažemo s kratkim opisom geneze pacientke, ki trpi zaradi prizadetega občutka lastne vrednosti, čeprav se ima hkrati za idealno osebnost.

Odraščala je v premožni in ugledni družini. Starši so skrbno načrtovali njeno predšolsko vzgojo - učenje jezikov, balet, igranje klavirja in tako naprej. Osnovno sporočilo družine je bilo: "Bodi aktivna in samostojna!" Ostala je povsem brez svojih lastnih interesov. Njena aktivnost je bila v resnici ubogljivost, ne pa prakticiranje.

Danes je pacientka visoko izobražena z opazno poklicno kariero. Brez kritične distance se doživlja kot idealno, hkrati pa se ima na sumu, da je konformističen snob, ki vzdržuje medosebne odnose le glede na svoje lastne potrebe. Trpi zaradi občutkov notranje praznine, dolgčasa in paničnega strahu pred staranjem in osamljenostjo. Brez preverjanja mnenja drugih ne more izpeljati nobene odločitve, čeprav se ne more upreti potrebi, da se kontraodvisno bori s teini mnenji in običajno ravna ravno nasprotno.

VIRI

1. Blanck G. in R. (1974) *Ego Psychology - Theory and Practice*. Columbia Univ. Press, New York.
2. Blanck G. in R. (1979) *Ego psychology II. Psychoanalytic Developmental Psychology*, Columbia Univ. Press, New York.
3. Erde R. (1985) *Psychology of the Self and the Treatment of Narcissism*. Jason Aronson, Northvale.
4. Freud S. (1917) *The libido theory and narcissism*. The Stand. Ed. 16:412-30, Hogarth Press, 1963 London.
5. Freud S. (1923) *The Ego and the Id*. Stand. Ed. 19: 3-66, Hogarth Press, 1961 London.
6. Kernberg O. (1975) *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*. Jason Aronson, New York.
7. Klein G. S. (1967) *Peremptory Ideation: Structure and Force in Motivated Ideas*. Psychological Issues 5, No 2-3, Monogr. 18-19. Internat. Univ. Press, New York.
8. Kohut H. (1971) *The Analysis of the Self*. Internat. Univ. Press, New York.
9. Kohut H. (1977) *The Restoration of the Self*. Internat. Univ. Press, New York.
10. Lacan J. (1949) *The Mirror Stage as Formative of the Function of the I as revealed in Psychoanalytic Experience*. W.W. Norton, 1970 (1-7). New York.

PSIHOSOCIALNA OBREMENJENOST KRONIČNEGA TELESNEGA BOLNIKA - PROCESI SPOPRIJEMANJA

Zlatka Rakovec-Felser*

Ključne besede: psihosocialna obremenjenost bolnika, situacijski vidik obremenjenosti, subjektivni vidik obremenjenosti, proces spoprijemanja z obremenjenostjo

POVZETEK

Že v antičnem obdobju je človek, tudi v fazi bolezni, veljal za neločljivo, biopsihosocialno celovito bitje. Šele kasneje uveljevljen linearno kavzalni model zdravja in bolezni je takšno poimenovanje porinil za daljši čas povsem v ozadje.

V zadnjih desetletjih se je v zvezi s pojmovanjem zdravja in bolezni ponovno vse bolj uveljavljal multifaktorski koncept, ki posamezne dejavnike vidi v njihovi stalni, interakcijski zvezi. Tako se tudi telesno bolnemu ni več priznalo le njegove telesne, pač pa prav tako psihosocialno ogroženost. Na bolezensko situacijo, zlasti še na situacijo kroničnega bolnika, se je pričelo gledati kompleksno tudi z vidika njegove emocionalne prizadetosti. Pričenjali so jo dojemati kot stresogeno situacijo, torej kot situacijo, ki dodatno načenja bolnikov obrambni potencial, hkrati pa mu zmanjšuje možnost aktivne soudeležbe pri zdravljenju. V zvezi s problematiko obremenjenosti so pozornost pritegnili tudi procesi soočanja in obvladovanja te obremenjenosti.

Predstavljen prispevek se loteva prav tovrstne tematike. Razen situacijskega in subjektivnega vidika psihosocialne obremenjenosti bolnika posega tudi v problematiko sloga oz. načina spoprijemanja z boleznijo. Pri tem se bolj kot na aspekt socialne adaptiranosti usmerja na vidik individualne učinkovitosti the procesov.

* Splošna bolnišnica Maribor

ABSTRACT

Already antique mentality considered man an inseparable, biopsychosocially whole being, even in the phase of disease. The linear causal model of health and disease, which came into force later, pushed such manner of thinking completely into the background for a longer period of time.

As regards the comprehension of health and disease, during the last decades the multifactor concept, considering the individual factors in their constant interactional connection, has asserted itself increasingly. Thus not only a physical but also a psychosocial threat to the physically ill person was now acknowledged. The disease condition, and above all the condition of the chronic patient, was now considered complexly also from the viewpoint of his emotional involvement. It began to be comprehended as a stressogenic condition, one that additionally weakens the patient's defence potential, at the same time decreasing his possibilities of active participation in the process of treatment. As regards the problems of stress, attention was also drawn to the processes of confrontation, tackling and coping with stress.

The present paper deals with this theme. Apart from the situation dependent and subjective aspect of psychological stress on the patient, it also treats the problem regarding the style or manner in which the patient tackles his disease. Rather than toward the aspect of social adjustment, the paper is oriented toward the aspect of individual effectiveness of the processes.

UVOD

Številni dejavniki, s katerimi se posameznik sooča, spopada oziroma se nanje poskuša prilagoditi, vsi ti številni in po izvoru različni vplivi tako ali drugače mobilizirajo posameznikove obrambne moči ter imajo nanj v končni fazi lahko pozitiven, spodbuden ali pa negativen, obremenjujoč učinek. Kakorkoli že, posameznik se nanje odziva vselej celostno, kot biopsihosocialno bitje. Prisotna bolečina tako ne izzove le značilnih telesnih oz. fizioloških reakcij, pač pa sproži tudi stanje anksioznosti in posameznika zavre v njegovi socialni aktivnosti. Ne le da je posameznik v stanju zvišanega mišičnega tonusa, pospešene srčne akcije, spremenjenega ritma in globine dihanja, pač pa je zaradi prisotne vznemirjenosti še kako senzibiliziran na reakcije okolja.

O stresogenih dejavnikih kot o povzročiteljih bolezni je bilo že veliko napisanega, manj pozornosti pa je bilo doslej namenjeno bolezenski situaciji kot o povzročitelju stresa. In vendar je res, da bolezen posameznika obremeni, večkrat takorekoč čez noč, z negotovostjo, bojaznimi, z občutji nemoči in odvisnosti. Prekinja ga v številnih načrtih in pričakovanjih. Večkrat ga povrh vsega tega še trga iz vajenega okolja, ga oddaljuje od bližnjih oseb, ga onemogoča v akciji, mu spreminja videz, ga poziva v socialno osamo ter ga na takšen ali drugačen način oropa človeškega dostojanstva.

Več kot očitno je torej, da telesni bolnik ni le telesno ogrožen. Ker je celostno bitje in se tako tudi odziva na bolezensko situacijo, je zaradi bolezni tudi psihosocialno ogrožen. Seveda se v zvezi s to problematiko odpira vrsta vprašanj, prednjačita pa naslednji:

- katere in kolikšne so obremenitve, ki jih sproža določena, zlasti še kronično potekajoča bolezenska situacija?
- kakšen je posameznikov delež z ozirom na njegovo individualno specifično odzivanje na bolezen?

Razen teh se zastavljata še naslednji dve vprašanji:

– ali stopnja in vrsta bolnikove psihosocialne obremenjenosti dodatno ne načinja njegovih že tako ogroženih obrambnih potencialov?

– ali stopnja in vrsta bolnikove psihosocialne obremenjenosti ne vpliva na bolnikovo pripravljenost sodelovanja in zmožnost sodelovanja med zdravljenjem?

Ter na koncu še:

– kako se s prisotnimi psihosocialnimi obremenitvami bolniki spoprijemajo?

– ali obstajajo bolj in manj učinkoviti stili spoprijemanja in kaj je tisto, kar odloča o njihovi večji ali manjši učinkovitosti?

PSIHOSOCIALNA OBREMENJENOST BOLNIKA

Situacijski vidik

Vsaka, posebno še kronično potekajoča bolezen, prinaša določene spremembe. Te posameznik občuti zaradi specifičnega poteka bolezni, lahko izvirajo od predpisanih mu diagnostičnih posegov ali pa od terapevtskih ukrepov in priporočenega režima življenja.

Stone in Neal (cit. Beutel, Muthny, 1988) sta oblikovala koncept izhodišč, pri katerih je mogoče oceniti obseg in vrsto obremenitev, ki jih sproža določena bolezen oz. določena bolezenska situacija. Menita, da je potrebno preveriti predvsem naslednje vidike:

pojavnost in posebej še pomen bolezenske situacije,

vrsto, fazo ter jakost in trajanje bolezni,

obseg sprememb, individualno in socialno ne-zaželjenost teh sprememb,

terapevtski tretman, zlasti z vidika trajanja, neprijetnosti, učinkovitosti,

predvidljivost bolezenskega razpleta,

bolnikove možnosti ter kognitivno in instrumentalno kontrolo lastne bolezenske situacije.

Za bolnika torej ni vseeno, ali ima možnost, da se s pojavom bolezni, ki bistveno zarezje v kvaliteto njegovega življenja, postopno sooči, ali pa je v takšno situacijo porinjen čez noč, sredi določenih družinskih, poklicnih, družbenih načrtov in aktivnosti. Tudi ni vseeno, ali ga bolezen eksistenčno ogroža, ali pa mu grozi npr. sprememba telesne sheme. Morda se mora soočiti z omejeno možnostjo gibanja in ga je strah nemoči in odvisnosti. Lahko ga čaka mučen in dolgotrajen proces zdravljenja, ki mobilizira veliko upanja, ki pa zaradi nepredvidljivega razpleta tudi toliko hitreje vodi do stanj razočaranosti in popolne odpovedi. In končno, zaradi pomanjkljivih, dvoumnih oz. nejasnih informacij, je lahko zmeden, išče pojasnila na nepravem mestu in ker ne ve, na kaj vse se mora pripraviti, ga vsi nenadni zasuki oz. poslabšanja zdravstvenega stanja toliko bolj iztirjajo. Ker ni ustrezno informiran, se ne more orientirati in ne aktivno poseči v proces lastnega zdravljenja. Ob izpeljanih medicinskih ukrepih in negi ne more oblikovati še svoj lastni, zaščitni slog življenja.

Subjektivni vidik

Kaj določena bolezen oz. bolezenska situacija za posameznika pomeni, s čim vse ga obremeni, ni odvisno le od situacijskih dejavnikov, pač pa v veliki meri tudi od njegovih individualnih značilnosti. Lahko bi rekli, da je prizadeto osebo potrebno poznati v njenem prečnem in podolžnem, torej aktualnem in razvojnem elementu. Kakšna in kolikšna je njena bolezenska stresna situacija, je končno odvisno ne le od

njenih aktualnih življenjskih razmer, pač pa tudi od življenjskih izkušenj, ki si jih je v preteklosti nabrala, od konstitucijskih in strukturalnih posebnosti njene osebnosti.

Vsako se na določeno bolezensko stanje torej odziva po svoje. Tako se bo npr. posameznik, ki se je že v svoji primarni družini srečal s kardiovaskularno boleznijo, nanjo drugače odzval kot nekdo drug, ki so mu takšne izkušnje neznane.

Tisti, ki je trenutno obremenjen z zakonskimi oz. družinskimi razprtijami, bo s pojavom določene kronično potekajoče bolezni najverjetneje močneje obremenjen kot tisti, ki v stanju porušenega psihofizičnega ravnovesja uživa podporo svojega partnerja oz. družinskega člana. Nekaj podobnega lahko pričakujemo pri osebah, ki živijo v sporih s svojimi sodelavci, s predpostavljenimi, pri tistih, ki jim grozi odpoved na delovnem mestu ipd.

Nepredvidljiva bolezenska situacija bo anankastično osebnostno strukturirano osebo naravnost preplavila s anksioznostjo, še posebno če se bo soočila še z občutji lastne nemoči in odvisnosti.

Drugačno vrsto obremenjenosti lahko pričakujemo npr. pri pretežno konvezivni osebnostni strukturi. Te ne bodo toliko iritirale situacije nedorečenosti in neveljave, pač pa bolj znaki nepozornosti, nenaklonjenosti ter konfrontacija s trdo omejujočo realiteto.

Sicer pa mnogi avtorji, ki jim je blizu problematika psihosocialne obremenjenosti bolnikov, opozarjajo na določene rizične skupine oseb. Menijo, da so te osebe v vlogi bolnika še posebno obremenjene tudi zaradi tega, ker so v bistvu slabše opremljene za spopad ter zato pod težo pritiskov tudi hitreje dekompenzirajo. Med ogrožene osebe prištevajo ostarele in še bolj osamljene osebe, posameznike, ki so utrpeli hujše intimne izgube, tiste, ki se jim je nenadoma spremenil socialni položaj, potem sodi sem večina mentalno slabše opremljenih oseb in tudi večji del tistih, ki se tako ali drugače niso uspeli samorealizirati ter so zato v bistvu konstantno nezadovoljni, v večnem sporu s samim seboj pa tudi s svetom, ki jih obkroža.

PROCES SOOČANJA, SPOPRIJAMANJA IN OBVLADOVANJA PSIHOSOCIALNE OBREMENJENOSTI (COPING)

Proces soočanja, spoprijamanja in obvladovanja psihosocialne obremenjenosti, ki jo ustvari pojav bolezni, angleška literatura kratko označuje kot coping, nemški avtorji pa ga različno poimenujejo, in sicer najpogosteje kot Krankheitsbewältigung, Bewältigungsverhalten, Auseinandersetzungsprozess ali pa na kratko kar Coping.

Lazarus in Folkman (1984) ga opredeljujeta kot stalno spreminjajoč se kognitivni in vedenjski poskus obvladovanja specifičnih, eksternih in internih zahtev, ki jih določena oseba doživlja ogrožujoče. Beutel (1988) meni, da gre za kompleksni proces poskusov obvladovanja vzajemno delujočih, objektivnih in subjektivnih pritiskov, pri čemer se ti poskusi pojavljajo simultano ali sukcesivno na emocionalnem, kognitivnem in vedenjskem nivoju, naravnani pa so na spremembo okoliščin ali pa na prevrednotenje notranjih psiholoških mehanizmov.

V zvezi z opisanim procesom se pogosto govori o coping stilu (nivo spoprijemanja) ter o coping strategiji, ki je lahko naravnana na ekternaliteto, internaliteto ali pa v njej prevladuje fatalizem.

Kobasa in sodelavci (1985) so mnenja, da je proces relativno stabilen pojem ter da je nanj treba gledati kot na del posameznikove osebnostne strukture. Zanje je

zmožnost spoprijemanja določena s posameznikovo predstavo o samem sebi, je torej del posameznikovega samozavedanja oz. samozaupanja.

Stein in sodelavci so celoten proces razdelili v tri faze, ter leta 1983 razvili poseben integrativni model spoprijemanja z boleznijo. Mnenja so, da zajema zaznavne in kognitivne procese ter procese spoprijemanja v ožjem smislu:

- zaznavni procesi:
 - bolnik se nejasno zave spremenjenega telesnega počutja,
 - bolnik spremenjeno stanje jasneje zazna, občutja lokalizira, časovno in tudi drugače opredeli;
- kognitivni procesi:
 - bolnik izražene spremembe ocenjuje z različnih vidikov,
 - bolnik glede na zaznane in ovrednotene sprejema določene sklepe, oblikuje določena stališča, ter sprejema določene odločitve;
- spoprijemanje v ožjem smislu:
 - bolnik se čustveno odziva in reagira,
 - bolnik razmišlja, primerja in tehta različne informacije, se odloča,
 - bolnik se v akciji poskuša spopadati, obvladovati, prilagoditi.

Iz sheme je razvidno, da med procesi delujejo še obrambne naravnosti. Različne telesne senzacije izzovejo posameznikovo bolj ali manj jasno percepcijo spremenjenega telesnega počutja po sistemu, čim vsiljivejša in pogostejša so telesna sporočila, ostrejša je zaznava. Toda, koliko se bo posameznik na zaznavo odzval, koliko bo kasneje o njej razmišljal in jo ocenjeval, ni odvisno le od jakosti, trajanja in pogostosti senzacij, pač pa tudi od pomena, ki ga imajo te zanj. Prav subjektivni pomen senzacij lahko sproži določene obrambe. Posameznik lahko zaznavo izrine iz zavesti, občutja enostavno negira, jih minimalizira ipd.; vse to še posebno tedaj, ko mu to dopuščajo tudi okoliščine.

Tudi če zaznavo dopusti, tako da mu je povsem v zavesti, se kasneje, ko jo ocenjuje z vidika svojih preteklih izkušenj, vmes vrinejo obrambni mehanizmi. Potreba po disimulaciji, agravaciji, racionalizaciji ipd, torej oblikuje tudi njegove odločitve.

Podobno je tudi v naslednji fazi procesa. Spoprijemanje v ožjem smislu določajo med drugim tudi posameznikova potreba po samoobrambi. Tako lahko čustveno prizadetost posameznik ustrezno odventilira, lahko pa strah in zaskrbljenost enostavno potlači. Pred soočenji z dejstvi lahko pobegne oz. jih negira ter zato o svoji bolezni enostavno ne govori, ne išče informacij o njenem poteku ter zdravljenju in niti ne o potrebnem režimu življenja.

Jannis in Mann (1983) menita, da prihaja do napačnih ocen in s tem seveda tudi do napačnih odločitev že zaradi konflikta in sicer med posameznikovo težnjo po ohranjanju obstoječega stanja, ki kakršnokoli že je, vzbuja občutja varnosti, ter med signali, da je sprememba nujna. Sicer pa navajata neslednje štiri možne napake pri odločanju:

odločitve ni, ker so telesna opozorilna znamenja zanikana, še preden so sploh vstopila v zavest in to po sistemu “Kar ne vem, me ne vznemirja.”;

ustrezne odločitve ni, napačni odločitvi pa botruje subjektivno obarvana zaznava oz. takšna ocenitev situacije in to po sistemu “To je lahko samo revma, nič hujšega.”;

odločitev je napačna, ker je trenutno v ospredju pasivna in ne dinamična naravnost in sicer po sistemu “Zdaj bolj od vsega drugega potrebujem počitek.”;

odločitev je naključna, zaradi masovne preplavljenosti z anksioznostjo sprejeta na slepo in sicer po sistemu “Zdravniki mi tako ne morejo več pomagati, bolje je, da se obrnem na bioenergetika.”

Soočenje z boleznijo vsekakor teče postopno in to preko spoznanja, da je nekaj narobe, do odločitve, da se to, kar naj bi bilo narobe, razižiše, pa nato vse do faze, ko zdravnik posameznikove domneve npr. potrdi ter ga seznanji z dejstvi in njenimi posledicami. V času soočenja s boleznijo je prizadeta oseba v stanju porušenega ravnovesja. Negotovost jo sili, da se z novo nastalo situacijo spopade. Ko na stisko čustveno odreagira, ko mrzlično išče pojasnila in informacije oz. si poskuša svojo situacijo čimbolj pojasniti in ko temu ustrezno oblikuje določena stališča ter se odloča za določene ukrepe, se v bistvu že spoprijema s stresno situacijo.

Cilj takšnih ali drugačnih reakcij je vedno razbremenitev. Seveda pa se pri tem zastavlja vprašanje njihovega učinka: koliko doprinesejo k vzpostavitvi relativno stabilnega ravnovesja in koliko gre morda le za trenutno razbremenitev pred napetostmi. Valach (1988) opozarja, da je posameznikova naprežanja po ponovni vzpostavitvi notranjega ravnovesja potrebno gledati tako z vidika subjektivne oz. individualne učinkovitosti kot tudi z vidika zunanje, socialno uspešne in zaželjene prilagoditve. Toda, če tehtamo med tema dvema vidikoma, ima pred socialno adaptiranostjo vsekakor prednost individualna efikasnost. Kajti za socialno okolje, kot je zdravstveno osebje v bolnišnici, na primer, je pacientova potrpežljivost nejeverjetneje res zaželjena, zanj, za bolnika osebno, pa navidezni mir, s kakšnim prenaša svojo bolezen, lahko pomeni pravo katastrofo:

Napetost, ki jo sprožajo bojazni, skrbi in dvomi, zaradi dušenja in prikrivanja dejanskega stanja le še narašča. Namesto v reakcijah navzven, si utegne poiskati odvod v bolnikovem nevrovegetativno-endokrino-imunološkem aparatu. Razen telesne ogroženosti pa potlačena napetost, ki se skriva za masko miru in prilagodjenosti, utegne povzročiti še nekaj drugega. Lažna komunikacija, do katere vodi, utegne prizadetega posameznika prikrajšati prav za tisto, kar v svoji situaciji obremenjenosti še kako potrebuje - socialni suport namreč.

LITERATURA

- BÖHM, A., DONY, M. (1984). Copingverhalten in der präoperativen Phase. *Psychother. Psychosom. Med. Psychol.*, 34; 11: 261-304
- BRODA, M. (1988). Erleben belastender Krankheitsereignisse und Verarbeitung bei verschiedenen chronischen Erkrankungen - eine Vergleichsuntersuchung. *Psychother. Psychosom. Med. Psychol.*, 38: 67-74
- HEIM, E., AUGUSTINY, K., BLASER, A. (1983). Krankheitsbewältigung (Coping) - ein integriertes Modell. *Psychother. Psychosom. Med. Psychol.*, 33: 35-40
- HERSCHBACH, P., HEINRICH, G. (1987). Probleme und Problembewältigung von Tumorpatienten in der stationären Nachsorge. *Psychother. Psychosom. Med. Psychol.*, 37: 185-192
- LAKOMY, D.K. (1988). Effizienz des Copingv Verhaltens der Frau unter der Er-stbedrohung eines Mamma oder Zerwix-Karzinomms. *Psychother. Psychosom. Med. Psychol.*, 38: 43-47
- MUTHNY, F.A., KOCH, V. (1984). Psychosoziale Situation und Reaktion auf Lebensbedrohende Erkrankung - ein Vergleich von Brustkrebs und Dialyse Patienten. *Psychother. Psychosom. Med. Psychol.*, 34: 287-296
- VALACH, L., AUGUSTINY, K.F., DVORAK, J., BLASER, A. (1988). Coping von rückenoperierten Patienten - psychosoziale Aspekte. *Psychother. Psychosom. Med. Psychol.*, 33: 15-25
- WEINER, H. (1983). Die Geschichte der Psychosomatischer Medizin und das Leib-Seele Problem in der Medizin. *Psychother. Psychosom. Med. Psychol.*, 36: 361-391
- ZIEGLER, G., MLLER, F. (1986). Psychische Reaktionen und Krankheitsverarbeitung von Tumorpatienten - weitere Ergebnisse. *Psychother. Psychosom. Med. Psychol.*, 36: 150-158

Child's speech development is connected with the main presumption of the present article, i. e. the presence of ideology in the language and in literary texts as well. It is about different "languages" within a national language and in the language of literary texts which are the result of the "inscription" of ideology in the language, be it in written or oral form. Closely connected to that is the issue of a (universal) child, to whom the school curriculum is speaking in a special language and, thereby, directs him (or her) towards a special type of reality.

Govorni razvoj otroka je po eni strani zanimiv s stališča akademskih psiholoških disciplin, po drugi strani pa se problemsko vključuje tudi v novejšo teoretične tokove, kamor spadajo tudi tako imenovane kulturološke študije, ki po vsebini obsegajo različna teoretska izhodišča: poststrukturalizem, teorije ideologij, ženske študije in, nenazadnje, psihoanalizo. V pričujočem članku želimo predvsem analizirati teorijo tega, kako jezik funkcionira v šolskem aparatu, kateri so nisti dejavniki, ki bistveno vplivajo na otrokov govorni razvoj, skratka, kako in zakaj kurikulum oblikuje jezik.

Osrednja tema našega prispevka je otroška literatura in jezik v njej, v povezavi s šolskimi učbeniki in organizacijo realnosti, kot jo ponujajo. Izhodiščna točka ostaja jezik kot prva in zadnja struktura delovanja. Pokazali bomo na eno bistvenih določil

Soočanje z boleznijo vsekakor teče postopno in to preko spornih odločitev, kar naj bi bilo narobe, razišče, pa nato vse do faze, ko

LITERATURA

- BOHM A. DONY M. (1984). Copingverhalten in der psychotischen Phase. *Psychotischer Psychosom. Med. Psychol.* 34: 11: 261-304.
- BRODA M. (1988). Frühen belastender Krankheitsereignisse und Verarbeitung bei verschiedenen chronischen Erkrankungen - eine Vergleichsstudie. *Psychotischer Psychosom. Med. Psychol.* 38: 61-74.
- HEIME AUGUSTINY K. BLÄSER A. (1983). Krankheitsbewältigung (Coping) - ein integriertes Modell. *Psychotischer Psychosom. Med. Psychol.* 33: 32-40.
- HERSCHBACH P. HEINRICH G. (1987). Probleme und Problembewältigung von Tumorbetroffenen in der stationären Nachsorge. *Psychotischer Psychosom. Med. Psychol.* 37: 182-192.
- JAKOMY D.K. (1988). Effizienz des Coping-Verhaltens der Frau unter der Entscheidung eines Mannes oder Larix-Karzinoms. *Psychotischer Psychosom. Med. Psychol.* 38: 42-47.
- MUTHNY F.A. KOCH V. (1984). Psychosoziale Situation und Reaktion auf lebensbedrohliche Erkrankung - ein Vergleich von Brustkrebs und Divertikulose. *Psychotischer Psychosom. Med. Psychol.* 34: 287-296.
- VALACH I. AUGUSTINY K.F. DVORAK I. BLÄSER A. (1988). Coping von tumoroperierten Patienten - psychosoziale Aspekte. *Psychotischer Psychosom. Med. Psychol.* 33: 12-22.
- WEINER H. (1983). Die Geschichte der psychosomatischen Medizin und das Problem in der Medizin. *Psychotischer Psychosom. Med. Psychol.* 36: 301-307.
- ZIEGLER G., MILLER F. (1980). Psychische Reaktionen und Krankheitsverarbeitung von Tumorbetroffenen - weitere Ergebnisse. *Psychotischer Psychosom. Med. Psychol.* 36: 150-158.

RAZVOJ JEZIKA, IDEOLOGIJA IN ŠOLA

Prispevek k problematizaciji pojmov "jezika" in
"otroka"

Valerija Vendramin*

POVZETEK

Razvoj govora pri otroku je tesno povezan z bistveno predpostavko pričujočega članka: to je prisotnost ideologije v jeziku in s tem tudi v literarnih besedilih. Gre za postuliranje različnih "jezikov" znotraj danega nacionalnega jezika in jezika v literaturi, ki so odraz "vpisa" ideologije v jezik, tako v pisano kot tudi v govorjeno besedo. S tem je neposredno povezano vprašanje o (univerzalnem) otroku, ki mu šolski kurikulum govori v posebnem jeziku in ga s tem usmerja v čisto določen tip realnosti.

ABSTRACT

Child's speech development is connected with the main presumption of the present article, i. e. the presence of ideology in the language and in literary texts as well. It is about different "languages" within a national language and in the language of literary texts which are the result of the "inscription" of ideology in the language, be it in written or oral form. Closely connected to that is the issue of a (universal) child, to whom the school curriculum is speaking in a special language and, thereby, directs him (or her) towards a special type of reality.

Govorni razvoj otroka je po eni strani zanimiv s stališča akademskih psiholoških disciplin, po drugi strani pa se problemsko vključuje tudi v novejšo teoretične tokove, kamor spadajo tudi tako imenovane kulturološke študije, ki po vsebini obsegajo različna teoretska izhodišča: 'poststrukturalizem', teorije ideologij, ženske študije in, nenazadnje, psihoanalizo. V pričujočem članku želimo predvsem analizirati teorijo tega, kako jezik funkcionira v šolskem aparatu, kateri so tisti dejavniki, ki bistveno vplivajo na otrokov govorni razvoj, skratka, kako in zakaj kurikulum oblikuje jezik.

Osrednja tema našega prispevka je otroška literatura in jezik v njej, v povezavi s šolskimi učbeniki in organizacijo realnosti, kot jo ponujajo. Izhodiščna točka ostaja jezik kot prva in zadnja struktura delovanja. Pokazali bomo na eno bistvenih določil

* Pedagoški inštitut, Gerbičeva 62, 61000 Ljubljana

jezika, konvencijo, in na t. i. boj za (sprejete) pomene ter kako se uporaba besed oblikuje v določeni skupnosti. Pomembno je opozoriti na dejstvo (brez kakršnihkoli "poudarjeno negativnih" namer), da je ideologija prisotna v vsej literaturi, s tem pa tudi v otroški. Vprašanju, kaj otroci berejo, naj se pridruži tudi vprašanje kako otroci (to) berejo in, nenazadnje, kako otrokom berejo literaturo odrasli.

V tej zvezi se pojavljajo tudi drugi za nas relevantni in zanimivi pojmi, kot so kultura, jezik, itd. Naš namen je predstaviti in definirati te pojme v luči različnih teoretskih pristopov, ki se ne izključujejo, ampak so si komplementarni.

Ko danes govorimo o šoli, ne moremo mimo Louisa Althusserja in njegove analize ideologije in ideoloških aparatov države. Četudi se morda althusserjanska pozicija zdi v današnjem času in prostoru nezadostna zaradi razmer, ki so drugačne od tistih v sedemdesetih in osemdesetih letih (tu mislimo predvsem na t. i. "demokratičnost" države), je poznavanje Althusserjevega dela skoraj nujno za nadaljnjo analizo šole in problemov, ki se pojavljajo v tej zvezi.

Pojem ideologije se seveda ne začne z Althusserjem, ki na novo formulira vsebino tega pojma, niti se z njim ne konča, je pa morda za nas najbolj relevanten, glede na njegovo vlogo v kulturoloških študijah. Razen Althusserju pa so kulturološke študije neposredno zavezana še konceptualizaciji družbe, kjer se odvija boj za oblast - boj za pomen (Gramsci, Hall, Laclau itd.). Dominantne družbene skupine na eni strani skušajo vsiliti svoje pomene, jih predstaviti kot "naravne", kot take, "ki-so-že-od-nekdaj-tu", podrejene skupine pa se temu poskušajo upreti. Bistvenih določil kake podrejene skupine je lahko več, običajno pa izstopa eno, npr. spol, rasa, razred, ali celo starost.

Althusser je pojem ideologije omejil z dvema dimenzijama: regionalno in razredno, zato ni moč govoriti ne o ideologiji nasploh, ne o zgodovini ideologije. "Ideologija je večna," pravi Althusser; ideologija kot imaginarni "svetovni nazor" neposredno ne "ustreza" realnosti, temveč je med njima neki bistveni zamik, ki ga je treba pojasniti.

To je povezano z razlikovanjem med državno oblastjo (ki je cilj političnega boja) in državnim aparatom (ki ni odvisen od političnih dogodkov, odločilnih zato, kdo bo imel državno oblast) in še tretjo realnostjo, ki jo Althusser poimenuje ideološki aparati države. Ideološki aparati države so "realnosti, ki se /.../ kažejo kot jasne in specializirane institucije" (Althusser, 1980, str. 51), ki jih ne gre mešati z "represivnimi aparati države". Med njimi obstaja bistvena razlika, da represivni aparat (ki je eden, medtem ko je ideoloških aparatov vedno več) sodi v javno sfero, ideološki aparati pa skoraj vedno v privatno sfero. Razlika med njima pa je tudi v delovanju: eden deluje s silo, drugi z ideologijo, ali bolje rečeno: pretežno ali v večji meri s silo ali ideologijo. Aparata, ki bi bil samo ideološki ali samo represiven, ni. Ko Althusser govori o ideologiji, misli na vladajočo ideologijo (pomene, ki izvirajo iz dominantnih družbenih skupin) - vladajoča ideologija pa postane vladajoča šele, ko vzpostavi svoj ideološki aparat države - ki enoti ves korpus ideoloških aparatov države (ki so se, kot je dejal Michel Pecheux, specializirali za določena področja), saj je vsem skupna prav ta "poenotena" ideologija.

V zgodovinski perspektivi je bilo število ideoloških aparatov države mnogo manjše kot npr. danes: cerkev (oz. religiozni aparat države) je opravljala funkcije, ki so jih danes prevzeli drugi, novi, "osamosvojeni", aparati: kulturni (kamor spadata npr. literatura in umetnost), šolski, itd. Prav slednji ima pomembno mesto v sistemu ideoloških aparatov države, ker je dvojica šola-družina zavzela položaj, na katerem je prej stala dvojica cerkev-družina. Ključno mesto v teh dveh dvojicah ima družina, kar kaže na zamik meje oz. "vdor" v zasebno sfero, kar je posebej pomembno zato,

ker je družina prvo mesto delovanja vzorcev (in govornega razvoja), ki jih posameznik nato prevzame in uporablja. Družina ni (samo) zasebna institucija, temveč je bila in je še tesno povezana z "vzgojno-izobraževalnima" institucijama.

Zakaj je ravno šola oz. šolski ideološki aparat, tista, ki še posebej izstopa iz korpusa številnih ideoloških aparatov države? Samo šola, pravi Althusser, je tisti aparat, ki je prisoten v življenju otrok toliko let, toliko dni na teden in toliko ur na dan. Posledično torej lahko ugotovimo, da šola zaradi te svoje specifične pozicije lahko "proizvede" določene miselne navade. Althusser tu govori o "priučevanju nekaterih spretnosti, ovitih v množično vtepanje ideologije" (Althusser, 1980, str. 61). To pa se dogaja "prikrito" prek ideologije o nevtralnosti šole: šola je predstavljena kot prostor, kjer ideologije ni, kjer učitelj spoštuje zavest in svobodo otrok, torej vsakega otroka posebej in vseh skupaj. Toda z naslavljanjem na univerzalnega oz. slehernega otroka zgodi prav to, da iz paradigme naslovljenih izpade večina ali vsaj precejšnji del otrok. Althusser je tu zelo kritičen do učiteljev in učiteljic, večina jih ne sluti, v kakšno (ideološko) past so ujeti. Vzdržujejo in podpirajo prav ideologijo, proti kateri se morda načelno izrekajo. Spomnimo se primera, ki ga je navedel Michael W. Apple (Apple, 1992, str. 51-59) o vzgojiteljici, ki je otroke "zasitila" s kategorijama dela in igre (naučila je otroke, da obstajajo razlike med določenimi opravili, npr. branje, risanje po navodilih na eni strani, kar vzgojiteljica je označila kot delo; igranje z lutkami in drugimi igračami po prosti izbiri na drugi, čemur je rekla igra), ki pa je vsekakor veljala za zelo kompetentno. Obe kategoriji, oba pomena, sta popolnoma odvisna drug od drugega in se medsebojno izključujeta. Zakaj se to dogaja? Šole in vrtci so tu prav zato, pravi Apple, da poučujejo in prenašajo tudi take "vsebine" oz. take pomene. Vendar pa ne gre z takšne ali drugačne individualne pomanjkljivosti, temveč za "vkleščenost" v mrežo družbenih in zgodovinskih protislovij. To aktivnost vzgojiteljice je treba razumeti kot ne le "vzorce družbene interakcije, ki prevladuje v učilnicah, ampak kot širši vzorec družbenih in ekonomskih razmerij v družbeni strukturi, katerih del <sta> ona /.../ in šola (Apple, 1992, str. 60).

Učiteljica spada po Althusserju med "dobre" subjekte, ki "funkcionirajo" kar sami, ki se ne sprašujejo o (ne)pravilnosti obstoječe prakse. Ideologija brez subjektov ni možna, ti so konstitutivni element vsake ideologije. Ideologija interpelira (konkretne) individue v (konkretne) subjekte. To pa v realnosti ne poteka v zaporedju, temveč je obstoj ideologije in interpelacija v subjekte je ena sama stvar, od tod izraza "vselej-že ideologija" in "vselej-že subjekt". Ideologija se realizira le prek subjektov in zanje. To pa v jeziku kulturoloških študij pomeni, da kulturni ideološki aparat države/sistem preko jezika, literature in sredstev množičnega obveščanja konstruira in rekonstruira subjekt (Watkins, 1992, str. 173-195). Ne otrok oz. individuuum, ne šolska realnost nista kakšni vnaprej dani entiteti, temveč je šola mesto, kjer se šele proizvede tako vednost kot konkreten "otrok".

Namesto abstraktnega individua akademskih, psiholoških in pedagoških diskurzov imamo torej konkretne individue, proizvedene v sferi ideološkega kot nujnega medija njihovega nastanka. Namesto druge proizvedene realnosti (npr. znanosti, umetnosti itd.) pa imamo šole kot mesto produkcije same vednosti. Tu nastopi odločilni vmesni člen: jezik.

Povezavo literature in jezika pa je najbolje utemeljiti z Machereyevimi besedami, da je moč ideologije vpisana v besede, sisteme in kode, ki sestavljajo tekst. Jezik prinaša pomena, ki so v neki določeni skupnosti splošno sprejeti.

Literaturo določajo tri dimenzije: "jezikovna", "šolska" in "imaginarna". Jezikovna določitev predpostavlja obstoj skupnega jezika, ki je sicer jezik vseh, ne pa tudi

jezik vseh na isti način (Balibar in Macherey, 1980, str. 246, 1992, str. 104-117). Vprašanje skupnega jezika kot nacionalnega jezika je namreč povezano z nekim družbenim protislovjem, ki se kaže (tudi) v šolskem aparatu: "enotna" in "poenotujoča" šola izhaja iz dveh protislovnih aparatov ali omrežij, ki ju Etienne Balibar in Pierre Macherey poimenujeta osnovnošolsko-poklicno in srednješolsko-višje, ki reproducirata razredno delitev. Skupni jezik je nacionalni jezik, ne pa različni jeziki ali narečja, delitev na "nižje" in "višje" pa nastane zaradi različnih jezikovnih praks, ki se kot elementarni jezik poučujejo v osnovni šoli, in kot literarni jezik v srednjih in višjih šolah, od katerih se je treba naučiti obeh, saj ne eden ne drugi ni "naraven". Prvi je sicer preprostejši, a samo v odnosu do drugega. Namesto enotne kategorije "jezika" kakor ga razčlenjujejo jezikoslovci, imamo torej spet najprej razliko. Ta jezikovni konflikt, v katerem si stojita nasproti dve rabi jezika (Renee Balibar govori kar o dveh francoščinah) in dve šoli: osnovna in srednja. Literarnega jezika ne gre razumeti kot nadgradnjo elementarnega, kot "idealno zaporedje od lingvistične nerazvitosti do pisne kulture" (Rose, 1992, str. 118-135), oba jezika oz. rabi predstavljata kulturno delitev, ki je utemeljena v dveh ideologijah o jeziku. Z drugimi besedami: delitev na "nižje" in "višje" ne izhaja iz razlik v razvojnih stopnjah ali v stadiju govornega razvoja, iz otrokove "narave" itd., temveč so to že od začetka kulturne in hkrati ideološke kategorije.

V literarnem tekstu producirano ideološko protislovje je hkrati tudi šolsko protislovje, ki se v ideologiji sami ne more realno razrešiti in se lahko formulira le v materialni obliki literarnega teksta, ki je hkrati njihova imaginarna razrešitev. "<Ta protislovja> so izražena v posebni govoricici, ki je različna od skupnega jezika in hkrati obstaja znotraj njega (saj je skupni jezik tudi sam realizator nekega notranjega konflikta /.../)" (Balibar in Macherey, 1980, str. 253-54). Literarni tekst je torej bolj "uprizoritev (mise en scene) neke ideologije" kot pa njen izraz (mise en mots) (Balibar in Macherey, 1980, str. 253-54).

Od tod izhaja razlika med standardnim in nestandardnim jezikom in njuno rabo v šolah (Carby, 1993, str. 270)2, kjer dobi eden od obeh višji status kot drugi. Na ravni jezikovnih sistemov naj bi bili načelno vsi "jeziki" (različni jeziki ali različna narečja ali različne rabe?) enakovredni, saj imajo vsi svojo slovnico in svoja pravila. Toda to je načelo, ki pozablja na protislovnosti v šolskem sistemu. Vzemimo Appleov primer t. i. črnega jezika v ameriških šolah (npr.: "This be a banana"), ki pomeni najprej konflikt med jezikom šole in jezikom, ki ga je otrok prinesel iz svojega kulturnega okolja, hkrati pa služi kot mesto boja za pomene. Črni učenec uporablja svoj, črni jezik (Black English Vernacular) kot način upora proti belemu učitelju in njegovi uporabi standardne angleščine. Učitelj je izključen iz razumevanja in zato označi učenca kot "nesramnega", ker ta zavrača sprejete pomene. V šoli otroci morajo privzeti splošno rabo jezika, sicer pride do jezikovno(-kulturnih) konfliktov.

Renee Balibar je izpostavila jezikovni konflikt med "nižjim" in "višjim" oz. "osnovnošolskim" in "srednješolskim" in ga razvila ob analizi leksikalnih in sintaktičnih oblik obeh "francoščin". Osnovnošolska praksa pisanja in naracije izraža realnost in je povezana s preprostim učenjem "pravičnega jezika", srednješolska praksa razprave in eksplikacije tekstov pa je ustvarjalna, povezana z uporabo in posnemanjem literarnih tekstov, kar na tej osnovi nedvomno prispeva h drugačni konstrukciji realnosti. Jezik ne služi temu, da bi ga govorili, tako kot literatura ni tu enostavno zato, da bi jo brali, pravi Jacqueline Rose. Oboje prihaja do nas v selekcionirani obliki. Prav ta selekcija je učinek poučevanja jezika v šoli, ki ga odločilno obeležata odsotnost "klasičnega" jezika in klasičnega literarnega stila v osnovnih šolah, vse to

pa je, kot bomo videli pozneje, povezano tudi s konceptom in zamejitvijo samega pojma otroka.

Ti dve različni praksi hkrati pomenita tudi dva različna načina opismenjevanja: eno poudarja kreativno mišljenje, drugo pa temelji na sprejemanju mnenj in dejstev drugih. Eno, ki navaja na "dominantno" sprejemanje teksta, kjer se sporočilo sprejme brez pomislekov, in drugo, ki dopušča in vzpodbuja nasprotna stališča in mišljenja.

Jezik torej ni kak prvinski sistem, starejši od ideoloških cepitev in ni njihovo izrazno sredstvo, niti ni že vseskozi realizacija kake ideologije. Etienne Balibar in Pierre Macherey pokažeta, da mesto jezikovnih praks učinkuje na njihovo obliko in s tem seveda na jezik sam. Prav tako tudi literatura določa jezikovno prakso in je hkrati določana od te iste prakse, literarna ideologija pa si prizadeva predstaviti to svoje "področje" kot tisto, ki je zunanje procesu šolanja. Literarna govorica konstituira ideološke konflikte, torej je vključena v njihovo produkcijo. Slovnica je razdeljena na dve, eno enostavno in drugo zapleteno. Prva naj služi poučevanju jezika, druga književnosti. Te jezikovne delitve ali prakse so odraz temeljnega strukturnega nasprotja med jezikom, ki ga govorimo, in jezikom, ki ga beremo.

Vprašanje, ki se zastavlja na tem mestu, je, kaj te ugotovitve pomenijo zlasti za otroško literaturo in za literaturo v šoli, torej za besedila, ki se jih bere kot šolska berila. Ti so, kot bomo pokazali, dostikrat prirejeni, kar je povezano s prirejanjem in omejevanjem otrokove "kulturne domišljije" (Watkins, 1992, str. 173-195) ter osebne in socialne identitete. Pri tem je treba poudariti, da se "ideološki" posegi ne dogajajo le na vsebinski ravni, pač pa tudi na formalni; ideologija zavzame narativno formo.

Ko stopi literarno besedilo v šolo, postane skrb za otroško literaturo hkrati tudi "izobraževalna taktika". Tudi tu je sintagma o neideološkosti literature vprašljiva. Neideološka literatura za otroke ni nič bolj mogoča kot neideološka literatura za odrasle, samo da je prvi dodan še "vzgojni" moment (Hollindale, 1992, str. 1-17)⁴. Ali je "ideološko branje" sploh mogoče, ne da bi bralec vedel, na katere elemente ideologije naj bo pozoren in katere so tiste opozicije, ki bi pravzaprav "morale" biti realizirane v tekstu? Na ta način lahko samo ideologija "bere" literaturo, ne pa bralec (otrok-bralec) ideologijo v literaturi. Ideologija že je vpisana v besede in sisteme teksta. Še več, tudi forma, tako kot vsebina, je ideološko zaznamovana. Da bi avtor oblikoval značaj, ga mora postaviti v določeno okolje, izbrati njegove značilnosti, mu položiti "v usta" besede, ki jih bo izrekal. Vse to pa zahteva selekcijo iz širokega razpona možnosti. In ko bralec začne misliti, da je to, kar se dogaja v romanih "resnično življenje", je ideologija dosegla enega svojih bistvenih ciljev (Christian-Smith, 1991) in hkrati usmerila bralca k prevladujoči različici sveta. Sintagma "otroška literatura" nezmotljivo izključuje dramske materiale, kakor najbrž tudi formalno zapleteno poezijo, še zlasti lirsko. Tu je spet na delu stališče o otroku kot o neki posebni "vrsti", nekem "drugem", ki mu je potrebno kar najbolj olajšati (omejiti?) realnost in vednost o njej.³

Da bi to natančneje razjasnili, moramo poseči še po nekem drugem konceptualnem bistvu kulturoloških študij. To je kontekst psihoanalize, ki se istega problema loti z izhodišč razcepa med otrokom in odraslim, in vidi jedro "problema" v razcepu med tem, kar otrok hoče in kar odrasli želi. Kam natanko odrasli umesti otroka? Ali, kot se vpraša Jacqueline Rose: Kdo govori komu?

Znani primer za šolsko rabo prirejenega besedila je Peter Pan Jamesa Barrieja, ki mu je bilo odvzeto marsikaj, preden so ga pripustili v arzenal šolskih beril. Hkrati je Peter Pan tudi paradigmatski primer odnosa med otrokom in odraslim. "Jacqueline Rose pravi tej fantazmi, ki navdaja otroško literaturo in šolsko berilo, fantazma o

‘nedolžnosti otroka in besede’. To je fantazma o otroku⁴ kot bitju onstran seksualne delitve in o jeziku kot ‘sintetičnem jeziku’, ki naj bi se ga učili v osnovnih šolah in ki je utemeljen le v tem, kar je vidno in otipljivo, onstran fantazem in nejasnosti, onstran kakršnekoli razcepljenosti” (Bahovec, 1992, 89-90). Hkrati je to predstava o abstraktnem otroku; ko govorimo enemu, govorimo hkrati vsem otrokom, ki niso odvisni od nobenih kulturnih, pa tudi ne razrednih, rasnih, spolnih idr. značilnosti.

Za takšen sintetični jezik je značilna redukcija na direktno, neposredno, denotativno raven. Jezik je “očiščen” vseh figur, tropov, idiomov, zapletene sintakse in metajezikovnih elementov. Dejanje je predstavljeno z enostavnimi glagoli zaznavnega sveta. Ta svet pa je večinoma nespremenljiv, v njem ni prostora za družbene konflikte, kulturne razlike. Prav tako ni prostora za npr. zgodbe v zgodbi, sanjske sekvence in s tem za konstrukcijo možnih domišljjskih svetov. Vsi svetovi predstavljajo zgolj eno ideološko realnost, eno samo različico (“naše”) kulture. Na ta način se ustvarijo nekakšni kulturni “Sleherniki”, arhetipi (ki, predpostavljajo tudi povprečnega, “univerzalnega” bralca, čigar bralne zahteve se omejujejo na “povprečno”, “univerzalno” realnost). Vse to je povezano s podcenjevanjem otrokovih sposobnosti in razvitosti leksike in gramatike. Na tak način nastaja neka “literarna zvrst”, ki se predstavlja pod krinko realizma, a je realistična predvsem po “maniri”, ne pa tudi po svoji vsebini.

Poanta tega raziskovanja ni v tem, pravi Jacqueline Rose, da bi pokazali, kako represivna šolska mašinerija vzame v precep knjigo za otroke, ampak, da pokažemo, kako ta “mašinerija” konstituira tako jezik kot literaturo. Sam postopek pa naj bi upravičil argument, da drugačna literatura in drugačen jezik otežujeta, če ne že kar onemogočata otrokovo razumevanje in kvarita njegov naravni okus. To dejanje “cenzuriranja” proizvede jezik, ki ga otrok sme in more govoriti, jezik, ki temelji na vtisih vidnega sveta, s tem pa tudi zakrije delitev v šoli, ki tako ali tako ruši koncept univerzalnega otroka (kot ga želi prav ta “mašinerija” postaviti in utemeljiti). “Otrok” pripada prav instituciji, skozi katero se proizvaja jezik (Rose, 1984, str. 8) in prav z delitvijo jezika je otroška romaneskna fikcija tudi nastala. Vedno pa je prisotna ideja o obvladovanju, o takšnem ali drugačnem nadzoru nad seksualnostjo ali jezikom ali obojim. Tu sta jezik in seksualnost tesno povezana: oba nosita v sebi misel o “izvorih”.

Če izhajamo iz novejših razprav, ki zajemajo iz arzenala kulturoloških študij, se nam naposled zastavi tole vprašanje: Kako torej brati literaturo, da nam pove več stvari na različnih nivojih? Teksti nam ne posredujejo vedno tistega, kar je moč v njih prebrati, niti jih vsi ne sprejemamo na enak, “univerzalen” način. Ali sploh lahko drži predpostavka, da je ideološko branje nekega besedila precej enostavno in neproblematično? Ideološko branje še zdaleč ni enostavno in omejeno na analizo teksta in na to, kar je v tekstu povedano na odkrit in jasen način. Branje teksta je odvisno od mnogih stvari, niti najmanj nepomemben dejavnik je bralec sam, oz. njegova interakcija s tekstom, ali po Derridaju: Branje je proces označevanja. Brati ne pomeni le brati vsebine, potrebno je brati tudi “formo” oz. način, na katerega je vsebina “povedana”, hkrati (in to je morda še pomembnejše) pa so za ideološko branje (branje ideologije v tekstu) konstitutivni tudi “odsotni” elementi, torej elementi, ki so namerno izključeni.

Vprašanje je seveda, kako naj bralec odsotne elemente prepozna oz. ugotovi, da so izključeni. Trdimo lahko, da to “prepoznavanje” ni mogoče brez neke poprejšnje vednosti o elementih, ki jih v tekstu ni ali pa so modificirani. Sintagma “branje literature” pove vsaj dvoje: kako ideologija “bere” otroško literaturo ali kako mi beremo ideologijo v literaturi - oboje je možno razumevanje “ideološkega branja literature”.

Primer je študija Joela Taxela o ameriški revoluciji v otroški fikciji iz obdobja od leta 1899 do leta 1976 (videli bomo, da je leto nastanka precej indikativno). Samo na kratko bomo povzeli bistvene ugotovitve, kar naj nam služi kot dodatna eksplikacija gornjih trditev.

Izmed približno tridesetih knjig ima samo ena črnega protagonista, napisana pa je bila leta 1972. Večina jih reducira zgodovinski dogodek na raven karikature in črnobelega slikanja. Zanimiva je morda tudi sprememba v upodabljanju očeta: od očeta v zgodnjih delih kot stebra moči in avtoritete, do očeta iz del sedemdesetih let kot slabiča, ki mu sinovi kljubujejo ali ga celo prezirajo. V omenjeni knjigi (najbrž edini) s črnim protagonistom je implicitno prisotna teza, da se za precejšnje število Američanov revolucija pravkar začela in da simplicistično pojmovanje o revoluciji, ki uteleša interese vseh Američanov, ne drži. Precej pove najbrž tudi podatek, da knjige ni več v prodaji in da se je ne tiska več.

Tako razumevanje torej zahteva neko "branje-nazaj", samo tako je mogoč popoln uvid v odsotne in prisotne elemente, formo in način, na katerega so predstavljeni.

Če smo prej dejali, da je struktura vsebine nosilec pomena in ideologije, pa to vendarle ni tako preprosta trditev. Tako "reduktivno branje" oz. interpretacija, kot je to poimenoval Taxel, je polno nevarnosti poenostavljanja. Ne moremo namreč trditi, da se ideologije zrcalijo v umetnosti, literaturi in tudi institucijah kot je npr. šola, na jasen in nedvoumen način. Pomen vsebine pa je prisoten ne le v samem tekstu, pomen se ustvarja tudi v interakciji teksta in bralca, ki bere tekst glede na svojo biografijo in označevalcem teksta pripiše lastne pomene.

Tudi učbeniki so del kulturne politike in vednost, ki jo ponujajo je vedno vednost nekoga, najpogosteje enega dela družbe, nikoli ni samo vsota vseh vednosti nekega okolja. Učbeniki so rezultat procesa selekcije, vednost, ki jo ponujajo, je "uradna vednost", oz. tista, ki velja v danem trenutku za legitimno. Tudi tisto, kar je poimenovano "skupna kultura", ne preseže jezikovnih, kulturnih, verskih itd. različnosti, temveč jih prej zanika in je torej ekskluzivistična (Apple, 1992, str. 133). Ideološki "mi" vzpostavi ideološke "druge", ki so negativna definicija prvih, so tisto, kar "mi" nismo. "Vladajoči ali dominantni koncepti sveta ne predpisujejo neposredno mentalne vsebine iluzij, ki domnevno polni glave vladanih razredov. Toda krog dominantnih idej akumulira simbolno moč za zarisane ali urejanje sveta drugih. .../ Postane horizont tistega, kar je samoumevno (Apple, 1992, str. 65)."

Kategorije, kot so literatura, narod itd., obstajajo zgodovinsko samo, kolikor se artikularajo v šolskem aparatu. Ta ima dvojno vlogo v reprodukciji legitimne vednosti: je predmet spopada in hkrati njegovo mesto (Apple, 1992, str. 28). Eden od medijev za prenos in posredovanje legitimne vednosti pa so tudi učbeniki.

V "dosedanjem" prostoru in času je bila skrb za učbenike nekako potisnjena na stranski tir. Znano je bilo, kateri elementi bodo v učbenikih prisotni in kateri ne, in kateri "realnosti bo kurikulum govoril". Ko se je začela oblikovati t. i. demokratična država, se je problem učbenikov kot mesta boja na novo vzpostavil. Pluralnost, zahtevana in deklarirana, je s seboj prinesla nove in drugačne konflikte. V učbenike jezika in književnosti vstopajo novi elementi, kot npr. religiozne vsebine ali avtorji slovenske politične emigracije. Po drugi strani pa še vedno ostajajo (ta problem se morda v današnjem času že zaostuje) izločeni (prisotni s svojo odsotnostjo) elementi kot npr.: pisateljice, znanstvenice itd.

Učbenik za višje razrede osnovne šole Slovensko slovstvo skozi stoletja (Kocjan in Šimenc, 1992)5 sicer omenja tudi avtorice, a v prvem delu, ki nosi isti naslov kot cel učbenik, jih zasledimo šele v preglednici, ne pa tudi v poimenski obravnavi avtorjev. V preglednici, ki se začne v 10. stoletju, jih najdemo natanko 13. Ni potrebno

preštevati pisateljev, ker preostali prostor na tridesetih straneh "zasedajo" prav oni. Naš namen seveda ni karkoli očitati ali predpisovati avtorjem knjige, želimo samo opozoriti, podvomiti v zdrav razum (kakopak vedno znova) in ugotoviti, da je dominantna skupina (še vedno) moška. Od teh 13 avtoric sta le dve uvrščeni v preglednico slovenskega slovstva, 12 (eno pisateljico najdemo v obeh preglednicah) pa v preglednico mladinskega slovstva, kar govori samo zase. Tudi v drugem delu, "Izbranih poglavjih iz slovstvene teorije", kjer učenca in hkrati seveda tudi učenko, seznanijo s figurami, tropi in podobnim, v primerih, ki so navedeni v ilustracijo posamezne figure ni najti pesmi, ki bi jo napisala ženska roka (kar naj bi morda pomenilo, da naše pisateljice verzno-tehnične spretnosti niso obvladale ali vsaj ne dovolj?), niti se žensko ime ne pojavlja v nalogah za razmišljanje kot so: ugotovi, opredeli, označi, imenuj itd.

Pričujoča analiza učbenika je pokazala, da so bile v tistem, kar je bilo najprej moč odkriti/prebrati, v tistem, kar je morda najbolj transparentno, dosežene spremembe, da pa še vedno ostajajo, če si dovolimo ta rahel nesmisel, "odsotnosti".

Naš namen je bil predstaviti ideologijo v literaturi in jeziku, pokazati na njeno "vse-prisotnost"; zlasti z mislijo na šolo, in na razvoj otrokovega jezika. Svojo pot smo začeli z Althusserjevo definicijo ideologije in poskušali pokazati, kam vse se umešča, predvsem je bil zanimiv jezik na področju literarnega in nekaj možnih delitev, naposled pa končna delitev med pisano in govorno besedo. Jezik konstruira realnost, jo preoblikuje in nanjo vpliva, nenazadnje tudi skozi (otroško) literaturo, ki v sebi združuje dva koncepta in dva izvora: izvor jezika in izvor otroka. Hkrati pa je jezik tisti, ki preči in povezuje pojem otroka in pojem literature. Vse to pa je precejšnjega pomena tudi za analizo šolskih kurikulumov in otrokovega jezika. Z vpogledom v take elemente pa je moč vsaj delno odgovoriti na vprašanje, kakšen jezik govori otrok in zakaj.

OPOMBE:

1. Vprašanje razmerja med "zasebnim" in "javnim" je kompleksno vprašanje, na katerega tu ne bomo iskali odgovorov. Osredotočiti se nameravamo na šolski in zlasti še kulturni ideološki aparat, družina pa seveda v tej zvezi ostaja zanimiva, ker prispeva k zgradbi posameznikove biografije in učenju raznih "pravilnosti": pravilnega obnašanja, pisanja, govorenja, razumevanja...
2. "In nobenih modrih ali zelenih trikojev. Hočem, da imajo vse deklice trikoje kožne barve." "Čigave kože, gospodična?" je vprašala Lorraine.
3. Več o tem gl. J. Rose, 1992, str. 118 in nasl.
4. Jacqueline Rose tudi pokaže, da obstajajo neke skupne lastnosti vse otroške literature od začetka komercialne produkcije dalje (nanaša se na Anglijo 18. stoletja). Velik vpliv na samo produkcijo je imela konceptualizacija otroka in njegovega jezika; na ta "novi" pogled sta vplivala zlasti Rousseau in Locke.
5. Učbenik je bil izbran naključno, vendar s predpostavko, da bo tu moč najti nekaj očitnejših sprememb glede na prejšnje učbenike.

LITERATURA

PREVODI

- ALTHUSSER, L. (1980). Ideologija in ideološki aparati države, 35-100. v Z. Skušek-Močnik (Ed.) Ideologija in estetski učinek. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- APPLE, M. W. (1988). *Teachers and Texts*. Routledge, New York-London.
- APPLE, M. W. (1992). Šola, učitelj in oblast. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- BAHOVEC, E. D. (1992). Uredniški uvod, 88-90. v E. D. Bahovec (Ed.) Vzgoja med gospodarstvom in analizo, Ljubljana, Krt.
- BALIBAR, E. in MACHEREY, P. (1980). O literaturi kot ideološki obliki, 240-267. v Z. Skušek-Močnik (Ed.) Ideologija in estetski učinek. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- BALIBAR, E. in MACHEREY, P. (1992). Uvedba obvezne šole in nastanek nacionalne francoščine, 104-117. v E. D. Bahovec, (Ed.) Vzgoja med gospodarstvom in analizo. Ljubljana, Krt.
- CARBY, H. (1993). Multi-Culture. v M. Alvarado, E. Buscombe, in R. Collins (Eds.). *The Screen Education Reader*. London, Macmillan Press.
- CHRISTIAN-SMITH, L. K. (1991). *Becoming a Woman Through Romance*. New York, Routledge.
- HOLLINDALE, P. (1992). Ideology and the Children's Book, 18-40. v P. Hunt, (Ed.) *Literature for Children*. London-New York, Routledge.
- KOCIJAN G. in ŠIMENC S. (1992). *Slovensko slovstvo skozi stoletja*. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- ROSE, J. (1984). *The Case of Peter Pan*. London, Macmillan.
- ROSE, J. (1992). Peter Pan, jezik in država, 118-135. v E. D. Bahovec (Ed.) Vzgoja med gospodarstvom in analizo. Ljubljana, Krt.
- TAXEL, J. (1983). *The American Revolution in Children's Fiction: An Analysis of Literary Content, Form and Ideology*, 61-88. v M. W. Apple in L. Weis (Eds.) *Ideology and Practise in Schooling*. Philadelphia, Temple University Press.
- WATKINS, T. (1992). Cultural Studies, New Historicism and Children's Literature, 173-95. v P. Hunt (Ed.) *Literature for Children*. London-New York, Routledge.

preštevati pisateljev, ker preostali prostor na tridesetih straneh

Naš namen seveda ni karkoli očitati ali predpostaviti avtorjem knjige, želimo samo

domače avtorje, ki bi se v literaturi in znanosti ukvarjali s podobnimi vprašanji.

Individualizem (individuality) in teorija in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

in praksa (theory and practice) v literaturi in znanosti

2. "In nobenih modrih ali zelenih trikojev. Hočem, da imajo vse deklice trikoje

kožne barve." "Čigave kože, gospodična?" je vprašala Lorraine.

3. Več o tem gl. J. Rose, 1992, str. 118 in nastl.

4. Jacqueline Rose tudi pokaže, da obstajajo neke skupne lastnosti vse otroške lit-

erature od začetka komercialne produkcije dalje (nanaša se na Anglijo, 18. stoletje).

Velik vpliv na samo produkcijo je imela konceptualizacije otroka in njegovega jezi-

ka; na ta "novi" pogled sta vplivala zlasti Rousseau in Locke.

5. Učbenik je bil izbran naključno, vendar s predpostavko, da bo tu mož najti

nekaj očitnejših sprememb glede na prejšnje učbenike.

PREVODI

PARTNERSKI ODNOS - ZNAČILNOSTI IN PSIHOTERAPEVTSKE

Več naših kolegice in kolegov je aktivno sodelovalo na mednarodnem simpoziju psihologije Alpe - Jadran 1993. Referati so bili predstavljeni v uradnem jeziku simpozija, angleščini, v katerem bodo tudi posebej objavljeni v zborniku simpozija. Zaradi zanimanja za te referate smo se odločili, da bomo nekatere od njih prevedli in - seveda z dovoljenjem avtorjev - objavili v naši reviji. V tej številki predstavljamo prve izmed njih.

Verjetno je nepotrebno poudarjati, da ostajata tudi danes na pragu 21. stoletja, družina in zakon pomembna člena naše družbe.

Ne glede na mnjenja nekaterih avtorjev, da sta družina in zakon v fazi izumiranja, predstavljata še vedno, čeprav močno spremenjena, zibelko, v kateri se zgradijo temeljni posameznikove osebnosti in njegovega vedenja v kasnejših medosebnih odnosih. Čeprav sta družinsko vzdušje in odnosi v družini tesno povezana s partnerskimi - zakonskimi odnosi ter so le-ti v neprestani medsebojni interakciji, bi se danes vendarle želela omejiti samo na en aspekt družinskega življenja tj. na zakonski ali bolje partnerski odnos.

Pravno bi zakonsko zvezo lahko opredelili kot dolgotrajen odnos dveh odraslih ljudi različnega spola. Gledano vsebinsko pa reči še zdaleč niso tako enostavne. V vsebinskem smislu je zakonska zveza kompleksen odnos, v katerem doživljamo svoja najmočnejša čustva ljubezni in sovraštva, odnos, v katerem lahko uživamo najgloblje zadovoljstvo in doživljamo najbridkejša razočaranja.

Besedo "ZAKON" bi v večini primerov lahko nadomestili s konceptom intimnega odnosa ne glede na to ali ta je oz. ni tudi legalno institucionaliziran. Partnerski odnos je aktiven, dinamičen in ima tako kot posameznik ali skupina svoj razvojni proces, skozi katerega se lahko razvija, bogati in odrasča ali pa se pod pezo vsakdanosti ob številnih pretresih zruši in razpade.

Za začetek si oglejmo razvojne korake, ki jih mora prehoditi vsak partnerski odnos na svoji poti k odraslosti.

Ameriški sistemski družinski terapevt P. PROSKY loči v življenju zakonskega odnosa tri razvojna obdobja:

Prvo obdobje imenuje avtor FAZO DVORJENJA. To je čas zaljubljenosti, čas romantičnega, zanesenega in zaslepljenega stanja simbiotične navezanosti. Čas, v katerem posameznik, kot pravi S. Freud (1967) prepoznava zadovoljevanje lastnega narcisizma, nekritičnega vedenja, idealizacijo in precenjevanje partnerja. To je stanje podobno hipnozi, v katerem se duševne aktivnosti z reducirajo na nižje nivoje delovanja.

PREVODI

Več naših kolegice in kolegov je aktivno sodelovalo na mednarodnem simpoziju psihologije Alpe - Jadrana 1993. Referati so bili predstavljeni v uradnem jeziku simpozija, angleščini, v katerem bodo tudi posebej objavljeni v zborniku simpozija. Zaradi zanimanja za te referate smo se odločili, da bomo nekateri od njih prevedli in - seveda z dovoljenjem avtorjev - objavili v naši reviji. V tej številki predstavljamo prve izmed njih.

NARCISISTIČNI PARTNERSKI ODNOS - ZNAČILNOSTI IN PSIHOTERAPEVTSKE MOŽNOSTI

Slavica Česnik*⁺

Verjetno je nepotrebno poudarjati, da ostajata tudi danes na pragu 21. stoletja, družina in zakon pomembna člena naše družbe.

Ne glede na mnenja nekaterih avtorjev, da sta družina in zakon v fazi izumiranja, predstavljata še vedno, čeprav močno spremenjena, zibelko, v kateri se zgradijo temelji posameznikove osebnosti in njegovega vedenja v kasnejših medosebnih odnosih. Čeprav sta družinsko vzdušje in odnosi v družini tesno povezana s partnerskimi - zakonskimi odnosi ter so le-ti v neprestani medsebojni interakciji, bi se danes vendarle želela omejiti samo na en aspekt družinskega življenja tj. na zakonski ali bolje partnerski odnos.

Pravno bi zakonsko zvezo lahko opredelili kot dolgotrajen odnos dveh odraslih ljudi različnega spola. Gledano vsebinsko pa reči še zdaleč niso tako enostavne. V vsebinskem smislu je zakonska zveza kompleksen odnos, v katerem doživljamo svoja najmočnejša čustva ljubezni in sovraštva, odnos, v katerem lahko uživamo najgloblje zadovoljstvo in doživljamo najbridkejša razočaranja.

Besedo "ZAKON" bi v večini primerov lahko nadomestili s konceptom intimnega odnosa ne glede na to ali ta je oz. ni tudi legalno institucionaliziran. Partnerski odnos je aktiven, dinamičen in ima tako kot posameznik ali skupina svoj razvojni proces, skozi katerega se lahko razvija, bogati in odrašča ali pa se pod pezo vsakdanjosti ob številnih pretresih zruši in razpade.

Za začetek si oglejmo razvojne korake, ki jih mora prehoditi vsak partnerski odnos na svoji poti k odraslosti.

Ameriški sistemski družinski terapevt P.PROSKY loči v življenju zakonskega odnosa tri razvojna obdobja:

Prvo obdobje imenuje avtor FAZO DVORJENJA. To je čas zaljubljenosti, čas romantičnega, zanesenega in zaslepljenega stanja simbiotične navezanosti. Čas, v katerem posameznik, kot pravi S. Freud (1967) prepoznava zadovoljevanje lastnega narcisizma, nekritičnega vedenja, idealizacijo in precenjevanje partnerja. To je stanje podobno hipnozi, v katerem se duševne aktivnosti zreducirajo na nižje nivoje delovanja.

* Center za mentalno zdravje, Ljubljana

To je čas, ko posameznik daje vse in ne zahteva nič. Čas sporazumevanja brez besed, čas, ko se dve osebi združita v eno. Menim, da je neustrezno, če vrednotimo zaljubljenost kot nekaj dobrega ali slabega. Dejstvo je, da obstaja, da večino ljudi zaide vanjo, da ima pomembno vlogo pri izbiri partnerja ter da se na njeni osnovi mnogi zakonci tudi poročijo. Dejstvo pa je tudi, da takšna oblika ljubezni, torej zaljubljenost ni nobena garancija za kvaliteto in trajno zakonsko razmerje. Zaljubljenost je treba razumeti kot začetni kapital, s katerim se moramo ukvarjati, če želimo, da bo zakonski odnos dosegel naslednjo razvojno raven.

DRUGO OBDOBJE je čas **DIFERENCIACIJE**, ki vodi iz fuzije. Ta faza, ki traja različno dolgo, utegne biti bolj ali manj boleča, odvisno od tega, koliko avtonomna sta partnerja. Čim večja bo njuna avtonomija, manj bo težav, saj bosta avtonomnost lahko dopuščala tudi drug drugemu. Kadar je osebna identiteta partnerjev šibka, je lahko to obdobje za oba zakonca zelo boleče, saj teče diferenciacija preko kontraodvisnega vedenja. Pomankanje razumevanja vodi v permanentne konflikte, ki so navadno namenjeni sami sebi. Partnerja živita v neprestani bojazni, da se bo podoba, ki sta jo imela drug o drugem, dezintegrirala, s tem pa je v nevarnosti tudi njuna lastna identiteta.

Zakonca se sprašujeta "Kaj se je zgodilo z njuno romanco, kje je tisti partner, s katerim sta se poročila?"

Večina stvari, ki so bile v prvem obdobju vidne kot ljubezen in zapeljevanje, je sedaj ovrednoteno negativno. Tako je n.pr. lahko skrb za zunanji videz, ki je bila v prvi fazi doživeta kot zapeljevanje, sedaj interpretirana kot egocentrizem in preveliko ukvarjanje s samim seboj. Molk postane dokaz nezainteresiranosti in nepripravljenosti za pogovor o intimnih stvareh...

Da bi se izognila konfliktom, se zakonca poslužujeta kompromisov, kar pa zahteva žrtvovanje enega od partnerjev na račun drugega in posledično nezadovoljstvo vsaj enega od njiju. Postopoma zakonca spoznata, da poskusi spreminjanja drug drugega niso uspešni. Uvidevata, da drug za drugega nista to, kar sta mislila, da sta, spoznata, da je njuna zakonska izbira in zveza neustrezna.

Ob tem spoznanju se njuna skupna pot lahko razcepi v tri različne smeri:

- Te so: 1. separacija ali razveza zakona
2. institucionalizacija medosebnih razlik
3. prehod v tretjo razvojno fazo partnerskega odnosa

Prvi dve rešitvi ne sodita v razvojni proces partnerskega odnosa, nista torej razvojni fazi zakona, ker pa se pogosto pojavljata, je dobro, da jih omenimo.

Par, ki za rešitev zakonskih konfliktov izbere premik v tretje razvojno obdobje partnerskega odnosa, pričrjena ceniti razlike, se učiti drug od drugega, dograjevati svoji lastni osebnosti. Partnerja pričrjena razumeti pozicijo drugega s ciljem naučiti se nekaj iz sveta drugih. Vedno bolj opuščata obtoževanje in prevzemata visoko stopnjo odgovornosti za lastno ravnanje. Pojavljajo se individualne presoje in ugovoritve. Zahteva se delo na sebi in spoznanje svojih lastnih moči in slabosti.

FAZO TRI predstavlja odnos, ki ga oblikujeta dve neodvisni, odrasli in samozadostni osebi - self-sufficient people.

V tem razvojnem obdobju je možen občutek "JAZ in TI" - gre za dva človeka, ki sta v odnosu drug z drugim. V takšnem odnosu je jasna predstava lastnega selfa, jasna je predstava o odnosu, v katerega so vštete tudi težave. Če so bili v drugi fazi konflikti rezultat nerazumevanja, so sedaj vezani na izvore tega nerazumevanja. Kot takšni so sicer lahko manj konfuзни, pa zato mnogo bolj boleči, saj zadevajo korenine naših težav. Partnerja pričrjena primerjati področja ljubezni in zadovoljstva s področjem neskladnosti in nezadovoljenih potreb. Ker morata preveriti svoje

zmožnosti samostojnega funkcioniranja v svetu, se soočata z občutki eksistenionalne osamljenosti tudi v primeru, kadar sta par. To vodi do novega občutka samozaupanja, nežnosti in razumevanja med njima. Tudi v tretji fazi se lahko partnerja odločata še živeti skupaj, kvalitetneje in bogatejše ali pa živeti sam - a, oziroma si izbrati drugega partnerja ali partnerko.

Cilj tretje faze je zagotovo dober zakonski odnos, za katerega pravi ADORNO v svojem znanem delu MINIMA MORALIA, da je to odnos, v katerem imata oba partnerja svoje lastno neodvisno življenje brez medsebojnega spajanja, odnos, v katerem partnerja svobodno prevzemata nase r e c i p r o č n o odgovornost drug za drugega. Za tak "dober" zakonski odnos pa mora biti človek posebej pripravljen, usposobljen in zrel. Sposoben mora biti odrasle, zrele ljubezni, za katero pravi ROLO MAY, da je to zmožnost ne videti drugega samo kot objekt za zadovoljevanje lastnih potreb, temveč kot človeka z vsem svojim uživanjem in trpljenjem. Po njegovem mnenju je v partnerskem odnosu važna identifikacija z drugim brez bojazni, da bi s tem zgubili svojo lastno identiteto.

To razvojno gledano najvišjo raven intimnega čustvenega odnosa lahko morda zasledimo v vsakdanjem življenju. Ni pa to pojav, ki bi ga često srečevali v naši psihoterapevtski praksi. V ambulanto za zakonske težave prihajajo ljudje z bolečinami, stiskami in nesporazumi, ki so toliko hujši, kolikor bolj je bil okrnjen razvoj njihove lastne osebnosti.

Odgovor na vprašanje zakaj sem si izbrala govoriti ravno o narcisističnem partnerskem odnosu in njegovi patologiji, je morda najti v trditvi ameriškega psihoterapevta LASCH - A (1978), ki v svoji knjigi "Kultura narcisizma" pravi, da smo tako rekoč potopljeni v družbeno potrjen narcisizem, ki naj bi pogojeval tako porast narcisizma pri posamezniku kot tudi porast narcisističnih motenj.

KETS de VRIES v "Prisoners of Leadership" navaja, da naj bi se pojavljal narcisizem v realnosti zato, ker predstavlja najustreznejši način obvladovanja tenzij moderne dobe. O tem, kako družbeno okolje pogojuje narcisistične oblike vedenja, piše tudi naš Slavoj Žižek v svojem članku - "Patološki narcis kot družbeno nujna forma subjektivnosti".

Ne glede na to, ali je narcisistične patologije v resnici več, ali pa jo je več zato, ker o njej več vemo in jo zato tudi več vidimo, ne moremo mimo dejstva, da ti pacienti so, in da jim je potrebno nuditi ustrezno psihoterapevtsko pomoč.

Preden bom vašo pozornost usmerila v narcisistični partnerski odnos, bi morda na kratko osvetlila predvsem tisti del patološko narcisistične in border-line osebnostne organizacije, ki je vezan na zmožnost uspostavljanja odnosov z drugimi oz. objekt-nih relacij.

KERNBERG govori o štirih **temeljnih** potezah strukture border-line subjekta:

1- ŠIBKOST EGA ali jaza, ki se odraža predvsem v nizkem tolerantnem pragu tesnobe, nezadostni kontroli nad lastnimi nagnanskimi vzgibi ter pomankljivi zmožnosti sublimacije.

2- Druga temeljna poteza je "regresija" k primarnim oblikam mišljenja.

3- Prevladovanje primitivnih obrambnih mehanizmov kot so: razcep (splitting), projekcija, projekcijska identifikacija

4- in še zadnja poteza, ki se odraža v patološkem RAZMERJU DO OBJEKTA. Ta pomeni nezmožnost integriranja različnih potez (dobrih in slabih) v enotno podobo objekta. Prav iz te poteze lahko morda razložimo neko temeljno značilnost borderline subjekta v odnosu do drugih. Pri njem imamo nenehno občutek, da obravnava drugega kot "lutko", da je nezmožen odnosa do drugega kot do osebe. Pri "borderline" subjektu imamo zato opraviti s tem, čemur pravimo - KOT- DA JE -

OSEBNOST: na površini vse teče normalno, navzlic temu pa se nenehno zdi, da nimamo opraviti z živo osebnostjo, da nas sočlovek jemlje "plosko", da je vse skupaj nekakšna marionetna igra...

Genitalna analiza pokaže, da je borderline subjekt sicer zmožen genitalne spolnosti, vendar je v njegovi libidinalni ekonomiji spolna dejavnost, četudi po zunanji obliki genitalna, prežeta s pregenitalno, oralno in analno logiko. Spolni akt je dojet bolj kot agresivno dejanje, v katerem je ženska ponižana in obvladana oz. če ženska prevladuje, se moški izpostavi, da ga bo ženska "požrla", da bo v aktu izgubil svojo identiteto.

Oglejmo si sedaj še nekaj značilnosti **narcisistične** osebnostne organizacije:

Poenostavljeno povedano zajema patološki narcisizem vse značilnosti borderline pacienta in tako imenovani patološki oz. grandiozni "jaz" (Kernberg, Jacobson - grandiozni self).

Poglejmo si, kako se narcisisti vedejo v odnosu do ljudi. Za osebe z narcisistično osebnostno organizacijo je značilno, da ravnajo s soljudmi brez pravega okvira. Odnos z njimi temelji na zadovoljevanju potreb. To pomeni, da so drugi zanimivi le toliko časa, dokler mu lahko služijo za lastno narcisistično zadovoljstvo. Dokler pričakuje od partnerja narcisistični dobiček, je do njega ves zavzet in zanesen, ko dobička ni več, se prizadevna očarljivost v trenutku spremeni v popolno ravnodušje. Subjekt z narcisistično osebnostno organizacijo je nezmožen resnične navezanosti na drugega v pomenu zaupanja in predanosti. Drugi mu je zanimiv le toliko časa, dokler lahko izvleče iz njega čim več narcisističnega dobička tako na osebnem kot na seksualnem nivoju.

NARCISISTIČNI ZAKONSKI SISTEM

Ko smo si ogledali razvojna obdobja partnerskega odnosa in si na kratko osvetlili značilnosti narcisistične in borderline osebnostne organizacije, si pogledjmo še, kako funkcionira zakonski sistem oziroma odnos, ki se organizira okoli tovrstnih osebnosti:

1. Za osebe z borderline in narcisistično patologijo je značilno, da v doživljanju tako sebe kot drugih ostajajo na nivoju parcialnih objektov, kar pomeni, da ne znajo niti sebe niti drugih doživeti kot enoten in edinstven subjekt, ki lahko funkcionira ločeno od drugih, avtonomno in samoiniciativno.

2. Ker tovrstna oseba ni zmožna vzpostaviti jasne meje med self in objekt - reprezentacijo, torej jasne meje med jaz in ti, pojmuje individualne izkušnje drugih kot svoje lastne in obratno.

3. Ko se pojavi "nevarnost" drugačnega gledanja in zaznavanja - nevarnost ločenosti od drugih, postanejo te osebe konfuzne, s poudarjenim strahom pred izgubo objekta.

4. Zahteve, ki jih postavlja oseba z globjo osebnostno patologijo pred posamezne družinske člane, niso v skladu niti z željami niti z značilnostmi oseb, katerim so te zahteve namenjene. (n.pr. v odnosu do otrok, ali partnerja).

5. Osebe z narcisistično osebnostno organizacijo lahko v odnosu prevzemajo vlogo tistega, ki s svojo grandioznostjo izvaja kontrolo nad ostalimi, odreja družinski ritem in je s tem tudi center pozornosti.

6. Partner ali partnerka postane v odnosu do tovrstne osebe ustrežljiv-a, žrtvuje svoje lastne želje in potrebe za dobro drugih oz. za dobro miru. Kot posledica tega

se lahko javijo občutja depresije ali jeze, ki se neizražena navzven lahko manifestira v najrazličnejši simptomatiki.

Navedene značilnosti so v bistvu manifestacija patoloških objektivnih odnosov v samem zakonskem sistemu.

V NARCISISTIČNIH ZAKONSKIH SISTEMIH imata navadno oba zakonca in kasneje seveda vsi člani družine self in ego deficite na posameznih razvojnih linijah. Oba partnerja torej funkcionirata na približno enaki ravni osebnostnega razvoja. Predstava o tem, da se v intimnem odnosu lahko srečujeta zdravje in patologija, ustreza bolj naši fantaziji kot realnosti. Takšnih zvez po navedbah tujih strokovnjakov praktično ni. Obstajajo pa tiste, kjer je manifestno vedenje sicer lahko zelo različno ob podobni osebnostni organizaciji, kar pomeni, da gre le za dve različni strani istega kovanca.

V ZDRAVEM partnerskem odnosu velja pravilo **vzajemnosti in recipročnosti**. To pomeni, da se lahko v času čustvene stiske OBA partnerja naslonita drug na drugega ter si s tem priskrbita manjkajočo selfobjektno funkcijo s ciljem, da obnovita začasno izgubljeni občutek selfa. Po mnenju SOLOMONA (?) lahko oba partnerja uporabita drug drugega za obnovo, transformacijo in organizacijo notranjih izkušenj ter si tako ponovno ustvarita občutek **kohezivnosti**.

V patoloških zakonskih odnosih je potreba po tem, da se parter uporablja v vlogi selfobjektne funkcije PERMANENTNA in ne zgolj OBČASNA. To je STANJE, ki TRAJA. V takem odnosu ni pravila recipročnosti, kar pomeni, da borderline ali narcisističen subjekt vidi drugega kot osebo, ki je DOLŽNA funkcionirati v vlogi manjkajočega selfobjekta brez predstave o tem, da bi moral on sam kdajkoli ponuditi to, kar sicer pričakuje od drugih. Ker ni jasne meje med selfom in objektom, posameznik zanika ločenost od drugih. Partnerja dojema kot del sebe, kot del lastnega selfa, ki izvaja tiste funkcije, ki jih ne more najti v samem sebi.

Ker doživlja druge kot podaljšek sebe, ne zmore doumeti, da se potrebe partnerja lahko razlikujejo od njegovih. Tako lahko že najmanjši poskus po različnosti in večji avtonomnosti partnerja sproži v narcisistični osebi nekontroliran bes in še večjo željo po kontroli sistema. Enaka občutja se mu lahko pojavijo tudi ob normalnih razvojnih potrebah otrok - kot so recimo potreba po večji zasebnosti, orientaciji navzven

V takem partnerskem oz. družinskem sistemu je dovoljena samo ena perspektiva, moč in kontrola sta filtrirani, kar ščiti sistem pred fragmentacijo in razpadom.

Zaradi pomanjkanja empatije bo narcisistična oseba pričakovala od partnerja in otrok, da ji nudijo več kot so le-ti v resnici sposobni. Obremenjevala jih bo z zahtevami, ki niso v skladu z njihovo starostjo in značilnostmi. Od otrok bo recimo pričakovala skrb in vzgojo zase in ne bo razmišljala o tem, da so vzgoje in razumevanja morda potrebni tudi oni sami.

Naslednja značilnost narcisističnega zakonskega sistema je oblikovanje odnosov na osnovi projekcij in projektivnih identifikacij. Eden ali oba zakonca uporabljata drug drugega za svoj eksternaliziran slab objekt. Za težave, s katerimi se srečujeta, je po mehanizmu projekcije kriv drugi bodisi partner bodisi eden od ostalih družinskih članov. Oseba, kateri so projekcije namenjene, pa lahko sčasoma po principu projektivne indetifikacije v resnici prevzame vlogo, ki mu jo drugi namenja.

PSIHOTERAPEVTSKE MOŽNOSTI NARCISISTIČNEGA ZAKONSKEGA SISTEMA

EDWARD H. JACOBS navaja, da je psihoterapija narcisističnega zakonskega sistema zahtevna in kompleksna naloga. Težave omenjenega odnosa so po svoji naravi takšne, da jim sistemski družinski pristop ne ustreza. Sodelovanje v družinski sistemski psihoterapiji namreč zahteva vendarle ustrezno raven osebnostnega razvoja udeležencev. Tako se recimo zahteva sposobnost za uvidevanje problema, razumevanje paradoksnih terapevtskih intervencij, sprejemanje terapevtskega dogovora, sposobnost za izpeljavo terapevtskih nalog za spreminjanje in učenje novih oblik komunikacije... - česar vse narcisistični zakonski sistem ne zmore.

Dovolite mi, da pred razmišljanjem o psihoterapevtskih možnostih težav, ki se pojavljajo v narcisističnem partnerskem odnosu, preberem kratek dialog zakonskega para, ki je bil v času njunega razgovora vključen v psihoterapevtsko obravnavo tri leta in pol.

“Center za mentalno zdravje, prostor - mala zelena soba, v kateri je v krogu razporejenih sedem foteljev. Na njih sedijo trije zakonski pari - tesno drug ob drugem. Živahno klepetajo. So srednjih let, lepega zunanjšega videza, čisto zadovoljni drug z drugim.

Točno ob 16.30 vstopi v sobo ženska, ki zapolni še preostali prazen stol. Zavlada tišina, ki traja morda 2, morda 3 minute - zagotovo pa ne več. Oglasi se MARKO: “No, bom pa jaz začel, ker vidim, da nihče nima nič. Na skupini smo se pogovarjali o tem, koliko smo pozorni drug do drugega in kako si to pokažemo. No, pa sem ugotovil, da jaz tega sploh ne pokažem. Zato sem se zadnjič odločil, da bom Meti kaj kupil. In ker so pri nas v službi slučajno prodajali neke volnene reči in so ženske to kupovale, sem tudi jaz kupil Meti lepo volneno krilo. Ko pa sem jo prinesel domov, ni bila zadovoljna, češ, da je prekratko, preozko in nemogoče oranžne barve. Pa vse to ni res. Je srednje dolgo, ni ozko in je breskove in ne oranžne barve. Vedno sem si želel, da bi se Meta oblačila bolj žensko, v ožja in krajša krila in sem ji kupil tako krilo. Hotel sem ji narediti veselje, ona pa nič.”

META: Vem, da ni čisto v redu, ker si se seveda potrudil. Ampak ne morem biti vesela reči, ki ni po mojem okusu. Velikokrat sem ti že rekla, da ne maram ozkih, kratkih, zlasti pa ne oranžnih kril. Ne vem, kaj bom z njim, vendar ga res ne morem nositi.”

MARKO:” No, pa ni ne kratko, ne ozko, ne oranžno. Čisto v redu je in lahko bi ga oblekla.”

Prvi problem, s katerim se srečamo pri psihoterapiji “narcisističnih zakonskih parov” je problem MOTIVACIJE. Simptomatika, zaradi katere prihajajo po pomoč, je manj diferencirana, ne dosega psihičnega - emocionalnega nivoja in je običajno vezana samo na enega zakonskega partnerja. Aktualna pritožba se ne nanaša na sam partnerski odnos (v smislu medosebnih težav, težav v komuniciranju, vzgoji otrok), temveč na težave enega od zakoncev in to običajno tistega, ki živi v submisivnem, neavtonomnem položaju v odnosu do drugega. V primeru zakonskih parov, ki sem jih imela v obravnavi, se je simptomatika pojavljala pri partnerkah in to v obliki INHIBICIJE SPOLNIH ŽELJA.

Pacientke tega problema niso doživljale kot svojo težavo, temveč kot nekaj, kar je motilo partnerja. V psihoterapijo so bolj prišle na njegov pritisk.

Motivacija je seveda vprašljiva pri obeh. Pri pacientki, ki simptoma ne doživlja kot težavo in pri partnerju, ki ga simptom sicer moti, vendar meni, da nima nikakršne zveze z njim in njegovim vedenjem. Narcisistični zakonski partner pripel-

je drugega v terapijo zato, ker le-ta ne zadovoljuje več njegovih želja v celoti. Rekli bi lahko, da ga dobesedno pripelje v popravilo. "Tukaj jo imate in jo pozdravite", je rekel Janez ob prvem obisku v ambulanti." Sicer pa v naprej vem, da je to biološko in dedno pogojeno in da ji ni pomoči."

Oba zakonca vidita problem kot tujek, ki nima nikakršne zveze z njunim siceršnjim življenjem in odnosom.

Prva naloga psihoterapevta je torej izpeljava **MOTIVACIJSKEGA POSTOPKA**. Pri zakonskih parih, ki sem jih imela v obravnavi, sem to opravila v dveh fazah. V prvi fazi sem za terapijo motivirala partnerko, torej tistega od zakoncev, pri katerem se je težava pojavila. Vključila sem jo v individualno analitično razvojno psihoterapijo. Pri vseh v obravnavo vključenih parterkah je bilo moč govoriti ali o borderline osebnostni organizaciji ali o osebah z večjimi ego deficiti na posameznih razvojnih linijah. Pri delu s tovrstnimi pacienti je bilo potrebno upoštevati spoznanja self in ego psihologije, saj so principi dela drugačni od tistih pri delu z nevrotiki.

Kot prvo je potrebno s tovrstnimi pacienti vzpostaviti self-objektni transfer (v grupi ali individualno, priporoča se individualna obravnava pred grupno). To je odnos, v katerem se terapevt empatično potopi v osebo oz. v zakonski sistem. V takem odnosu je terapevt zaznan kot del pacientovega selfa in ne kot ločena, avtonomna oseba. Delati mora tako, da preskrbi manjkajoče dele oz. funkcije pacientovega selfa: to sta potreba po **ZRCALJENJU** in potreba po tem "**BITI DEL MOČNEGA, IDEALIZIRANEGA BITJA - "OBJEKTA"**".

Z zrcaljenjem priskrbimo pacientu okvirm, znotraj katerega se uveljavljajo, preverjajo in ocenjujejo posameznikova čustva. S tem pa, ko terapevt prevzame funkcijo idealiziranega self - objekta, postane središče pacientovih želja in aspiracij. Zlivanje pacienta s terapevtom omogoča, da postane sposoben realizirati določena zadovoljstva svojega življenja, sprejeti omejitve, razviti zdravo grandioznost, občutek iniciativnosti in pozitivno samovrednotenje.

Izkušnje z novim self-objektom oz. terapevtom, ki je optimalno frustrirajoč, omogočajo pacientu predelavo travmatičnih izkušenj iz otroštva, spremembo internaliziranih vsebin in izgradnjo psihične strukture.

Pri delu z "narcisističnimi zakonskimi pari" sem poleg individualne uporabljala tudi skupinsko psihoterapijo. Individualna obravnava je bila speljana samo pri enem zakonc in to pred vključitvijo v skupino. Na eni strani je omogočala delno izgradnjo psihične strukture bolj ogroženemu zakonc, na drugi strani pa je bila del motivacijskega postopka za izpeljavo psihoterapije tudi pri drugem partnerju. Zakaj?

Individualna terapija po zgoraj omenjenih principih je omogočala partnersko simbiozo s terapevtom in postopno diferenciacijo od partnerja ter delno izgradnjo lastne psihične strukture. Ker je postajala partnerka vedno bolj avtonomna, je tudi vedno v manjši meri izpolnjevala želje in potrebe partnerja. Le-ta je dobil občutek, da mu je situacija uhajala iz rok in da je ni zmožgel več kontrolirati in nenadoma postal zainteresiran za terapijo tudi on sam.

Individualna terapija se tako spremeni v zakonsko, ki pa jo lahko delamo samo z enim parom ali v skupini. Jaz sama sem sledila priporočilom angleškega psihoterapevta **SKINNERJA**, ki pravi, da je skupina indicirana posebno v primerih, ko gre za težjo patologijo in široko uporabo projekcij in zanikanja, kar za narcisističen zakon zagotovo velja.

Skupina, v katero sem preusmerila zakonski par, je sestavljalo osem članov - torej 4 pari. Sestajala se je enkrat tedensko po 90 minut skozi obdobje petih let. Celoten tretman je trajal različno dolgo - pač odvisno od preliminarne individualne obravnave.

Pri psihoterapevtskem delu v skupini sem upoštevala spoznanja self - psihologije in grupne analize.

V prvi fazi premestitve v skupino je v očeh zakonskega para identificiran pacient še vedno tisti, ki je bil poprej vključen v individualno terapijo - v našem primeru partnerka.

Partner se pojavlja bolj kot asistent pri reševanju ženinih težav. Šele postopoma zakonca uvidevata, da je simptom odraz njunega odnosa in s tem problem obeh.

V začetni fazi skupinskega dela je PAR VEZAN samo na terapevta -tko. Odnos s skupino še ni vpostavljen. To obdobje je namenjeno nevtralizaciji agresije, ki se pojavlja med zakoncema in ki je večji del namenjena primarnemu objektu. Postopoma se gradi skupinski matriks. Člani pričnejo skupino doživljati kot individualno podobo optimalno frustrirajočega starša. V skupini se začne namesto enega self - objekta pojavljati več njih, namesto enega ogledala jih je na voljo kar nekaj. V procesu psihoterapije delamo sedaj na tem, da se izostrijo meje med selfom in drugimi, kar povečuje avtonomnost in ločenost med partnerji. Podpirati skušamo večje samozavedanje o tem, da pomagamo paru integrirati kognitivne kapacitete z eksperimentalno ravnišo občutkov. To okrepi površinske plasti ega ter omogoča večje kapacitete na področju interpersonalnih odnosov. Postopno se naučijo, kako obvladati anksioznost in odložiti zadovoljitev primarnih impulzov. Velik del silnic je namenjen v razvijanje in izboljšanje komunikacije, ki je tudi sredstvo za boljše reševanje problemov.

Fokus terapije je usmerjen tudi v naravo transakcij in aktualno vedenje tukaj in sedaj. Eden od pomembnih ciljev zakonske terapije je pomagati paru, da opusti tehniko obtoževanja ter jo spremeni v koristnejši način pogajanja, sklepanja in dogovarjanja. Naslednji cilj je, da partnerja prepoznata različnosti svojih potreb, jih sprejmeta in jih skušata tudi zadovoljiti. Postopoma poskušamo spreminjati miselne procese, ki so običajno vezani na onipotentna pričakovanja v zvezi z zakoncem.

S vzpodbujanjem parov k temu, da izrazijo svoja notranja občutja, stališča in pričakovanja, jim omogočimo, da se pričnejo zavedati svojih želja in jih hkrati zmorejo ocenjevati bolj realno.

Po majhnih korakih se spreminja odnos do drugih in s tem tudi odnos s partnerjem. Zakonca začneta zaznavati druge ne samo kot dele self-objekta, temveč kot osebe z lastnimi potrebami in željami. Bolj kohezivni self zmore tudi nekaj empatije in realnejša pričakovanja do partnerja. Ker se zmanjša strah pred fragmentacijo, postane jeza bolj pod kontrolo ega, ob tem pa se zmanjša tudi njen destruktiven potencial.

TVEGANJA PRI TOVRSTNI TERAPIJI - ZA ZAKLJUČEK

Pri vrsti psihoterapevtske obravnave, ki vključuje self-objektni transfer oziroma obravnavo narcisistične patologije, je terapevt čustveno bolj izpostavljen kot pri psychoanalizi ali analitično orientirani psihoterapiji. Ker ga zakonca vključita v svoj sistem, lahko postane "skladišče" primitivnih projekcij, kar utegne biti boleče in naporno. Zato je važno, da zmore v sebi prepoznati in obvladati čustva maščevanja ter željo, da bi terapijo prekinil, če mu postane prenaporna. Ker je napredovanje počasno in komajda opazno in ker progresu lahko sledijo tudi številni regresii, je pri delu lahko često prizadet tudi terapevtov narcisizem.

Problem lahko predstavlja tudi ohranjanje ravno pravnje distance v odnosu do pacienta.

Če hočemo biti pri psihoterapevtskem delu z narcisističnimi pacienti učinkoviti, moramo namreč z njimi istočasno sočustvovati ter hkrati ohranjati sami sebe v zadostni distanci od bolezni zato, da lahko ustrezno ukrepamo in se ne zlivamo s pacientovo patologijo.

NARCISISTIČNI PARTNERSKI ODNOS Z NARCISISTIČNIMI MOTNJIAMI OSEBNOSTI

Polona Matijan*

POVZETEK

Članek opisuje pogoje in razmere v družini, v kateri otrok ostaja preuranjeno izpostavljen, ranljiv in se nezmožen zadosino zavarovati in zato razvije varovalni občutek veličanstvenosti in omnipotence.

Nadalje opisujem tipične obrambne mehanizme, ki jih srečamo pri narcisistični osebnosti motenosti: izogibanje, zanikanje, projekcijsko identifikacijo, umik, grandiozno obrambo, razvrednotenje in obrambo samozadostnosti.

Predstavljene so tipične vedenjske karakteristike, ki jih srečamo pri odraslih ljudeh z narcisistično motnjo. Na koncu je opisan klinični primer in potek psihoterapije.

ABSTRACT

The article is describing the circumstances and the way of living in a family where the child feels too exposed and too vulnerable to protect himself and therefore the child builds the feeling of grandiosity and omnipotence to defend himself.

Typical defence mechanisms of narcissistic personality disorder are presented: avoidance, denial, projective identification, withdrawal, grandiose defence, devaluation and self sufficiency defence.

At last typical behavioural characteristics of adult people with narcissistic personality disorder are demonstrated, ended by a clinical example.

Na poti odrasčanja iz otroštva v odraslost, se mora vsak posameznik marsikaj naučiti o omejitvah in sprejeti prenekatero razočaranje v poskusih, da bi od drugih dobil ravno tisto, kar si želi. V zdravem razvoju prihajajo razočaranja postopoma in v takšni meri, da se jim otrok lahko prilagodi in jih sprejme. Zunanja realnost je namreč takšna, da objekti - pomemben drugi ne zagotavlja popolnega ogledala

* Oddelček za psihologijo Filozofske fakultete Ljubljana, Zdravstveni dom Domžale

življenjskega procesa. Pri psihoterapevtski obravnavi z narkisističnimi patologijami moramo namreč z njimi istočasno sočustvovati ter hkrati ohraniti stabilen odnos s pacienti, ki se ne zlivajo s terapevtsko osebnostjo. Pacient se vedno tisti, ki je bil poprej vključen v individualno terapijo, v terapijo s partnerja.

Partner se pojavlja bolj kot asistent pri reševanju ženinih težav. Šele postopoma zakonca uvidovata, da je simptom odraz njunega odnosa in s tem problem obeh.

V začetni fazi skupinskega dela je PAR VEZAN samo na terapevta -tka. Odnos s skupino še ni vzpostavljen. To obdobje je namenjeno nevtralizaciji agresije, ki se pojavlja med zakoncema in ki je večji del namenjena primarnemu objektu. Postopoma se gradi skupinski natriks. Člani pričnejo skupino doživljati kot individualno podoba optimalno frustrirajočega starša. V skupini se začne namesto enega self -objekta pojavljati več njih, namesto enega ogledala jih je na voljo kar nekaj. V procesu psihoterapije delamo sedaj na tem, da se izostrijo meje med selfom in drugimi, kar povečuje avtonomnost in ločenost med partnerji. Podpirati skušamo večje samozavedanje o tem, da pomagamo paru integrirati kognitivne kapacitete z eksperimentalno ravniijo občutkov. To okrepi površinske plasti ega ter omogoča večje kapacitete na področju interpersonalnih odnosov. Postopno se naučijo, kako obvladati anksioznost in odložiti zadovoljitev primarnih impulzov. Velik del silnic je namenjen v razvijanje in izboljšanje komunikacije, ki je tudi sredstvo za boljše reševanje problemov.

Fokus terapije je usmerjen tudi v naravo transakcij in aktualno vedenje tukaj in sedaj. Eden od pomembnih ciljev zakonske terapije je pomagati paru, da opusti tehniko obtoževanja ter jo spremeni v koristnejši način pogajanja, sklepanja in dogovarjanja. Naslednji cilj je, da partnerja prepoznata različnosti svojih potreb, jih sprejmeta in jih skušata tudi zadovoljiti. Postopoma poskušamo spreminjati miselne procese, ki so običajno vezani na onipotentna pričakovanja v zvezi z zakoncem.

S vzpodbujanjem parov k temu, da izrazijo svoja notranja občutja, stališča in pričakovanja, jim omogočimo, da se pričnejo zavedati svojih želja in jih hkrati zmorejo ocenjevati bolj realno.

Po majhnih korakih se spreminja odnos do drugih in s tem tudi odnos s partnerjem. Zakonca začneta zaznavati druge ne samo kot dele self-objekta, temveč kot osebe z lastnimi potrebami in željami. Bolj kohezivni self zmore tudi nekaj empatije in realnejša pričakovanja do partnerja. Ker se zmanjša strah pred fragmentacijo, postane jeza bolj pod kontrolo ega, ob tem pa se zmanjša tudi njen destruktiven potencial.

TVEGANJA PRI TOVRSTNI TERAPIJI - ZA ZAKLJUČEK

Pri vrsti psihoterapevtske obravnave, ki vključuje self-objektni transfer oziroma obravnavo narcisistične patologije, je terapevt čustveno bolj izpostavljen kot pri psihoanalizi ali analitično orientirani psihoterapiji. Ker ga zakonca vključita v svoj sistem, lahko postane "skladišče" primitivnih projekcij, kar utegne biti boleče in naporno. Zato je važno, da zmore v sebi prepoznati in obvladati čustva maščevanja ter željo, da bi terapijo prekinil, če mu postane prenaporna. Ker je napredovanje počasno in komajda opazno in ker progresu lahko sledijo tudi številni regresii, je pri delu lahko često prizadet tudi terapevtov narcisizem.

Problem lahko predstavlja tudi ohranjanje ravno pravišnje distance v odnosu do pacienca.

NEKATERE ZNAČILNOSTI ODRASLIH PACIENTOV Z NARCISTIČIMI MOTNJAMI OSEBNOSTI

Polona Matijan*

POVZETEK

Članek opisuje pogoje in razmere v družini, v kateri otrok ostaja pretirano izpostavljen, ranljiv in se nezmožen zadostno zavarovati in zato razvije varovalni občutek veličanstvenosti in omnipotence.

Nadalje opisujem tipične obrambne mehanizme, ki jih srečamo pri narcisistični osebnosti: izogibanje, zanikanje, projekcijsko identifikacijo, umik, grandiozno obrambo, razvrednotenje in obrambo samozadostnosti.

Predstavljene so tipične vedenjske karakteristike, ki jih srečamo pri odraslih ljudeh z narcisistično motnjo. Na koncu je opisan klinični primer in potek psihoterapije.

ABSTRACT

The article is describing the circumstances and the way of living in a family where the child feels too exposed and too vulnerable to protect himself and therefore the child builds the feeling of grandiosity and omnipotence to defend himself.

Typical defence mechanisms of narcissistic personality disorder are presented: avoidance, denial, projective identification, withdrawal, grandiose defence, devaluation and self sufficiency defence.

At last typical behavioural characteristics of adult people with narcissistic personality disorder are demonstrated, ended by a clinical example.

Na poti odraščanja iz otroštva v odraslost, se mora vsak posameznik marsikaj naučiti o omejitvah in sprejeti prenekatero razočaranje v poskusih, da bi od drugih dobil ravno tisto, kar si želi. V zdravem razvoju prihajajo razočaranja postopoma in v takšni meri, da se jim otrok lahko prilagodi in jih sprejme. Zunanja realnost je namreč takšna, da objekt - pomemben drugi ne zagotavlja popolnega ogledala

* Oddelek za psihologijo Filozofske fakultete Ljubljana, Zdravstveni dom Domžale

otrokovih želja, da ta idealiziran objekt nima vseh pričakovanih idealiziranih lastnosti in da si mora otrok postopoma zgraditi notranjo strukturo in od znotraj zagotoviti tisto, kar očitno ne dobiva od zunaj. Skozi razvojni proces se nerealni otroški narcisizem spreminja v zrel odrasli narcisizem, ki pomeni pravzaprav realnejše vrednotenje lastnih dosežkov v življenju.

Razvoj postopne internalizacije in izgradnje notranje strukture pa se ne more zgoditi, če so otrokova razočaranja v objekt - npr. mater tako nenadna ali tako intenzivna, da jih otrok ne more predelati. Če se mati na otroka konstantno ne odziva ali če ni čustveno angažirana ali dosegljiva ali pa je odsotna, potem se otrok počuti nesprejetega. Tako ne dobiva dovolj podpore, da bi si zgradil svoj notranji občutek lastne vrednosti. Takšni otroci se počutijo izpostavljeni, ranljivi in nemočni, da bi se lahko sami branili. Tudi kasneje se te osebe zavarujejo pred občutki praznine, sramu in osamljenosti s tem, da si zgradijo zaščito iz onnipotence in grandioznosti. V nekem trenutku o sebi verjamejo, da so ranljivi in brez vrednosti in spet v drugem, da so vsemogočni, kar pomeni, da lahko povsem odrežejo občutke, ki so jih čutili malo poprej. V bližnje odnose ne vstopajo takšni, kot so, ker bi jim to pobujajo občutke, da so brezvredni in ne vredni ljubezni. Druge zaznavajo pretežno kot podaljške ali odsev sebe. Svojo grandioznost vzdržujejo tako, da jo nenehno hranijo s tem, da se delajo več vredne od drugih, druge razvrednotijo, želijo popolnost v vseh stvareh in obtožujejo druge, če takšni niso. V življenju želijo moč, denar, lepoto, spolnost in nenehno občudovanje ostalih.

Poglejmo nekaj tipičnih obrambnih mehanizmov, ki jih uporabljajo ljudje z narcisistično osebnostno motenostjo:

Izogibanje: se kaže v mnogih oblikah. V situacijah izven psihoterapije se kaže kot izogibanje neprijetnim zadevam, npr. konfliktom ali odločitvam. V psihoterapiji se obrambni mehanizem izogibanja kaže kot izogibanje neprijetnim vsebinam razgovora, menjavi vsebine, odpovedi seans, kot zamujanje ali prekinitve terapije. Izogibanje je relativno zavesten mehanizem.

Zanikanje: je podobno izogibanju, vendar je po svoji naravi izvenzavestno. Oseba si zgradi alternativno realnost, tako da se ni treba soočiti z resnično situacijo. Obrambni mehanizem zanikanja spada med zgodnejše in primitivnejše oblike varovanja, s čemer želim poudariti, da negacija izrazito popači realnost, kar nadalje vodi do neustreznega in neprilagojenega vedenja.

Projekcijska identifikacija: je edini obrambni mehanizem, ki vključuje tudi terapevta. Pacient projicira v terapevta vsebino, ki je ali preboleča ali preogrožujoča, da bi jo lahko zadržal v sebi ali pa je predragocena in jo mora terapevt ohraniti zanj. Terapevt izvenzavestno sprejme projicirani del in reagira na njemu lasten način. Na primer: pacient vidi terapevta prezahtevnega ali recimo preveč oddaljenega in skozi svoje pripombe povzroči, da se terapevt prične počutiti neustreznega. S tem, ko pacient opazuje terapevta, kako shaja s svojimi čustvi, se uči drugih, bolj zrelih načinov obvladovanja občutkov.

Za projekcijsko identifikacijo je značilno, da terapevt sprva čuti projekcijo kot svoje lastne občutke. Če so ti občutki identični s tem, kar sicer terapevt misli o sebi, je projekcijsko identifikacijo dosti težko odkriti in tudi intervencije so težko terapevtske.

Umik: pacient se počuti ranjenega ali preplavljenega in se zavaruje s tem, da se potegne nazaj za svoj zid. To je splošen umik in obmolknjenje. Takšen odgovor najdemo zaradi prevelike ranljivosti pacienta ali pa prevelika bližina z nekom.

Grandioznost kot obramba: pacient se proti občutkom inferiornosti, praznine in brezmočnosti bori tako, da kaže drugim sliko onnipotentnosti. Če nekdo pripomni

kaj, kar bi lahko narušilo to omnipotentno sliko, pacient čuti narcisistično rano in odgovori tako, da grandioznost še razširi.

Razvrednotenje: to varovalo uporabi pacient, kadar s čuti, da ga je nekdo prizadel, ranil. Sporočilo o razvrednotenju je lahko direktno ali pa skrito. To je običajno poskus, da drugega nazaj prizadane in se na ta način ponovno postavi v superiorno pozicijo. Takšen maneuver lahko pacient uporabi tudi v primeru, če ga je drugi razočaral in ne želi imeti več nobenega kontakta s tem drugim.

Obramba samozadostnosti: ta varovalni mehanizem ni zdrav le v primeru, če vodi k izolaciji in osamljenosti in prihaja iz lažnih občutkov, da drugi ljudje in bližina drugih ni potrebna.

VEDENJSKE ZNAČILNOSTI

Kadar narcis kaže svojo grandioznost, se počuti na vrhu sveta in takrat ne more napraviti ničesar napak. S tem pa ne trdim, da oseba z narcisistično osebnostno motnjo ni zmožna opravljati v redu določenih aktivnosti - da ima težave v fazi prakticiranja. Ne, lahko je zelo nadarjena in posebej uspešna na določenih področjih dela. Recimo, lahko najdemo izjemno uspešne, narcisistično motene managerje. Njihov problem je v čustvenih odnosih, ne v opravljanju dela. Čeprav v čustveno intimnih odnosih ne morejo obstati, jih ne pogrešajo. Pogosto so na svojem področju dela tako uspešni ravno zato, ker jim manjka čustvene navezanosti in zato z lahko manipulirajo druge. Ker je narcisistični pacient tako ogrožen pred bližino z drugim, si pogosto ustvari funkcionalno zvezo s partnerjem, katerega dojema kot enakega, to je enako popolnega kot sebe. V funkcionalni zvezi je drugi vreden le toliko kot lahko naredi, ne tisto, kar partner je. Vprašanja se v takem odnosu ali zakonu zastavljajo praktično: kaj drugi lahko dobro naredi.

Zaradi notranje praznine, pacienti z narcisistično osebnostno motenostjo iščejo zunanje vznemirjenje kot je npr. tveganje, spolne osvojitve, intenzivno angažiranje v delu, ali angažiranje v grandioznih projektih. Osebe z opisanimi lastnostmi najdemo kot uspešne v svetu podjetništva in politike.

To niso ljudje, ki bi običajno čutili potrebo po psihoterapiji. Šele in samo, če se v življenju soočijo z neuspehom, ki ga ne morejo zanikati, potem pridejo v psihoterapevtsko ambulanto in še to običajno le z željo, da bi obnovili svojo grandioznost. Sporočilo narcisističnega pacienta psihoterapevtu je želja po razumevanju in ne po zdravljenju. Ne verjame, da je v njem karkoli za zdraviti. Svoj problem vidi kot izdelek in prispevek ostalih. Prognoza za psihoterapijo ni ugodna. Ko se takšen pacient zopet počuti v redu, izgubi vso motivacijo za nadaljnje delo in ker na terapevta ni čustveno navezan, se pogosto zgodi, da ga v terapijo ni več, ne da bi poprej rekel nasvidenje.

Fokus v terapiji mora biti na pacientovem "selfu", to je na aktualni izkušnji "tukaj in sedaj" v terapevtski seansi. Kakršnokoli terapevtovo pripombo na zunanjo situacijo, pacient hitro razume kot kritiko. Že najmanjše vprašanje o situaciji izven terapije lahko v pacientu povzroči razmišljanje o tem, kaj je napravil narobe. Terapevt se mora osredotočiti na tukaj in sedaj in mora dobro poznati, kaj takšen pacient običajno doživlja in čuti. Terapevt se ne more izogniti temu, da ne bi pacienta ranil, kajti vsako nepopolno razumevanje ali celo napačno razumevanje pomeni, da je pacient prizadet in razočaran. Če pacient zmore tolerirati občutke prizadetosti, ki sledijo tem razočaranjem brez resnih "acting out" reakcij, potem se terapevt lahko osredotoči na pacientove obrambne mehanizme, tako da mu jih postopoma predoči.

Če pa pacient nima kapacitete, da bi toleriral tudi takšna razočaranja, ki so neizogibna, potem se bo psihoterapija zaključila slej ko prej brez uspeha.

PRIMER IZ PSIHOTERAPEVTSKE PRAKSE

Marjan je poiskal psihoterapevtsko pomoč po vojni v Sloveniji leta 1991. V času, ko je bil mobiliziran, se je počutil neustreznega v primerjavi z ostalimi, ki jih je opazoval okoli sebe. Začeli so se napadi bolečine okrog srca, ki niso nehali niti kasneje, ko je bila vojna že končana. Prepoznati ni mogel nobene situacije ali celo občutkov, ki bi napad sprožili, preiskave pa so pokazale, da je s srcem vse v redu. K psihoterapevtki ga je poslal njegov zdravnik, sam pa je prišel pogledat, kaj tukaj lahko dobi.

Je prijetnega videza, star okoli trideset let in vedno izjemno in do vsake podrobnosti urejen. Zdaj je poročen že okoli tri leta s popolno ženo. Sam je edini med prijatelji, ki mu je žal, da se ni poročil že prej, ker je njegova žena tako popolna. Vsi mu takšen zakon zavidajo. Ima sina, ki je najljepši otrok in tudi razvija se kar najbolje, saj od staršev dobi vse, kar je možno. Tudi za varstvo je odlično poskrbljeno, tako da ima otrok čez ves dan kar najboljšo oskrbo. V varstvu je pri babici, ki je topla in kar najbolj idealna oseba. Skrbi mu povzroča le to, da babice približno dvakrat letno po mesec dni ni, ker je dolgoleten psihiatrični pacient in je običajno tako hospitalizirana. Vendar pa v njenem vedenju ni ničesar motečega.

Ima odlično službo, dela v marketingu, zelo uspešno in običajno od jutra do večera. Zasluži dovolj denarja za udobno življenje. V mestu, kjer živi, ima najlepšo hišo s prav tako najlepšim vrtom.

S tem opisom sem želela demonstrirati pacientovo onipotentno predstavo o sebi. Sebe in svet vidi tako, kot to želi, s tem da uporablja primitivne obrambne mehanizme, da tako sliko lahko ohranja. Prav ilustrativno je v primeru babice, saj uporablja intenzivno negacijo in lahko opazite, do kakšne mere popači realnost. Ko govori o sinu, je očitno, kako nima najmanjše prestave o sinovih resničnih potrebah. Predstavo o sinu naslanja le na zunanje znake ali na to, kar mu reče žena.

V ilustracijo navajam nekaj razvojnih podatkov: je srednji od treh sinov. Oče je bil na distanci in psihično ter fizično krut. Brezmejno je že vpil, če so ga otroci motili, motili pa so ga že z navadno igro ali celo s svojo prisotnostjo. Tudi mati je bila večinoma odsotna, saj je bilo najbolj važno delo in denar. Delala je od jutra do večera. Starejšega sina je vodila s seboj, da ji je pomagal, mlajša dva pa je zaklepala v hišo in puščala cele dneve sama. Spominja se, kako je ure dolgo jokal v temi, ker je bil premajhen, da bi dosegel stikalo za luč. Kasneje pa je hodil z njo in pomagal, kadar je le mogel.

V šoli mu je šlo dobro in ko je bil star osem let, je dobil da nagrado za odličen uspeh deset dni počitnic na morju. Doamči ga niso pospremili niti do avtobusa, pa je moral par kilometrov nositi kovček na avtobus. Te počitnice in ta ločitev je bila pravi polom. Prvič v življenju je šel od doma. Ni znal plavati, ni se znal igrati in ni vedel, kaj bi z družbo drugih otrok. Najhuje pa je bilo, da je v nekaj dnevih popolnoma pozabil, kako izgledajo njegova mati in brata. Zbolel je, dobil je visoko vročino, klicali so zdravnika, ki je mislil, da je Marjan dobil sončarico. Tako so ga izolirali še čez dan, ko je moral sam ostati v postelji in sobi, medtem ko so drugi plavali v morju.

Iz tega opisa je jasno prepoznavno, da mati ni dajala dovolj podpore za ustrezen razvoj in da si otrok ni mogel zgraditi adekvatnega občutka o sebi. Osamljenost, ranljivost in prizadetost malega dečka je bila premočna, da bi si lahko zgradil us-

trezno podobo o sebi. Tako si je od najzgodnejšega otroštva pomagal s fantazijami, da sam zmore, kar je potrebno in si pričel gojiti omnipotenco. Zgodbo o morju sem predstavila zato, ker nam ta nazorno pokaže, kako osem-leten deček ni imel nobene konstantnosti objekta, tako da niso izginile le karakterne lastnosti matere, ampak tudi fizična podoba. Ker vemo, da self in objekt reprezentacije nastajajo istočasno in iz iste predstave, lahko razumemo, da je tako spremenljivo doživljal tudi sebe. Iz opisa lahko prepoznamo strah pred izničenjem in če ne bi fantek na morju zbolel, bi postal psihotičen.

V psihoterapiji je pacient molčal dobro leto. Tudi kasneje je psihoterapijo doživljal kot agresivno poseganje vanj, kot nasilno iznašanje notranjih vsebin, ki niso v redu in soočanje z njimi je prinašalo zgolj bolečino. Že sama diagnostična faza je bila za pacienta boleča in trdil se je, da bi sebe prikazal kot vzornega sina in učenca. O situacijah, ki ga prizadevajo, se ni bil pripravljen pogovarjati, želel je recept, kako bi jih pozabil.

V terapiji je pričakoval, da ga bo terapevtka popolno razumela, brez preveč besed in pojasnjevanj, da bo tudi vedela, kaj on potrebuje in mu to omogočila. Želel je biti eno s terapevtko tudi tako, da je sam pričel študirati psihologijo. Ker je potreboval v objektu popolno ogledalo, se mu je zdela psihologija tudi najboljši poklic in znanost.

Terapevtske delovne alianse ni osvojil in od začetka terapije pa do danes ni pričel delati v smeri razvoja, kaj šele analitično. Ni prenesel, da nima dovolj kontrole nad situacijo in se je zato ves čas trudil, da bi terapijo spremenil v nekaj, kar on bolje pozna in bolje obvladuje. Terapevtko je vabil domov, ugotovil je, kje stanuje, s katerim avtom se vozi. Pričel je nadzorovati tudi terapevtkino domače okolje tako, da je prinašal pripombe v zvezi s spremembami v njeni okolici. Kljub dobri inteligentnosti in jasnem terapevtskem dogovoru, psihoterapije v resnici ni želel, želel je zgolj razumevanje in mogoče boljše kontrolo nad sabo, kar bi mu vrnilo občutek omnipotence.

Po tistem, ko je neko uro spet premolčal, je srečal svojo terapevtko iz otroških let, s katero se je dogovoril za srečanje. Ni zdržal do naslednje ure, ampak je javil po telefonu z besedami, da me je prevaral. V psihoterapiji se je izkazalo, da je bilo to delo tako boleče, da je potreboval srečanje z nekom drugim samo zato, da se je celo uro hvalil in tako ponovno vzpostavljaj občutek lastne vrednosti. Celo sedanjo terapevtko je označil kot najboljšo možno, kljub temu da je bilo evidentno, da si je organiziral razgovor iz nezadovoljstva in prizadetosti.

Pred pol leta se je zgodilo, da sem bila odsotna tri tedne. V prvi uri po mojem prihodu najdemo šolski primer projekcijske identifikacije. V ambulanto je vstopil z besedami, če že vem, da je moj avto močno poškodovan, ker se je nekdo zaletel vanj. Ker sem vedela, da moje stvari ves čas budno spremlja, me je zvalil v past. Vprašala sem ga, če je škoda velika in odgovoril mi je, da so vrata precej poškodovana. S tem je v meni sprožil predstave o tem, kako bom imela avto pri mehaniku in kako bom brezkončno dolgo vezana na avtobus. Šele ko me je vprašal, če mi je čisto pokvaril dan, sem se ovedla situacije in zaznala še nekaj več v tej informaciji. Kaj se je v resnici zgodilo, pa je bilo jasno šele skozi supervizijski proces. Resnica je bila, da je bil avto nekoliko oplazen, vendar že več kot leto dni. Marjan je bil prav gotovo jezen, ker me ni bilo, vendar pri sebi ni mogel zaznati nobenih čustev, ki bi pokvarila perfektno predstavo o samem sebi, tako je agresivne občutke projiciral v druge in druge napravil, da so mi poškodovali avto. Ker je tudi sam izjemno ranljiv na vsako prasko, je izvenzavestno seveda uporabil projekcijsko identifikacijo, da bi videl, kaj se naredi s poškodbami in občutkom prizadetosti.

Naj vam za konec predstavim še neke njegove sanje: oba skupaj sva, on in jaz in imava terapevtsko uro. Vendar pa ta ura ni v običajni ambulanti, ampak v nekem zapuščenem hlevu. V tem hlevu pa je hkrati tudi slikarska razstava in tudi ljudje so, ki si jo ogledujejo in naju motijo. Ko pridejo mimo naju, jim jaz pojasnim, da sem jaz arhitekt in da midva z Marjanom skupaj delava na obnovitvi prostora.

Verjetno se asociacija, da je zapuščen hlev s prekrasnimi slikami, pacientova notranjost, hitro sama ponudi. Te slike so odcepljeni deli njegove osebnosti, podobe o sebi in drugih, kot jo doživlja - perfektna žena, hiša, sin, obleka, uspeh, celota pa je star hlev. In moja vloga je vloga arhitekta: da napolnim njegov notranji svet, ga opremim in naredim popolnega.

V terapijo je hodil tako redno očitno zato, ker je še vedno čakal na to, da se bo končno čutil dovolj uspešnega, ker z občutkom, da nečesa ni popolno speljal, pač ni hotel oditi. Vendar pa razvojna analitska psihoterapija ni bila metoda izbora, anksioznost in jeza sta se pri pacientu zgolj povečevala, tako da sem pred nekaj meseci spremenila dogovor, metodo in cilje v trening relaksacije. Sprva je imel pacient nekaj težav, zdaj pa je vedno bolj zadovoljen, ker mu je ponujen postopek, ki se ga lahko uči in nič več ni neprijetnih razgovorov o notranjih vsebinah. Ker napreduje, ima zopet občutek, da je uspešen in ker je premet njegovo telo, se v njegovo veliko zadovoljstvo še jača občutek kontrole.

Z opisanim primerom sem želela ilustrirati opis teoretskega okvira in spoznanj, ki sem jih navedla na začetku. To so težki pacienti, zato, ker tako počasi napredujejo, zato, ker so tako težko dostopni, ranljivi in hitro zbežijo, zato, ker pretežno funkcionirajo preko projekcijske identifikacije, ki je za soudeleženega tako naporna in neprijetna. Osebam z narcisističnimi mootnjami pa se posvečamo žal zato, ker jih je v naših psihoterapevtskih praksah vedno več.

LITERATURA

Blanck, G. in R. Ego psihologija. Teorija in praksa. Biblioteka psiha. Zagreb (1985).

Kohut H. Analiza sebstva. Biblioteka psiha. Zagreb (1990).

Manfield P. Split Self/Split Object. Jason Aronson inc. Northvale (1992).

Scharff, D. in J. Object Relations Couple Therapy. Jason Aronson Inc. Northvale (1991).

ŠOLARKE V OGLEDALU

**WALKERDINE, V. (1990). SCHOOLGIRL FICTIONS,
LONDON - NEW YORK,
Verso. 216 strani**

Zalka Drglin*

Valerie Walkerdine je celo desetletje delovala na Londonskem Institute of Education, kjer je ustanovila skupino, imenovano "Enota za deklice in matematiko". Rezultati natančnih empiričnih in teoretičnih raziskav, ki so jih izvajali, so v širši strokovni javnosti vzbudili ostre razprave in polemike. Pozneje je bila Walkerdinova zaposlena kot profesorica psihologije na Institute of Art and Design na Birmingham Polytechnic, kjer je nadaljevala tudi svoje raziskovalno delo, od leta 1991 dalje po poučuje na uglednem Goldsmith's College londonske univerze.

Raziskovalni interes Valerie Walkerdine je usmerjen na področje, kjer se srečujejo teorija šolskega polja in ženske študije in je del širše znanstvene in raziskovalne usmeritve, ki se je v anglo-ameriškem prostoru uveljavila z imenom "cultural studies". Sodelovala je tudi pri reviji *Ideology and Consciousness*, ki je bila posvečena predvsem osvetlitvi pedagoških in psiholoških diskurzov in njihovi vlogi pri konstituiranju vednosti o šoli in otroku, pri čemer je bil bistven poudarek na razvijanju foucaultovskega teoretskega aparata. Skupaj s Colinom Gordonom, i je uredil in izdal več Foucaultovih del v angleškem prevodu, je bila več let tudi glavna urednica te serije.

V središču zanimanj Walkerdinove so spraševanja o tako imenovanem zdravorazumskem opredeljevanju ženskosti (in moškosti). Ne gre za to, pravi, da bi določene trditve o ženskah morali spet in spet zanikovati, pač pa za način, kako nastajajo in kaj omogoča njihov obstoj in perpetuiranje. Izhodišče, ki je lahko za raziskovanje plodno, je spraševanje, kako in zakaj so domnevne "resnice", povezane s spolno razliko, sploh proizvedene, in zakaj lahko delujejo kot samoumevnosti. Posebno mesto v sklopu njenih analiz pripada soočenju s pedagoškimi diskurzi o "naravnem razvoju otroka", "materinstvu" in "pravilni vzgoji". V svojih odmevnih člankih o psihološki vednosti je med drugim pokazala, kako pomembno mesto ima psihologija v izobraževalnih praksah, še posebej pa se je posvetila kritiki Piagetove razvojne teorije. Njena zadnja knjiga z večpomenskim naslovom *Schoolgirl Fictions*, ponuja v branje tekste, ki rišejo konture njenega raziskovanj skozi daljše obdobje, saj so v njej zbrana besedila, ki so nastajala v letih od 1981 do 1989. Na kratko ji bomo poskusili slediti.

* Polje, C. VI/4, 61260 Polje

V prvem delu, ki nosi naslov Šola za deklice, je avtoričin pogled usmerjen v prostore, kjer se odvija vzgojno-izobraževalni proces. Velik del raziskav temelji na opazovanjih vsakodnevnega življenja, ki poteka v vzgojno-izobraževalnih ustanovah. Na osupljivem primeru iz otroškega vrtca, kjer štiriletna fantka zmerjata vzgojiteljico, avtorica pokaže, kako nekatera običajna razmišljanja o tem, kdo je nosilec oblasti v vzgojnoizobraževalnem procesu, preprosto ne morejo držati. Klasična opozicija - učitelj ali vzgojitelj (nosilec oblasti) : otroci (nemočni, podrejeni) je v določenih okoliščinah obrnjena na glavo. Avtorica opozarja na pomen spola - nikakor ni naključje, da opravljajo naloge vzgojitelja in učitelja v nižjih razredih osnovne šole skoraj izključno ženske. Pravzaprav lahko v zgodovini šolanja sledimo zanimivim premikom: namesto ženske, ki ji ne pritiče enaka izobrazba kot moškemu (kajti "če bo svoj razum preveč razvila, bo to škodovalo njenim reprodukcijskim sposobnostim"), se je pozneje pojavila drugačna ženska, tista, ki naj omogoča vzgojno-izobraževalni postopek, torej naj bo izobražena toliko, da bo otrokom omogočila pridobivanje znanja. V tem prestopu se funkcije učitelja postopoma izenačujejo z "materinskimi nalogami". Avtorica prikaže, kako se z aplikacijo razvojne psihologije ustvari možnost zamenjave oblasti: otrok je tisti, ki naj bo aktiven, vzgojiteljica ali učiteljica pa naj zagotavlja, da bo okolje čimbolj vzpodbudno; otroka naj čimbolj spozna, mu nudi varnost in hkrati ustrezne spodbude za njegov optimalen razvoj; šola naj postane otrokov "drugi dom".

Walkerdinova se sprašuje o teži odgovornosti, ki naj bi jo nosile matere pri vzgoji svojih otrok. Raziskuje miselnost, ki je dobila svojo veljavo po drugi svetovni vojni - mati je tista, ki zagotavlja primerno okolje za otroka, da bo ta telesno in duševno zdrav in uspešen v šoli, da bo "normalen" otrok. Torej, ne le, da je učiteljica v šoli "druga mama", tudi mati doma naj bo učiteljica, vedno in povsod naj igrivo poskrbi, da se bo otrok čimbolje pripravil na vstop v šolo. Naloga žensk je predvsem v tem, da tako v šoli kot doma ustvarijo tako okolje, ki bo primerna vzpodbuda za otroka. Če otrok ne uspe, je jasno, komu pripisati krivdo. Avtorica vključuje tudi vidik razredov - posebno se loteva problema kulpabilizacije mater iz delavskega razreda in dokazuje, da kljub temu, da se zdijo ideje razvojne psihologije napredne, hkrati podpirajo miselnost, da je nekaj narobe z materinstvom, kakršno je običajno v družinah delavskega razreda. Hkrati pa dokazuje, da materinstvo, kakršnega predstavlja ideal ljubeče in skrbne matere iz srednjega razreda, ni preprosto osrečujoče; v obeh primerih so ženske na nek način "regulirane" in "nadzorovane". V nadaljevanju Walkerdinova posebej poudarja pomen šole kot institucije, kjer se proizvajajo razlike med dečki in deklicami, kjer je vzgoja spolno obeležena. Na prikazu raziskav, ki so se ukvarjale z vprašanjem deklic in matematike, imenitno oriše načine, kako iz punčk, ki so v začetku šolanja celo boljše v matematiki kot fantki, zrastejo dekleta, katerih rezultati v matematiki ne dosegaajo fantovskih.

Vemo, da ima matematika v šoli specifično mesto in da je to veda, ki po tradiciji, splošnem prepričanju in šolskih ocenah pripada enemu spolu precej bolj kot drugemu. Ne gre za to, da bi Walkerdinova preprosto dokazovala, da trditve, kot je "Ženske so preveč iracionalne in čustvene, da bi bile dobre matematičarke." ne držijo; gre ji za drugačno vzpostavitev razmerja med "evidentnim" in interpretacijo. Problem je potrebno zastaviti drugače: zakaj so deklice tiste, ki jim po izjavah učiteljev nekaj manjka, čeprav so njihovi rezultati dobri ("Trdo dela, da se prikoplje do rezultatov, ni pa to tista 'brihtnost'."), in dečki tisti, ki so nadarjeni, čeprav njihovi rezultati tega (še) ne kažejo ("Tako je nemiren, da še svojega imena ne more napisati. Ampak ni neumen, celo zelo nadarjen je."). Raziskave so presenetljivo pokazale, da pripombe in interpretacije učiteljev in učiteljic povsod in kar naprej

“proizvajajo resnico” o tem, kako je neuspeh deklic stvar nerazumevanja in pomanjkanja smisla za matematiko, medtem ko so dečki (ne glede na uspeh in v nasprotju z deklicami) vedno domnevni nosilci pravega in resničnega razumevanja in vednosti.

V sklopu člankov, ki jih je avtorica napisala zadnji čas in sestavljajo tretji del knjige, najdemo razmišljanja o seksizmu in literaturi, ki jo berejo najstnice, o filmih, ki jih gledajo in o pomenu kulturnih praks v produciranju mišljenja in pozicij (za) ženske in pri tem mestoma posega - poleg splošnega foucaultovskega - tudi po psihoanalitičnem conceptualnem aparatu. Avtorico zanima, kako se oblikujejo identitete deklet skozi vsakdanje življenje v družinskem krogu. Tako naprimer analizira dogajanje v delavski družini, medtem ko gledajo video posnetek filma Rocky II. Raziskuje, kako se dekleta in ženske borijo, da bi spremenile načrte in kalupe ter našle alternativne rešitve namesto predvidenih, in ugotavlja, da do teh ni lahko niti enostavno priti.

Pričujoča knjiga je zbirka teoretičnih tekstov, ki jih avtorica dopolnjuje s kratkimi avtobiografskimi zapiski, poezijo in nakazili, ki jih je dala izkušnja njene lastne analize. Ob prebliskih, ki jih je ujela na papir, spoznavamo tudi intimnejše plasti avtorice. Skupaj s pesmima dajejo knjigi posebno barvitost. Hkrati ustvarjajo možnost, da ji sledimo skozi njeno občutenja: z načinom, kako jih avtorica porazdeli med teoretične besedila, nas vpelje v ritem svojega doživljanja tematik. Hkrati pa specifičen način razslojevanja določenih tem - od zapisov o lastnem otroštvu, razmišljanja o reprezentacijah same sebe na fotografijah iz družinskega albuma do interpretacij rezultatov raziskav - kaže na potrebo po opredelitvi lastnega položaja in na potrebo po refleksiji o mestu, od koder govorimo.

Avtorica je v tujini vzburkala vode z dekonstrukcijami samoumevnosti psiholoških in pedagoških fraz o šolarkah in učiteljicah. Upamo, da bo kakšen udarni val vzkipek tudi k nam.

OPOMBE:

1. Revija *Ideology in Cuncsciousness* je izhajala v Veliki Britaniji v letih 1978 - 1984.

2. O kritiki Piageta gl. njeni razpravi WALKERDINE, V.(1984). *Developmental Psychology and the Child - Centred Pedagogy: the Insertion of Piaget into Early Education*. Henriquees et al. in WALKERDINE, V. (1986a). *Progressive Pedagogy and Political Struggle*, Screen 2, 54 - 60.

3. Več o tem gl. v WALKERDINE, V. and LUCEY, H. (1989). *Democracy in the Kitchen, Regulating Mothers and Socialising Daughters*. London. Virago.

4. O deklicah in matematiki gl. tudi WALDEN, R. in WALKERDINE V.(1982). *Girls and Mathematics: the Early Years*. Bedford Way Papers 8. Heinemann., WALDEN, R. in WALKERDINE V. (1985). *Girls and Matematics: from Primary to Secondary Schooling*. Bedford Way Papers 24. Heinemann., WALKERDINE, V.(1988). *The Mastery of Reason*. London. Routlege. in WALKERDINE, V., WALDEN, R. in OWEN, C.(1982). *Some Methodical Issues in the Interpretation of Data Relating to Girls' Performance in Mathematics*. British Psihological Society Education Conference, University of Durham. (reprinted in *Equal Opportunities Commission Research Bulletin*, No.10 (1987)).

5. Besedilo z naslovom "Video replay" je ponatis iz Burgin, V., Donald, J. and Kaplan, C. (1985). *Formations of Fantasy*, London. 0Methuen.

6. Prvi slovenski prevod ene njenih razprav "Psihološka vednost in pedagoška praksa: proizvodjanje resnice o šolah" je dosegljiv v publikaciji E. D. Bahovec, Z. Kodelja in P. Zgaga (ur.), *Teorija vzgoje: moderna ali postmoderna?*, Studium generale, Univerza v Ljubljani, Ljubljana 1990, 89-100.

INFORMACIJE O STROKOVNIH SREČANJIH

KAJ SE OBJAVLJA?

Polona Matijan

1. XXVI INTERNATIONAL CONGRESS OF PSYCHOLOGY. Čas: 19-21 avgust 1996. Kraj: Montréal, Quebec, Canada. Program kongresav glavnem zajema raziskovalni razvoj vseh pomembnejših področij psihologije.

Dodatne informacije dobite v pisarni Društva psihologov Slovenije.

2. Sedmi evropski kongres iz psihologije dela in organizacije. Čas: 19-22 april 1995. Kraj: Győr, Madžarska. Kongres organizira Evropsko združenje za psihologijo dela in organizacije.

Dodatne informacije: dr. Edvard Konrad, Oddelek za psihologijo, FF Ljubljana.

3. 24. Kongres Evropske federacije za vedenjsko in kognitivno terapijo. Čas: 6-10 september 1994. Kraj: Corfu, Grčija.

Dodatne informacije: pisarna Društva psihologov Slovenije.

4. Evropski kongres psihologov – Atene 1995. Kolegi iz Društva psihologov Turčije bodo na kongresu organizirali simpozij z naslovom "The Critical Issues on the Psychological Assessment of the Foreign Workers and Their Families (Children in European Countries)". Ponujajo sodelovanje in iščejo udeležence simpozija. Zainteresirani naj pokličejo pisarno Društva psihologov Slovenije.

BOYLE, G.A. (1987). The role of intrapersonal psychological variables in academic school learning. *Journal of School Psychology*, 25 (4), 389-392. (za članek v reviji)

THOMPSON, R.F. (1975). *Introduction to physiological psychology*. New York, Harper & Row Publishers. (za knjigo)

NAVODILO ZA OBJAVLJANJE PRISPEVKOV

KAJ SE OBJAVLJA?

Psihološka obzorja objavljajo izvirne znanstveno raziskovalne in teoretične prispevke (empirične raziskave, teoretične razprave, teoretske preglede), strokovne prispevke, prevode pomembnih člankov in tekstov, ocene in prikaze domačih in tujih del, strokovne novice in aktualnosti. Vsebina prispevkov mora biti s področja psihologije in njenih mejnih interdisciplinarnih področij. Znanstveni in strokovni prispevki morajo biti pisani v jedrnatem, razumljivem, logično jasnem in jezikovno ustreznem slogu. Empirične raziskave naj bodo razčlenjene na običajni način (teoretični uvod, opis metode, prikaz rezultatov in diskusija z zaključki). Prispevki po pravilu ne smejo biti daljši kot 16 strani (ena avtorska pola). Prispevki so lahko napisani v slovenskem ali angleškem jeziku (izjemoma še v kakem drugem svetovnih jezikov).

KAKŠEN NAJ BO ROKOPIS?

Rokopis mora biti oddan v dvojniku. Natipkan ali natiskan mora biti s tiskalnikom z različnimi naslovi, robovi in označenimi (numeriranimi) stranmi. <lanek naj ne vsebuje opomb (fusnot). Besedilo mora biti napisano z dvojnimi razmakom. Ime in priimek avtorja z naslovom in navedbo ustanove je treba poslati na posebnem listu (priporočljivo je dodati tudi ključne besede, ki opredeljujejo raziskovalno vsebino). Prva stran prispevka naj vsebuje naslov (brez imena in naslova avtorjev!), po naslovu pa povzetek v obsegu 100 do 150 besed. Povzetek mora biti napisan v angleškem jeziku (izjemoma v kakem drugem svetovnih jezikov). Tabele morajo biti vključene v rokopis, za slike pa je treba v rokopisu označiti približno mesto, kjer naj bodo vstavljene (npr. z oznako Slika 1, ali Vstavi sliko 1). Slike same je treba oddati vsako na ločenem listu kvalitetnega belega papirja. Slike morajo biti izdelane brezhibno (s tušem), v poštevh prihajajo tudi slike, izdelane z risalnimi računalniškimi programi, vendar morajo biti natisnane z laserskim tiskalnikom. Enako kvalitetno mora biti napisan tudi tekst k sliki. Na zadnji strani lista s sliko je treba napisati zaporedno številko slike in priimek avtorja. Istih podatkov (rezultatov) se ne sme navajati dvakrat, npr. hkrati v tabeli in na sliki. Vse tabele in slike morajo imeti zaporedne številke (arabske), naslov, po potrebi tudi legendo. Literaturo je treba citirati po harvardskem sistemu: npr. Pečjak (1988) ali (Pečjak, 1988). Kadar se citira več avtorjev, jih je treba navajati po časovnem zaporedju od starejših do novejših, znotraj iste letnice pa po abecednem redu. Kadar se citira več del istega avtorja v istem letu, je treba letnicam dodati malo črko po abecednem redu, npr. (Eysenck, 1968a, 1968b). V seznamu literature je treba nevesti po abecednem redu vse citirane avtorje (in samo nje), celotna oznaka literature pa mora biti v skladu s sistemom APA:

BOYLE, G.A. (1987). The role of intrapersonal psychological variables in academic school learning. *Journal of School Psychology*, 25 (4), 389-392. (za članek v reviji)

THOMPSON, R.F. (1975). *Introduction to physiological psychology*. New York, Harper & Row Publishers. (za knjigo)

MURPHY, G., SANTOS, J.F. & SOLLEY, C.M. (1975). Development and transfer of attentional habits. In H.J. VETTER & B.D. SMITH (Eds.) Personality theory. New York, Appleton-Century-Crofts, 576-585. (za prispevek v knjigi)

RAČUNALNIŠKO BESEDILO

Tisk revije se pripravlja s pomočjo računalnika, zato je potrebno oddati tudi verzijo besedila prispevka na disketi. Besedilo je lahko napisano v enem naslednjih standardnih besedilnih procesorjev: WordStar, WordPerfect, Word, Multimate, Displaywrite ali podobnim. Tekstovno datoteko je treba primerno označiti (npr. s priimkom avtorja - eventualno skrajšanim). Na disketi je treba posebej označiti uporabljeni besedilni procesor in njegovo verzijo (npr. WordStar 6.0). Poleg osnovne verzije besedila je treba OBVEZNO oddati na disketi tudi verzijo, ki je konvertirana v ASCII-DOS format. Diskete bodo vrnjene avtorjem.

Računalniško prirejene slike naj bodo dodane v posebnih datotekah, morajo pa biti v obliki vektorskih formatov LOTUS-.PIC, HPGL, PostScript ali pa v obliki HG-.CHT, INSET-.PIX, PC-Paintbrush. Najprimerneje je, da se vsaka slikovna datoteka označi z zaporedno številko in ustrezno ekstenzijo.

POŠILJANJE ROKOPISOV

Rokopise je treba poslati na naslov uredništva revije. Avtor se s pošiljanjem rokopisa obvezuje, da rokopis ni bil objavljen na drugem mestu. Rokopisi se ne vračajo. Vsi prispevki so recenzirani s strani dveh recenzentov (slepa recenzija), o objavi pa odloča uredniški odbor po sprejetju ocen.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Horizons of Psychology (Psihološka obzorja) publishes original scientific empirical papers, theoretical contributions or reviews, professional contributions, news and actualities, translations of prominent articles or other texts, and reviews of books. Other relevant contributions could be also added.

The content of contributions should concentrate on topics from psychology and related interdisciplinary fields. The style of contributions must be scientifically articulated, parsimonious, clear, intelligible and logical. Empirical reports should be formally divided into logical units including theoretical introduction, method, results and discussion with concluding statements and implications. As a rule, the extent of the paper must be limited to the maximum of 16 typewritten pages.

Manuscript should be submitted in duplicate, one-sided, double spaced with wide margins (about 60 signs in line). Pages must be numbered, and footnotes should be avoided. Titles of the paper, the author's name, the professional affiliation, the address for correspondence and key words which best define the field of research, should be sent on a separate sheet. The first page of the paper should contain only

the title (without the names and addresses of authors), followed by the abstract of 100 to 150 words. The abstract should be written in English (only exceptionally in some other world language). The tables should be included normally into the text of manuscript, and the approximate positions of the figures should be clearly marked in the text (for example with indication: Insert Figure 1 about here). The figures must be laser printed or drawn faultlessly with Indian ink on separate sheets of stiff white paper. Any text on the figure must be also written in Indian ink or laser printed. At the back of each figure, the number of the figure and the author's name should be written in pencil. The same set of data (results) must not be simultaneously presented by a table and a figure. All figures and tables should be numbered. They must also include the title explaining the content and the legend if needed.

Literature in the text is quoted by giving the name of the author, the year of publication (according to the Harvard system) e.g. Pečjak (1988) or (Pečjak, 1988). When more authors are quoted in the text they should be listed chronologically from earlier to later years and within the same year alphabetically. List of references should quote the names of all authors mentioned in the text alphabetically, following the APA-style:

BOYLE, G.A. (1987). The role of intrapersonal psychological variables in academic school learning. *Journal of School Psychology*, 25 (4), 389-392. (for the paper in the journal)

THOMPSON, R.F. (1975). *Introduction to physiological psychology*. New York, Harper & Row Publishers. (for the book)

MURPHY, G., SANTOS, J.F. & SOLLEY, C.M. (1975). Development and transfer of attentional habits. In H.J. VETTER & B.D. SMITH (Eds.) *Personality theory*. New York, Appleton-Century-Crofts, 576-585. (for the contribution in the readings)

The text of the journal is computer processed. The authors are recommended to submit also two versions of the text saved on flexible disc. The first version should be written by one of the standard text-processors: WordStar, WordPerfect, Word, Multimate, Displaywrite or similar. The second version must be a ASCII-DOS converted copy of the first. The disc must contain the information concerning the text-processor and the version number which has been used (e.g. WordStar 6.0). Discs will be returned to the authors.

The figures in software form should be prepared in separate files (acceptable formats are LOTUS-.PIC, HPGL, PostScript, HG-.CHT, INSET-.PIX, PC-Paintbrush) and should be named by serial number (e.g. Fig01.pic).

Manuscripts and discs should be sent to the address of the Editorial Board of the journal. With submission of the manuscript, the authors accept the obligation that the paper will not be published anywhere else. Manuscripts will not be returned. All contributions will be anonymously reviewed by two reviewers (double blind review). The Editorial Board decides on the publication after receiving the reviewer's opinions.

NOVA KNJIGA

dr. JANEK MUSEK, Psihološki portret Slovencev

Obseg: 200 strani

Format : 16x24 cm (B 5)

Recenzenta: dr. Vid Pečjak, dr. Mirjana Nastran – Ule

Prodajna cena: 2.940,00 SIT (z vštetim 5% prometnim davkom)

Dr. Janek Musek, redni profesor za občo psihologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, je eden najbolj znanih in ustvarjalnih slovenskih psihologov. Doslej je doma in v tujini objavil prek 200 člankov in 15 knjig, med njimi znanstvene monografije s področja psihologije osebnosti, psihologije spoznavanja in psihološke metodologije.

V najnovejši knjigi PSIHOLOŠKI PORTRET SLOVENCEV se je lotil zahtevne problematike osebnostnega profila Slovencev in Slovenk oz. slovenskega naroda. Avtor stopa po poti, ki jo je pred leti odprlo razmišljanje dr. Antona Trstenjaka, vendar je tudi njegovo delo pionirsko - prvi namreč gradi na empiričnih rezultatih, dobljenih v domačih in tujih psiholoških raziskavah.

Na začetku nas knjiga seznanja s problematiko naroda, nacionalnega značaja in nacionalnih stereotipov v povezavi z najsodobnejšimi načini psihološkega preučevanja osebnosti in velikih skupin.

Nato se loteva mednacionalne primerjave osebnostnih nagnjenj, potez in drugih značilnosti slovenske populacije ter drugih narodov (Britancev, Američanov, Nemcev idr.). Za slovenskega bralca bo verjetno zanimiv del, v katerem avtor predstavlja psihološko analizo različnih subpopulacij v Sloveniji - glede na spol, starost, izobrazbo, socio-ekonomski položaj in tudi glede na regionalno pripadnost. V zadnjem delu avtor razmišlja o možnih vplivih osebnostne strukturiranosti Slovencev na naš nadaljnji nacionalni razvoj in obratno - o vplivih nove državnosti in samostojnosti na osebnostni razvoj.

Knjiga ob vrsti podatkov, ki so pregledno in nazorno urejeni v tabele, slike in diagrame, ponuja obilo interpretacij in snovi za razmislek. Dodana sta pojmovni in avtorski indeks ter obsežen izbor literature.

Knjiga bo nedvomno našla pot v strokovni in tudi širši krog bralcev, ki jih zanima psihološka problematika in želijo bolje spoznati sami sebe in svoj narod.

NAROČILNICA

Naročam knjigo Psihološki portret Slovencev

Število izvodov: _____

Naslov: _____

Podpis _____

Knjigo bom plačal po prejetju s priloženo položnico.

Naročilnico pošljite na naslov :Znanstveno in publicistično središče d.o.o., Ljubljana, Beethovnova 2
Naročila sprejemamo tudi po tel. (061) 210-043 in faxu (061) 12-61-105.

